

146839

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı
Arap Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı

Park.

Yüksek Lisans Tezi

146839

TÜRKLERİN XV-XVI. ASIRLARDA ARAPÇA BELAGATA YAPTIĞI KATKILAR

Ömer İshakoğlu
2501010011

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Suphi Furat

İstanbul 2004

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

ARAP DİLİ VE EDEBİYATI Bilim Dalında 2501010011 numaralı **ÖMER İSHAKOĞLU’NUN** hazırladığı “**TÜRKLERİN XV-XVI. ASIRLARDA ARAPÇA BELAGATA YAPTIĞI KATKILAR**” konulu **YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği’nin 10. Maddesi uyarınca **13.07.2004 SALI** günü saat..**11.00.**’de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin *..i.e.e.e..y.....*”ne* **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.AHMET SUPHİ FURAT	<i>kabulü</i>	<i>[Signature]</i>
PROF.DR.AHMET TURAN ARSLAN	<i>kabulü</i>	<i>[Signature]</i>
PROF.DR.M.A.YEKTA SARAÇ	<i>kabulü</i>	<i>[Signature]</i>
DOÇ.DR.TEVFİK R.TOPUZOĞLU	<i>kabulü</i>	<i>[Signature]</i>
DOÇ.DR.ABİT YAŞAR KOÇAK	<i>kabulü</i>	<i>[Signature]</i>

ÖZ

XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlılarda belâgat çalışmalarının sayısında büyük bir artış gözlenmektedir. Bununla beraber, bu dönemde şerh, haşiye ve talik adı altında yapılan çalışmaların telif eserlerden çok daha fazla olduğu görülüyor. Sözü edilen bu eserlerde, üzerinde çalışma yapılan metnin yeniden yorumlanıp açıklanması, bazen de farklı bir seviyede yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir. Buna bağlı olarak bu çalışmalar genel olarak asıl metin kadar hatta bazen daha çok ilgi görmüştür. Tezimizde bu çerçevede Türk yazarlar tarafından yazılmış olup Türkiye kütüphanelerinde nüshaları mevcut olan yetmiş yakın eser üzerinde incelemeler yapılmış; bu eserler, içerikleri ve sahasındaki yeri açısından ele alınmıştır.

ABSTRACT

There is a big increase in the number of eloquence works observed in Ottomans in the 15th and 16th centuries. Moreover, at this period it is also observed that the works that were done under the name of adjournment, annotation, footnote are more than the works of compilation works. In the works mentioned, it is aimed that the text to be explained after reevaluation and the text to be reconstructed again in a different level. For this reason these works are appreciated generally as much as the original text. In our thesis, in this perspective, there have been made researchs on nearly seventy works which exist in Turkish libraries which are written by Turkish writers, these works are treated according to their context and their place in this area.

ÖNSÖZ

Arap Edebiyatı gerek kendi coğrafyasında, gerekse dini ve siyasi sebeplerle yayıldığı coğrafyalarda sürekli büyüyerek gelişmeler kaydetmiştir. Bu gelişmesinde şüphesiz en büyük paylardan birini, güneyde Mısırlılar ve Anadolu'da Osmanlı Türkleri tarafından yürütülen çalışmalar oluşturmıştır. Özellikle Bağdat'ın Moğollar tarafından istila ve tahribinden sonra ilmi hayat zikrettiğimiz bu coğrafyalarda sürdürülmüştür.

Arap Edebiyatı'ndaki bu tür gelişme IX-X/XV-XVI. asırlara gelindiğinde Osmanlı Türkleri lehine ivme kazanarak artmış ve üstünlük onların eline geçmiştir. Bunun sebebi, fetihlerle kazanılan yerlerdeki ilmi hayatın Osmanlı ülkesine taşınması ve padişahların ilme ve âlimlere verdiği değerdir. Böylece Anadolu, İslam coğrafyasının birikimlerinin aktığı geniş bir havzaya sahip olmuştur.

Çalışmamızda ele aldığımız bu asırlar her sahada olduğu gibi belâgat sahasında da böyle birikimlerin meydana geldiği ve tekamülün olduğu dönemlere rast gelir. Osmanlı-Türk âlimlerinin Arapça belâgata dair eserlerini konu edinen bu çalışmanın, zikredilen asırlarla sınırlı tutulması, saydığımız sebepler göz önüne alındığında bu sahada da ortaya çıkan bol malzemenin neticesidir. Bu bakımdan biz de tezimizi söz konusu asırlara hasrederek bu asırlarda yaşamış ve Arapça belâgata dair eser vermiş âlimler ile eserlerini tanıtmaya çalıştık.

Giriş kısmında (s.1-8) XV-XVI. asırlara kadar ki devrede yapılan Arapça belâgat çalışmalarını, özelliklerini ve sonraki asırlara etkilerini; birinci bölümde (s.9-16) XV-XVI. asırlarda Anadolu dışındaki bölgelerde yapılan Arapça belâgat çalışmalarını ve mümessillerini; ikinci bölümde ise (s.17-30) söz konusu asırlarda Anadolu'ya gelerek ilmi çalışmalarda bulunmuş ve belâgata dair çalışma yapmış âlimleri ve eserlerini işledik.

Tezimizin asıl konusunu ilgilendiren Türk âlimler ve onların Arapça belâgata dair eserleri tezimizin üçüncü bölümünde (s.31-111) ele alındı. Kronolojik bir sıra takip edilerek ele alınan âlimlerin hayatı işlendikten sonra, eserlerine geçilerek özellikleri tanıtılmış ve varsa yazma nüshalarının tavsifi verilmiştir. Bu âlimlerin ve eserlerinin tespitinde ilgili kaynaklarla, Türkiye kütüphanelerinde yapılan eser

taramaları büyük yardımcı olmuştur. Ancak kimi âlimlerin kaynaklarda zikredilen eserlerinin nüshalarına tesadüf edilememiş ve sadece hayatları verilmiştir. Yine bazı âlimler ve belâgata dair eserleri daha önce bazı çalışmalara konu olduğundan kendi çalışmamızda ilk olarak bunlara müracaat ederek sadece âlimlerin hayatı ve eserlerinin ismi zikredilip, nüsha tavsifleri için ilgili çalışmalara müracaat edilmesi istenmiştir. Eserlerin incelenmesinde ilk olarak yazma nüshalarına başvurulmuş ve müellifin kendi eseri hakkında bilgi verip vermediğine bakılmış, ikinci olarak da kaynaklarda ve kimi makalelerde geçen eser hakkındaki görüşlere başvurulmuştur. Ele alınan asırlar Osmanlı Devleti'nin zirvede olduğu bir döneme tesadüf ettiğinden, hem müellif hem de eser sayısındaki çokluk sebebiyle çalışmada bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Bunların bir kısmının farkında olduğumuzu hatırlatarak, gözden kaçan noktaların hatırlatılmasını her zaman şükranla karşılayacağımızı belirtiriz.

Bu münasebetle tez konumuzun tespitinde, yönlendirilmesinde ve her merhalesinde samimi alâka ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet Suphi Furat'a, tezin başlangıcında ve diğer aşamalarında kıymetli görüşleriyle bana destek veren Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç'a, mesai arkadaşım Arş. Gör. Muammer Sarıkaya'ya ve Bölümümüzdeki diğer öğretim üyelerine teşekkürü bir borç biliyorum.

Ömer İshakoğlu

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iv-v
İÇİNDEKİLER.....	vi-viii
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x

GİRİŞ XV VE XVI. ASIRLARA KADARKİ DEVREDE ARAP BELÂGATINA

GENEL BİR BAKIŞ.....	1
----------------------	---

I. XV VE XVI. ASIRLARDA ARAP BELÂGATI 9

1.1. İbn eş-Şihne el-Halebî	10
1.2. İbn Cemā'a	10
1.3. Şa'bân b. M. el-Kureşî	11
1.4. Yahya b. Yûsuf el-Mişrî	11
1.5. İbn Hicce.....	11
1.6. İbn el-Mukrî.....	12
1.7. Şemseddîn M. b. Ahmed el-Bisâtî.....	12
1.8. 'Abdulvehhâb b. 'Ali el-Esterâbâdî.....	12
1.9. Naşreddîn M. b. 'Abdullâh.....	13
1.10. Mevlana-zâde 'Osmân el-Hiţâ'î.....	13
1.11. Celâleddîn es-Suyûtî.....	13
1.12. Ahmed b. Yahyâ	14
1.13. 'Abdurrahmân b. İbrâhîm ez-Zebidî	14
1.14. 'Aişe el-Ba'ûniyye.....	14
1.15. Zekeriyya b. M. el-Enşârî	15
1.16. Bedruddîn M. el-Gazzî	15
1.17. el-Humeydî	15
1.18. 'Ali b. İsmâ'îl el-İşâmî	16
1.19. Bedruddîn M. b. Yahyâ el-Qarâfî	16

II. XV VE XVI. ASIRLARDA ANADOLU'DA YABANCI ÂLİMLER

TARAFINDAN YAPILAN ARAP BELÂGATI ÇALIŞMALARI.....	17
---	----

2.1. Seyyîd Şerîf el-Curcânî.....	19
2.2. Şehabeddîn İbn ‘Arabşâh	21
2.3. Aḥmed b. ‘Abdullâh.....	22
2.4. Muşannifek	23
2.5. Ali Kuşçu	24
2.6. Ebu’l-Kâşım b. Ebū Bekr.....	25
2.7. Şirvanlı Mes‘ūd b. Hüseyin.....	25
2.8. ‘İşāmuddîn el-İsferāyinî.....	25
2.9. Ḥafızuddîn Meḥmed b. Aḥmed	27
2.10. ‘Abdurrahîm b. ‘Abdurrahmân el-‘Abbāsî	28
2.11. Muşliḥuddîn el-Lārî	29
2.12. Kuṭbeddîn el-Mekkî.....	30
III. XV VE XVI. ASIRDA ANADOLU’DA YAŞAMIŞ TÜRK ÂLİMLER VE	
ARAP BELÂGATINA KATKILARI	31
3.1. Şemseddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî.....	31
3.2. Koçhisarlı Alâaddin Ali b. Musa	32
3.3. Molla Hüsrev	34
3.4. Hasan Çelebi el-Fenârî.....	35
3.5. Samsunlu Hasan b. Abdüssamed	38
3.6. Tokatlı Lutfullâh b. Hasan	39
3.7. Ḥatîb-zâde Muhyiddîn Efendi	40
3.8. Alâaddîn Ali el-Fenârî	41
3.9. Yusuf b. Hüseyin el-Kirmastî	42
3.10. Yusuf el-Hamîdî Şeyh Sinân	45
3.11. Hamidilî Kara Seyyidî	47
3.12. Müeyyed-zâde Abdurrahmân el-Amâsî.....	49
3.13. Tâc Bey-zâde Sadî Çelebi.....	52
3.14. Sarı Gürz Nureddîn Efendi	52
3.15. Aydınli Karabâlî	55
3.16. Samsunlu Muhammed b. Hasan	55

3.17. Bursalı Yakûb b. Seyyîd Ali	58
3.18. Merzifonlu Kutbeddîn Çelebi	58
3.19. Paşa Çelebi el-Yegânî	59
3.20. Kemâl Paşa-zâde Ahmed b. Süleyman	59
3.21. Kastamonulu Sadî Çelebi	66
3.22. Kocaelili Şeyh-zâde Muhammed	68
3.23. Fenâri-zâde Muhyiddîn Çelebi	71
3.24. Kara Haydar	73
3.25. Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi	74
3.26. Tosyalı Celâl-zâde Sâlih Çelebi	83
3.27. Bursalı Ahmed b. Muhammed	85
3.28. Bihiştî Ramazan Efendi	86
3.29. Aydınî Nureddîn Hamza	87
3.30. Nişancı-zâde Ahmed Efendi	95
3.31. Pervîz b. Abdullâh er-Rûmî	96
3.32. Abdurrahmân Alemşâh	98
3.33. Kadî-zâde Ahmed Şemseddîn Efendi	99
3.34. Ali b. Bâlî	104
3.35. Alâiyyeli İvaz Efendi	108
3.36. Bayram-zâde Zekerîyyâ el-Ankaravî	109
3.37. Seyrek-zâde Muhammed Emrullâh Efendi	111
SONUÇ	115
BİBLİYOGRAFYA	118

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu tezde İslam Ansiklopedisi'nde kullanılmakta olan şu transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

Sesliler:

آ, ا, ع, ي	: ā, ā	ا	: a, e
ي	: ī, ī	ي	: i
و	: ū, ū	و	: u

Sessizler:

ء	: ʾ	ز	: z	ق	: q
ب	: b	س	: s	ك	: k
ت	: t	ش	: š	ل	: l
ث	: ṯ	ص	: ṣ	م	: m
ج	: c	ض	: ḏ	ن	: n
ح	: ḥ	ط	: ṭ	و	: v
خ	: ḫ	ظ	: ḏ	ه	: h
د	: d	ع	: ʿ	ي	: y
ذ	: ḏ	غ	: ġ		
ر	: r	ف	: f		

İslam Ansiklopedisi'nden farklı olarak, terkip halindeki isim ve lakaplar bitişik yazılmıştır. Seyfuddın, 'Abdullâh, Hamîduddîn gibi.

Arapça ve Farsça tamlamalar transkripsiyonlu verilirken, Türkçe tamlamalar, Arapça ve Farsça tamlama şeklinde de olsalar transkripsiyonsuz verilmiştir. Tevârîh-i Âl-i Osmân, Tâc et-tevârîh gibi.

Arapça tamlamaların sonundaki i'rab alameti, tamlamanın cümle içindeki konumuna göre değiştiğinden konulmamıştır. Hîzānet el-edeb ve lubb lubāb lisān el-ʿArab gibi.

Şemsî harflerden önce gelen elif lâm (ل) takısındaki lâm atılarak yerine şemsî harf geçirilmiştir. ez-Zemaḥşerî ve eş-Şâfi'î gibi. Kamerî harfle başlayan bir kelimenin başındaki elif-lâm açık olarak okunmuştur. el-Kitâb, el-Ferrâ gibi.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Fak.	: Fakülte
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslam Ansiklopedisi: İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya, ve Biyografya Lugati
Ktp.	: Kütüphane
nr.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
(Sül.)	: Süleymaniye Kütüphanesi
t.y.	: Tarihi yok
Thk.	: Tahkik eden
Tsh.	: Tashih eden
Ün.	: Üniversitesi
v.d.	: Ve devamı
vrk.	: Varak numarası
yay. haz.	: Yayına hazırlayan
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

XV VE XVI. ASIRLARA KADARKİ DEVREDE ARAP BELÂGATINA GENEL BİR BAKIŞ

Belâgat, edebi sanatlarla ilgili olarak meâni, beyân ve bedîi içine alan ve bir fikrin veya düşüncenin sözlü veya yazılı olarak yerinde, zamanında ve yeterince ifade edilmesini konu edinen bir bilgi dalıdır.

Onu insanda varolan düşünceyi açık seçik, yerinde ve zamanında ifade etme melekesi olarak değerlendirdiğimizde henüz bir ilim dalı haline gelmeden önce de şair, yazar ve hatiplerin dilinde var olduğunu kabul edebiliriz. Bu açıdan bakıldığında cahiliyye devri şiirinde, bu devrin kâhinlerinin dilinde, Kur'ân-ı Kerîm'de, hadiste ve daha sonraki devirlerde edebi eserler vermiş (msl. İbn el-Mukaffa', el-Câhiz, İbn el-Mu'tezz v.b.) pek çok sanatkârda örneklerine rastlamaktayız¹.

Ancak bizi burada ilgilendiren belâgatın bir ilim olarak ortaya çıktığı V/XI. asrın ikinci yarısından itibaren yazılmış eserlerdir. Bunları tarihi bir sıra içerisinde sıralayabiliriz.

Bunların başında hem şair hem de edip olan Kuzey Afrika'lı el-Hasan b. Reşîk el-Kayravânî'nin (463/1071) el-'Umde fî meḥâsin eş-şi'r ve âdâbihi adlı eseri gelir. Müellif, şiir, beyân ve bedî sanatlarının tarif ve izahına tahsis ettiği bu iki ciltlik eserinde öncelikle geniş bir şekilde şiir sanatı ve şairlerle ilgili bütün konuları

¹ V/XI. asra kadarki dönemde yapılan belâgat çalışmaları için bkz.: Nihad M. Çetin, "Arap", DİA., C.III, İstanbul, 1991, s. 286-297; Hulusi Kılıç, "Belâgat", DİA., C.V, İstanbul, 1992, s. 381; Ahmet Bulut, "Arap Edebiyatında Edebî tenkit ve Belâgatın Tarihi Seyri", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, C.IX, 2000, s. 143-150.

ele almakta, sonra da sırasıyla belâgatla ilgili konuları İbn el-Muḳaffa^c, el-Muberred, İbn el-Mu^ttezz ve er-Rummānī gibi edip ve şairlerin görüş ve sözlerini naklederek oldukça geniş bir şekilde incelemektedir. Belâgat sahasındaki öneminin yanı sıra şiir tenkidi için de önemli olan bu eserinde Ebū Hilāl el-^cAskerī gibi otuz beş bedī sanattan bahseder ama bazı terimlerin izahında farklılıklar görülür². Yine müstakil eser yazan müelliflerden birisi de Ebū ^cAbdullāh b. Muḳammed b. Sa^cīd b. Sinān el-Ḥafācī (466/1074)'dir. O, Sırr el-fesāḫa adlı eserinde özellikle beyân ve bedī konularında önceki âlimlerin görüşlerini naklederek tenkitli görüşler ve bilgiler sunmakta, fesâhat ve belâgat sözcüklerini birbirinden ayrı terimler olarak belirginleştirmektedir³.

Bu asrın sonlarına doğru gelindiğinde, belâgat ilmine yeni bir bakış açısı getiren ^cAbdulkāhir el-Curcānī (471/1078) ile karşılaşırız. Belâgat ilminin hemen hemen bütün konularını inceleyip ilmi bir şekilde ilk nazariyelerini tespit eden bu büyük âlim, meânî, beyân ve bedī diye henüz üçlü bir tasnife ayrılmayan belâgat bilgilerini, başlıca iki ana bilim dalı altında toplamıştır. Bu sahada yazdığı Delâ'il el-^cicāz ve Esrār el-belāga adlı eserlerinde belâgat mevzularını incelerken her konuya canlı bir varlıkmuş gibi yaklaşıp tarif ve izahlarını manzum ve mensur metinler içerisinde okuyucunun derin hislerine sunmuş ve doğrudan onun zevkine seslenmek istemiştir⁴.

Yine bu asrın gerçek dâhîsi olabilecek bir şahsiyet de müfessir, dil ve gramer âlimi olan Ebu'l-Kāsim Maḥmūd b. ^cOmer ez-Zemaḫşerī (538/1144)'dir. Bu âlim, el-Keşşāf adlı tefsirinde ^cAbdulkāhir el-Curcānī'nin vazettiği belâgat nazariyelerini onun üslup ve tarzına uygun olarak Kur'ân-ı Kerīm'in nassında başarıyla tatbik etmiştir. Bir müfessirin meânî ve beyân ilimlerini derinlemesine bilmesi gerektiğini belirten ez-Zemaḫşerī, tefsirine başladığı ayetlerin özellikle belâgat yönlerine temas

² İbn Reşîk el-Ḳayrevānī, el-^cUmde fī meḥāsin eş-şîr ve naḳdih'in mukaddimesi, Nşr. Muḳammed Ḳarḳazan, Beyrut, Dār el-Ma'rife, 1988; ^cAbdul'azîz ^cAtîk, Tarîḫ el-belāga el-^carabiyye, Beyrut, Dār en-nahḫa el-^carabiyye, t.y., s. 228-236.

³ ^cAtîk, a.g.e., s. 236-245.

⁴ Şevḳî Zayf, el-Belāga taḫavvur ve tarîḫ, 6 bs., Kahire, Dār el-me'ârif., 1983, s. 160-219; ^cAtîk, a.g.e., s. 245-259.

ederek ‘Abdulkāhir’in belāgat anlayışı ile açıklamış ve bu arada gereken yerlerde kendine özgü görüşlerini de belirtmiştir⁵.

Edip ve müellifler arasında bedî sanatlara olan eğilimin arttığı bu dönemde, Ḥadāik es-sihr fī deḡā’ik eş-ši’r adlı eseriyle Reşīduddīn el-Vaṭvaṭ (573/1177) dikkati çeker. Aslen İranlı olan bu şair ve edip⁶, Farsça olarak kaleme aldığı mezkur eserinde şiir sanatının yanı sıra özellikle Arap kaynaklı bedî sanatlarını Fars edebiyatında uygulamak istemiştir. Nitekim eserinde görülen bol miktardaki klasik Arap şiirinden örnekler ile bizzat kendisinin nazmettiği Arapça şiirler, müellifin bu çabasını gösterir. Asrın sonlarına doğru vefat etmiş olan Ebu’l-Muzaḡfer Usāme b. Muṣṣid b. Munḡiz’de (584/1188) karşımıza el-Bedī’ fī naḡd eş-ši’r adlı eseri ile daha önceki âlimlerden tespit ettiği bedî sanatlarını derlemeye çalışan bir edip olarak çıkar.

VII./XIII. asır, belāgat ilminin tümüyle diğer edebi mevzulardan ayrılıp müstakil bir ilim olarak ortaya çıkması bakımından önem arz eder. Bu yüz yılda meānī, beyān ve bedī ilimleri olmak üzere üç ana bölüm içinde belāgatla ilgili bahislerin tamamının tespit edilip istilahlarının istikrara kavuştuğunu, bütün tarif ve kurallarının belirlendiğini ve muhteva bakımından günümüze kadar gelen son şeklini aldığını görüyoruz. Ancak bu asır, teknik ve içerik yönünden görülen bu gelişmelerin yanı sıra, maalesef belāgat konularının mantıki kural ve kaideler içinde sıkıştırılarak donuklaştırıldığı, eski canlılık ve parlaklığını kaybettiği bir dönem olması bakımından belāgat ilmi için son derece talihsizlik olmuştur. Önceki müellifler birer şair ve edip olmaları açısından beşeri zevk ve duygulara hitap eden belāgatla ilgili konuları açıklarken, işledikleri her konuyu bizzat yaşayarak anlatmışlar ve canlı misaller içinde okuyucunun hislerine seslenmişlerdi.

Belāgat tarihinde unutulmaz bir mevkiye sahip olan Faḡreddīn er-Rāzī (606/1210) bu asrın başlarında yaşamıştır. O, belāgat ilminin usul, kaide ve delillerinin çıkarılması hususunda ‘Abdulkāhir el-Curcānī’nin çalışmasını takdirle karşılamış ve bu sahada kaleme aldığı Nihāyet el-i’cāz fī dirāyet el-i’cāz adlı eserinde

⁵ Zayf, a.g.e., s. 219-265; Atīk, a.g.e., s. 259-267.

⁶ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi I* (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996, s. 303-304.

Delā'il el-i'cāz ve Esrār el-belāğa'da tertipsiz ve dağınık haldeki belâgatla ilgili bahisleri, kendine özgü sistemli ve planlı bir tarzda ihtisar etmek istemiştir. Bu arada ez-Zemaḥşerî'nin el-Keşşâf'ından, er-Rummānî'nin en-Nuket'inden ve el-Vaḥvaṭ'ın Ḥadāik es-sihr'inden yer yer nakiller yapmıştır. Eserini bir mukaddime ve iki bölüm (cümle) başlığı altında üç ana kısma ayıran er-Rāzî, her üç kısmı da kendi içinde iç bölüm ve bablara ayırmıştır. Meânî, beyân ve bedî bahislerini ele aldığı birinci bölümün ardından, ikinci bölümde bedî sanatlarla meânînin kimi konularını yine beraber işlemiştir. Ancak bütün bunlara rağmen 'Abdulkâhîr'de görülen ifade canlılığı ve okuyucunun iç dünyasını etkileyen üslubun kaybolduğu görülür⁷.

Hiç kuşkusuz VII./XIII. asrın belâgat sahasındaki en önemli siması Sirâcuddîn Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Muḥammed es-Sekkākî (626/1229)'dir. Otuz yaşına kadar maden işleriyle uğraştıktan sonra ilmi hayata atılmış ve başta felsefe olmak üzere mantık, kelâm, fıkıh ve usulü, dil ve belâgat eğitimi almış olan⁸ bu değerli âlimin yazmış olduğu eserler arasında belki de en önemlisi Miftâḥ el-'ulûm adlı kitabıdır. Üç ana bölüme ayırdığı kitabının birinci bölümünü sarf ve istikaka, ikincisini nahve ve üçüncüsünü meânî ve beyân ilmine tahsis etmiş, ardından belâgat ve fesâhat ile ilgili bir bahisten sonra bedî ilmini ele almıştır. es-Sekkākî şöhretini, kitabının üçüncü bölümüne tahsis ettiği belâgat ilmiyle kazanmıştır. Çünkü o, bu bölümde belâgat ilmine son şeklini vermiş ve kendisinden sonra kitabının bu derece ilgi görmesini sağlamıştır.

Ancak itiraf edilmeli ki onun bu başarısı salt kendi icadı değildir, aksine kendinden önceki âlimlerin görüşleriyle kendi görüşlerini usta bir şekilde birleştirip, hülâsa etmiştir. Bütün bunları yaparken güçlü mantığını kullanmış ve yukarıda zikrettiğimiz el-Curcânî'nin, ez-Zemaḥşerî'nin ve er-Rāzî'nin eserlerinden istifade etmiştir. Hatırlanacağı üzere er-Rāzî, el-Curcânî'nin eserini hülâsa etmişti fakat es-Sekkākî'nin çalışması daha dikkatli ve kapsamlı olmuş, meseleleri ele alış tarzı daha

⁷ Zayf, a.g.e., s. 271-286; 'Atîk, a.g.e., s. 269-271.

⁸ es-Sekkākî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: F. Krenkow, "Sekkākî", İ.A., Eskişehir, 1997, C.X, s. 328-329.

bir düzenli hal almıştır. Verdiği misalleri, önceki müelliflerin uzun tahlillerinden soyutlayarak mantıki kurallarla izah etmeye çalışmıştır.

Konuları bu şekilde ele aldığı belâgat bölümünü bir mukaddime ve iki fasıl halinde tertip etmiştir. Mukaddime meânî ve beyân ilimlerinin tarifini, birinci fasılda “kanun” başlığı altında iki grupta isnad, müsned ileyh, müsned, fasıl ve vasil, icâz-itnâb, talebi (istek) cümlelerini ve ayrıca fiillerin müteallkatı ile kasır bahsini; ikinci fasılda üç “asıl” içinde sırasıyla teşbih, istiâre ve kinâye konularını işlemiş, sonra bedî ilmine ayrı bir bölüm açarak burada iki “kısım” içinde manevi ve lafzi sanatları açıklamıştır. Daha sonra esere, meânî ilminin tamamlayıcısı olarak kabul ettiği istidlal ve şiir ilmine ait müstakil iki bölüm ilave eden es-Sekkākî, eserinin sonunda “hatime” diye küçük bir bölüm içinde irşâd ez-zullâl başlığı altında Kur’ân-ı Kerîm’e lafız, irâb, mana ve belâgat yönünden dil uzatan sapıkların tutarsız iddialarını çürütmek üzere verdiği cevaplara yer vermiştir⁹.

Belâgat ilminin gelişmesinde son halka olarak kabul edilen es-Sekkākî, önceki müelliflerin akıcı, kolay ve etkileyici üslubundan ayrılarak maalesef felsefeye olan düşkünlüğü ve özellikle Yunan felsefesine duyduğu ilginin neticesi olarak Yunan bilim ve ıstılahlarını Arap üslubunda tatbik etme çabası ile uzun ve güç ibareler kullanmıştır. Bunun doğal neticesi olarak da ifadesinin anlaşılmasında okuyucuyu zorlayan bir takım güçlüklerle karşılaşmaktadır. Ancak ileride ele alacağımız çalışmalardan da görüleceği üzere daha sonraki yıllarda yazılan şerh ve hâşiyelerle bu eser anlaşılır kılınmış ve gördüğü ilgi gitgide artmıştır¹⁰.

Bu asırda belâgat ilminde böyle değişiklikler olurken eski ananeyi sürdürmek isteyen müellifler de çıkmıştır. Bunlar arasında Ziyâuddîn İbn el-Eşîr (637/1239)’i görüyoruz. O, el-Meşel es-sâ’ir fî edeb el-kâtib ve’ş-şâ’ir adlı eserinde belâgatı, kuru kaide ve mantıki kurallar içine sıkıştırılmaya çalışıldığı bir dönemde şahsına özgü üslubu ile insanın his ve zevkine hitap eden canlı bir sanat olarak işlemiş ve en az

⁹ Zayf, a.g.e., s. 287; Atîk, a.g.e., s. 273-277.

¹⁰ Eser hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, Keşf ez-zunûn ‘an esâmi’l-kutub ve’l-funûn, yay.haz. Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge, 2 c., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971-1972, C.II, s. 1762-1767; Ahmed Mustafa el-Merağî, Tarih el-‘ulûm el-belâga, Kahire, y.y., 1950; Ahmed Matlûb, el-Belâga ‘inde es-Sekkākî, Bağdat, y.y., 1964; Zayf, a.g.e., s. 286-314; Atîk, a.g.e., s. 271-279, Mâzin el-Mubâarak, el-Mücez fî târîh el-belâga, Beyrut, Dâr el-fikr, 1968, s. 110-112.

kadim belâgatçılar kadar başarı göstermiştir. Yine Ahmed b. Yûsuf et-Tifâşî (651/1253) el-Bedîc adlı eserinde yetmiş çeşit edebi sanatı işlemiştir. Konuya eğiliş itibariyle aynı yolda yürümüş olan ‘Abdulvâhid b. ‘Abdulkerîm ez-Zimlekânî (651/1253) ise et-Tibyân fî ‘ilm el-beyân adlı çalışmasında el-Curcânî’nin Delâ’il el-icâz adlı eserindeki kaideleri derlemiş ve bunlara diğer kaynaklardan bazı nakiller yaparak, beyân ilminin öneminden ve bedî sanatları ile icaz meselesinden söz etmiştir.

Daha sonraki bir tarihte vefat eden Bedreddîn Muhammed b. Cemâleddîn b. Malik, (686/1287) el-Mişbâh fî ‘ulûm el-me‘ânî ve’l-beyân ve’l-bedîc adlı eserinde Miftâh el-‘ulûm’un üçüncü kısmını hûlâsa ederek muğlak ifadelerinden soyutlamış ve edebi sanatlar için ilk defa bedî terimini kullanmıştır. Asrın sonlarına doğru vefat eden Muhammed b. ‘Amr et-Tennûhî (692/1283) ise el-Aksâ el-çarîb fî ‘ilm el-beyân adlı eserinde ağırlıklı olarak mantıki ve nahvi konuları işlemiş ve belâgat ilmi için ön bilgiler olarak gördüğü bu iki ilmin önemini vurgulamak istemiştir.

VIII./XIV. asır, belâgatın bugünkü haliyle meânî, beyân ve bedî olmak üzere üç müstakil ilimden oluşarak tam kimliğine kavuşup, İslami ilimler içinde bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıktığına şahit olmuştur. Bunda şüphesiz büyük pay bu asırda yaşamış olan Muhammed b. ‘Abdurrahmân el-Hatîb el-Kazvînî (739/1338)’nindir. O, Telhîş el-Miftâh adlı çalışmasında Miftâh el-‘ulûm adlı eserin belâgatla ilgili üçüncü kısmında gördüğü muğlak ve anlaşılması güç ibare ve bahisleri sade ve akıcı üslubuyla açıklamış, faydasız gördüğü felsefi ve mantıki görüşleri terk ederek hûlâsa etmiştir. Bunu yaparken kimi yerde es-Sekkâkî’nin tarif ve tanımlamalarını bütünüyle kaldırarak, önceki âlimlerin ve kendisinin görüşlerini eklemiştir¹¹.

Üslup, muhteva ve plan bakımından aslını geride bırakan bu eserde müellif, bir “mukaddime”, üç “fen” ve bir “hatime” diye beş esas bölüm açarak; mukaddimedede fesâhat ve belâgat meselelerini, meânî ilmine ait birinci fende sekiz bab içerisinde sırasıyla isnad, müsned ileyh, müsned, müteallekat el-fiil, kasır, inşâ,

¹¹ Celâleddîn Ebû ‘Abdillâh b. Sa‘duddîn b. el-Hatîb el-Kazvînî, Telhîş el-Miftâh, Trablus, el-Munşeat el-‘amme li’n-neşr, t.y., s. 22.

fasıl-vasıl ve icâz-itnâb-musavât konularını; beyân ilmine ayırdığı ikinci fende üç bab içinde teşbih, istiâre ve kinâye konularını; bedî ilmine ayırdığı üçüncü fende iki bab içinde manevi ve lafzi sanatları ve nihayet hatime'de serikat eş-şî'r ve ilgili konuları işlemiştir.

el-Kazvinî, bu yaptığı çalışmayı yeterli görmemiş olacak ki, bu eserini daha sonraları el-İzâh li muhtaşar Telhîş el-Miftâh adıyla şerh edecektir. Bu çalışmasında el-Curcânî'nin ve ez-Zemaşşerî'nin eserlerinden istifade etmiş, yine kendince eksik gördüğü hususları ilave ederek, Telhîş'te özetlediği konuları daha ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir¹².

Telif edildiği asırdan itibaren eğitim-öğretim müesseselerinde ders kitabı olarak okutulan ve halen günümüzde bazı kesimlerde bu özelliğini koruyan bu iki eser, daha sonraları şerh hâşiye ve talik gibi birçok çalışmaya konu olacaktır. Bu çalışmalar arasında Telhîş ile ilgili, Muhammed b. Muzaffer el-Halhalî'nin Miftâh Telhîş el-Miftâh'ı, Bahauddîn es-Subkî'nin 'Arûs el-efrâh'ı, Muhammed el-Bâbertî'nin Şerh Telhîş el-Miftâh'ı, Sa'deddîn et-Teftâzânî'nin el-Mutavvel ile el-Muhtasar'ı, İbrahim b. Muhammed b. 'Arabşah el-İsferâyînî'nin el-Eṭvâl'ı ve İbn Ya'kûb el-Mağribî'nin Mevâhib el-fettaḥ'ı ile onun el-İzâh'ı ile ilgili olarak; Cernaeddin Akasarayı'nın İzâh el-izâh'ı, Alaaddin Ali el-Esved'in Şerh el-izâh'ı v.d. hatırlatılmalıdır¹³.

Bunlar arasında büyük dil ve kelam âlimi Sa'deddîn et-Teftâzânî'nin ayrı bir yeri vardır. Anadolu'ya da gelmiş olan bu âlimin birçok sahada kaleme aldığı eserler oldukça ilgi görmüş ve Osmanlı medreselerinde uzun yıllar okutulmuştur. Bunlar arasında belâgatla ilgili olarak kaleme aldığı üç eseri vardır. Bunların ilki 748/1347 yılında tamamladığı el-Mutavvel adlı et-Telhîş şerhidir. İkinci eseri ise el-Mutavvel adlı eserini özetlemek ve kimi konularına açıklamalar getirmek suretiyle yazdığı ve 756/1355 yılında tamamladığı el-Muhtaşar isimli şerhtir. Son eseri ömrünün

¹² Celâluddîn Ebû 'Abdillâh b. Sa'duddîn b. el-Hafîb el-Kazvinî, el-İzâh fî 'ulûm el-belâğa, Nşr. M. 'Abdulmun'im el-Hafâcî, Kahire, y.y., 1980, s. 3.

¹³ el-Kazvinî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: İsmail Durmuş, "Kazvinî, Hafîb", DİA., C.XX, Ankara, 2002, s. 156-157; Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 473-479, Ahmed Maḥlûb, el-Kazvinî ve şurûḥ et-Telhîş, Bağdat, Mektebet en-nahza, 1968.

sonlarına doğru 789/1387’de tamamladığı el-Miftāh’ın üçüncü kısmının şerhidir ki, ilk ikisi kadar ilgi görmemiştir. İlk iki eseri birçok defalar basılmış ve yine hâşiye veya talik türü çalışmalara konu olmuştur¹⁴.

Bunun yanında gerek es-Sekkākī’nin gerekse el-Ğazvinī ve et-Teftāzānī’nin bu eserlerinin Osmanlı medreselerinde de okutulmuş olmasından dolayı Osmanlı âlimleri bu eserler üzerinde birçok çalışmalar yapmışlardır. Tezimizin asıl konusunu oluşturan bu ve benzeri çalışmaları üçüncü bölümde ele alacağız.

¹⁴ et-Teftāzānī’nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: C. A. Storey, “Teftāzānī”, İ.A., C.XXII/I, s. 118-121; Kâtip Çelebi, a.g.e., C.1, s. 474-476; A. Yaşar Koçak, Arap Dili ve Edebiyatında Temel Kaynaklar ve Araştırmada Usul Hakkında Bazı Notlar, İstanbul, Akademya, 2001, s. 32.

I. XV VE XVI. ASIRLARDA ARAP BELÂGATI

VIII/XIV. asırdan itibaren diğer birçok ilim dalında olduğu gibi belâgat ilimlerinde de bir duraklama başlamıştı. Yukarıda ele aldığımız gibi¹⁵ es-Sekkākî'nin Miftāh el-ʿulūm adlı eseriyle bunun üçüncü kısmının Hatīb el-Kazvinî tarafından Telhîş el-Miftāh adıyla düzenlenmesi bu sahada daha sonra gelecek âlimlerin şerh ve hâşiye tarzında çalışmalar yapacakları eserlerini belirlemiş ve neticede de belâgatın edebiyat tarihinde müstakil bir ilim haline gelmesini sağlamıştır. Sözü edilen her iki eserde telif edildikleri asırdan itibaren şerh, hâşiye ve talik şeklinde çalışmalara konu olacaklardır.

Bu tür bir gelişme bir yandan da müstakil eserler yerine çeşitli tarîf, tasnîf ve değerlendirmelerle kaleme alınmış eserlerin doğmasına zemin hazırlamıştır. IX./XV. asırdan itibaren belâgatın beyân, meânî ve bedî şeklindeki üçlü tasnifi kabul görmüş ve devam etmiştir. Ancak şu husus ta belirtmeli ki şerh ve hâşiye şeklinde gerçekleştirilen bu çalışmalar İslam dünyasında edebi ve ilmi anlayışın ince tahlil ve tenkitleriyle doludur. Dolayısıyla bu eserlerin tamamen orijinaliteden yoksun oldukları söylenemez¹⁶.

VIII/XIV. asırdan itibaren es-Sekkākî ve el-Kazvinî'nin ortaya koydukları eserlere şerh, hâşiye ve tâlik tarzında yapılan çalışmalarla karşılaştığımız gibi bedîyyât adıyla gelişen bir tür de görmekteyiz. Bu türün asıl konusu Hz.Peygamber'in methini konu edinen bir manzum çalışmanın her beytinde en az bir bedî sanatının ele alınıp kullanılmasıdır. Bu şekilde ortaya çıkan bedîyeler manzum

¹⁵ Bkz.: yuk.s. 4-7.

¹⁶ Kılıç, a.g.m., s. 382.

olmaları ve müelliflerinin gerekli açıklamaları yapmamaları nedeniyle şerhlere ihtiyaç hissettirmiştir. Hz. Peygamber'in methini konu edinen bu türler, halkın büyük ölçüde ilgisini kazanmış ve geniş kitleler tarafından benimsenmiştir. Öte yandan edebi sanatlar, bedîiyelere yazılan şerhlerde ayrıntılı olarak işlendiğinden belâgatın gelişmesine de yardımcı olmuşlardır. Burada hatırlamamız gereken bir diğer nokta da şerhlerde açıklanan bedî sanata örnek olarak, kaleme alındığı devrin şairlerinden de nakiller yapılmış olmasıdır ki bu, o devirde belâgatın tanınmasına katkılar sağlar.

XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam eden bedîiyye yazma geleneği XX. yüzyıldan itibaren gerek dini hayata ve klasik edebi ilimlere olan ilginin azalması, gerekse sanat ve edebiyat anlayışındaki değişiklikler sebebiyle terkedilmiştir¹⁷.

Burada belâgatın zikredilen bu iki yöndeki çalışmalarını XV. ve XVI. asırlardaki Arap dünyasında ele alırsak şu müellif ve eserlerle karşılaşırız.

1.1. İbn eş-Şihne el-Halebî

İbn eş-Şihne el-Halebî (815/1412), esasında Türk asıllı bir müellif olup, Kahire ve Şam yöresinde yetişmiştir. el-Elfiyye fî 'ulûm el-âşera adlı eseri tasavvuf, usul-ı fıkıh, nahiv, mantık, belâgat, feraiz, tıp, usul-ı din, icma ve siret-i resul olmak üzere on ilmi konu alan recez vezninde 1000 beyitlik bir manzumesidir. Bunun belâgatla ilgili bölümü Urcûze fî'l-me'ânî ve'l-beyân adıyla ayrı olarak çeşitli mecmualarda yer almış ve birçok âlim tarafından şerh edilmiştir¹⁸.

1.2. İbn Cemâ'a

Şafii fakîhi, hadis ve dil âlimi olan İbn Cemâ'a'nın (819/1416) yirmiye yakın ilim dalında 100 civarında eser kaleme aldığı, fakat ölümünden sonra eserlerinin kaybolduğu kaydedilir. O, ders kitabı olarak okuttuğu hemen bütün eserler üzerine şerh veya hâşiye yazmıştır. Bunlar arasında belâgatla ilgili olarak Gayet el-emânî fî 'ilm el-me'ânî adlı eseri ile Telhîş el-Miftâh'ın muhtasarı olan es-Sâlik fî telhîş Telhîş

¹⁷ Hulusi Kılıç, "Bedîiyyât", DİA., C.V, İstanbul, 1992, s. 323-324.

¹⁸ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Şükrü Özen, "İbnü's-Şihne, Ebü'l-Velîd", DİA., C.XXI, İstanbul, 2000, s. 222-224.

el-Miftāh'ı, el-Mubîn ve'l-mufaşşal 'ale'l-Muṭavvel'i ve Ḥaşiye 'ala 'Arūs el-efrāh şerh Telhîş el-Miftāh'ı vardır¹⁹.

1.3. Şa'bān b. M. el-Ḳureşî

Mısırlı şair ve edip olan Şa'bān b. M. el-Ḳureşî el-Eşerî'nin (828/1425) 400 beyitten ibaret olan ve 240 bedî sanat içeren bedîyye'si ile kâtiplik sanatına dair bir urcuze de bilinmektedir²⁰.

1.4. Yahya b. Yūsuf el-Mişrî

Mısırlı bir dil âlimi olan Yahya b. Yūsuf el-Mişrî es-Sîrāmî (833/1430)'nin de belâgatla ilgili olarak Sa'deddiîn et-Teftāzānî'nin el-Muṭavvel adlı eserine bir hâşiye yazdığını görüyoruz²¹. Bu eserin İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshası mevcuttur²².

1.5. İbn Hicce

Memlûklûler dönemi edip ve şairlerinden olan İbn Hicce, Ebû Bekr b. 'Alî el-Hamevî (837/1434), Hama'da doğmuş ve ilim tahsili için Dımaşk, Halep, Trablusşam ve Kahire'ye seyahatlerde bulunmuştu. Bir ara divan kâtipliği de yapmış olan İbn Hicce, ömrünün sonlarına doğru memleketine dönerek orada vefat etmiştir. Birçok eseri arasında konumuzla ilgili olarak el-Bedîyye tarzında bir manzum eser yazmıştır. Şafîyyuddîn el-Hillî (749/1349) ile 'İzzeddîn el-Mevşilî'nin (789/1387) bedîyelerine nazire olmak üzere kaleme aldığı 147 bedî sanatı içeren 142 beyitlik bu kaside, kendisinden sonra yazılan bedîyyeleri büyük ölçüde etkilemiştir. Yine bir diğer eseri Hîzānet el-edeb ve gāyet el-ereb'tir. İbn Hicce, el-Bedîyye'nin şerhi olan

¹⁹ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Cengiz Kallek, "İbn Cemâa", DİA., C.XIX, İstanbul, 1999, s. 394-395.

²⁰ Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 234; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur* (GAL.), 2 c., Leiden, E. J. Brill, 1943-1949, C.II, s. 15; Supplementband (Suppl.), 3 c., Leiden, E. J. Brill, 1937-1942., C.II, s. 10.

²¹ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C. I, s. 475; Baban-zâde İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyet el-'arîfin esmâ' el-mu'ellifin ve âşâr el-muşannifin*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1940, C. II, s. 527.

²² Ayasofya nr.4369: h. 999, 360 vrk.; Carullah nr.1771: h. 1009, 270 vrk.; Çorlulu Ali Paşa nr. 379: 259 vrk.; Damat İbrahim nr.1003: 294 vrk.; Hamidiye nr.1237: 231 vrk.; Hekimoğlu nr. 865: 259 vrk.; Laleli nr.2802: 258 vrk.; nr. 2803: 256 vrk.

bu çalışmayı 100 kadar kaynağa başvurarak hazırlamıştır. Eser, bedîi türlerinin tanımı, tarihi seyri, ilgili ayet ve hadislerle çok sayıda şiir örnekleri ihtiva eder. Bu iki eserde daha sonraları birçok çalışmaya konu olup, neşredilmişlerdir. Tevriye ve türleriyle istihdâm sanatlarını bol örnekle açıkladığı Keşf el-lişâm ‘an vech et-tevriye ve’l-istihdâm adlı eserinde ise İbn Hicce’nin lafızdan çok anlama önem verdiği görülmektedir²³.

1.6. İbn el-Mukrî

Aynı zamanda değerli bir şair de olan ve İbn el-Mukrî diye tanınan Yemenli İsmâ‘îl b. Ebû Bekr de el-Cevâhir el-lâmi‘a adıyla 150 bedîi sanatı içeren bir eser kaleme almış ve bunu daha sonra el-Ferîd el-câmi‘a li’l-me‘ânî er-râ‘i‘a adıyla da şerh etmiştir²⁴.

1.7. Şemseddîn M. b. Aḥmed el-Bisâtî

Mısır’ın kuzeybatısındaki Garbiye vilayetine bağlı Bisat köyünden olan Şemseddîn M. b. Aḥmed el-Bisâtî, ilk eğitimini Kahire’de tamamladıktan sonra yukarıda anılan İbn Cemâ’a’nın talebesi oldu. Fıkıh ve usûl-i fıkıh başta olmak üzere birçok konuda İbn Haldun’dan faydalandı. Uzun süre Mısır’da Mâliki baş kadılığı yapan el-Bisâtî, 842/1439 yılında vefat etmiş ve cenazesi İbn Hacer tarafından kaldırılmıştır. Birçok sahada eserler kaleme almış olan Mâliki fakihi ve kadısı bu Mısırlı âlimin konumuzla ilgili el-Muṭavvel hâşiyesi vardır²⁵.

1.8. ‘Abdulvehhâb b. ‘Ali el-Esterâbâdî

Cürcân’lı olan ‘Abdulvehhâb b. ‘Ali el-Esterâbâdî (879/1474’de hayatta)’nin belâgatla ilgili olarak, Unmüzec fî ‘ulûm el-belâğa mine’l-me‘ânî ve’l-beyân ve’l-bedî‘ adlı 879/1474’te tamamladığı bir eseri elimizdedir²⁶.

²³ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Nasuhi Ünal Karaaslan, “İbn Hicce”, DİA., C. XX, İstanbul, 1999, s. 65-66.

²⁴ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Saffet Köse, “İbnü’l-Mukrî el-Yemenî”, DİA., C.XXI, İstanbul, 2000, s. 138-140.

²⁵ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: M. Esad Kılıçer, “Bisâtî”, DİA., C.VI, İstanbul, 1992, s. 216-217.

²⁶ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: el-Bağdâdî, Hediyye, C.I, s. 640; Brockelmann, Suppl., C.III, s. 1269.

1.9. Naşreddîn M. b. ‘Abdullâh

Yine Mısırlı Naşreddîn M. b. ‘Abdullâh b. Korkmas el-Ḥanefî (882/1477)’nin Zehr er-rebîc fî şevâhid el-bedîc adlı bir eseriyle, buna el-Ġays el-murîc adlı bir şerh yazdığını öğrenmekteyiz²⁷.

1.10. Mevlana-zâde ‘Osmân el-Ḥiṭâ’î

Aslen Semerkantlı olup Mısır ve Şam’da yetişen diğer bir âlim de Mevlana-zâde ‘Osmân el-Ḥiṭâ’î (901/1460)’dir. Daha sonraları döneminin önemli bir âlimi olacak olan bu müellifin birçok eseri arasında belâgatla ilgili olarak kaleme aldığı çalışmaları, et-Teftâzânî’nin el-Muṭavvel ve el-Muhtaşar diye tanınan et-Telḥîş şerhleri üzerine yazdığı hâşiyelerdir²⁸. Günümüze kadar gelen bu eserin İstanbul kütüphanelerinde de birçok yazma nüshası mevcuttur²⁹.

1.11. Celâleddîn es-Suyûtî

Mısır ve Suriye’de hüküm süren Memlûklüler devletinin sonlarına doğru Mısır’da yaşamış olan Celâleddîn es-Suyûtî (911/1505), hiç şüphesiz yaşadığı asra damgasını vurmuş büyük âlimlerden biridir³⁰. Aynı zamanda Arap Edebiyatı’nın en çok eser vermiş müelliflerinden kabul edilen es-Suyûtî’nin birçok eseri arasında belâgatla ilgili olarak kaleme aldığı çalışmalarının başında ‘Uḳûd el-cumân fî’l-me‘ânî ve’l-beyân’ı gelir. Bu çalışmasında Telḥîş el-Miftâḥ adlı eseri nazm etmiştir. Bunu yaparken kimi misallerini atmış ve onun yerine eleştirel mahiyette bazı ilavelerde bulunmuştur. Daha sonra bu çalışmasını şerh ederek Ḥall ‘uḳûd el-cumân

²⁷ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: M b. ‘Abdurrahmân es-Seḥâvî, ez-Zav’ el-lâmi‘ li ehl el-ḳarn et-tâsi‘, 12 c., Kahire, Dâr el-Mektebet el-ḥayât, 1353, C.VIII, s. 292-293; Kâtip Çelebi, a.g.e., C.II, s. 959; Ḥayreddîn ez-Zirikli, el-A‘lâm kamûs terâcim li eşher er-ricâl ve’n-nisâ’ mine’l-‘Arab ve’l-musteşriḳîn, 10 c., Kahire, 1954-1959, C.VII, s. 232.

²⁸ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Necmeddin el-Ġazzî, el-Kevâkib es-sâira bi a’yân el-mie el-‘âsira, 3 c., Beyrut, Dâr el-âfâk el-cedide, 1979, C.I, s. 138; İbn ‘imâd el-Ḥanbelî, Şezerât ez-zehab fî aḥbâr men zehab, 8 c., Beyrut, el-Mekteb et-ticârî, ty., C.VIII, s. 2; Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 476.

²⁹ Hâşiye ‘ala’l-Muṭavvel: Carullah nr. 1764/1, 1765; Hekimoğlu nr. 863/2; Yazma Bağışlar nr. 2077, 4280; Hâşiye ‘ala’l-Muhtaşar: Antalya Tekelioğlu nr. 815/1, 831/1, 850/2; İzmir nr. 835/6; Yahya Tevfik nr. 1636; Yazma Bağışlar nr. 1326.

³⁰ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Abdülkadir Karahan, “Süyûtî”, İ.A., C.XII, s. 258-263

adını vermiştir. İlk eser birkaç kez Kahire’de basılmıştır (h. 1305, m.1955). Diğer bir eseri de Kitāb cenā el-cinās’tır ve M. Ali el-Ḥafācī tarafından tahkik edilerek basılmıştır (Kahire, 1985, 301 sayfa). Nuzhet el-İhvān ve tuḥfet el-ḥellān’ı zevk-i selim sahibi olmak hakkında kaleme aldığı bir risalesidir. Naẓm el-bedī’i ise 133 beyitten oluşan ve 147 bedīi sanat ihtiva eden bir eseri olup, daha sonra bizzat müellif tarafından şerh edilmiştir. Yine yukarıda zikredilen İbn Hicce’nin bedīyesine nazire olmak üzere Tanẓīm el-bedī’ fī medḥ eş-şefīc adlı eserini kaleme almıştır. el-Leṭā’if el-muşāğa fī’l-feṣāḥa ve’l-belāğa adlı bir eseri de kaynaklarda zikredilmektedir³¹.

1.12. Aḥmed b. Yaḥyā

et-Teftāzānī’nin torunlarından olan Aḥmed b. Yaḥyā (916/1510)’nın, dedesinin el-Muṭavvel ve el-Muḥtaşar adlı eserleri üzerine yazdığı hâşiyeler de günümüze kadar gelmiştir³².

1.13. ‘Abdurrahmān b. İbrāhīm ez-Zebidī

Bir diğer Yemenli şair ve edip ‘Abdurrahmān b. İbrāhīm ez-Zebidī (920/1514), bedīi sanatlarına dair el-Cevher er-refīc ve vech el-me‘ānī fī ma‘rifet enva‘ el-bedīc adlı eseri yazmış olup, bu eser de günümüze kadar gelmiştir³³.

1.14. ‘Aişe el-Ba‘ūniyye

Dımaşk’ta doğup büyüyen ve Kahire’de yetişen kadın mutasavvıf, şair ve edip ‘Aişe el-Ba‘ūniyye (922/1516)’de 144 beyitlik bedīiyye türünde bir eser kaleme almıştır. Edebi sanatların örnek sayılacak bir mükemmellikte kullanıldığı bu eser, daha sonra müellifi tarafından şerh edilecek ve birçok kez basılacaktır³⁴.

³¹ Eserleri hakkında bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 5, 10, 16, 85, 119, 251, C.II, s. 1009, 1107, 1253; Brockelmann, GAL, C.II, s. 156, 270, Suppl., C.II, s. 195; ‘Abdulâl Sâlim Mekrem, Celāluddīn es-Suyūfī ve eseruh fī’l-dīrāsāt el-luḡaviyye, Beyrut, Mu‘esseset er-Risāle, 1989.

³² Kâtip Çelebi, a.g.e., C. I, s. 475-476; Brockelmann, GAL., C.II, s. 218-219.

³³ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: el-Baḡdādī, Hediyye, C.I, s. 544; Brockelmann, GAL., C.II, s. 181.

³⁴ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Ahmet Özel, “Ba‘ūniyye” DİA., C.V, İstanbul, 1992, s. 212-213.

1.15. Zekeriyya b. M. el-Enşārī

Mısırlı olan Şafii fakihi Zekeriyya b. M. el-Enşārī (926/1520)'nin el-Kazvinī'nin Telhîş el-Miftāh'ına yazdığı şerh de günümüze kadar gelmiş olup, yazma nüshaları mevcuttur³⁵.

Bedîi sanatlarına dair bir risale kaleme alan 'Alī b. 'Omer el-'Arabī (980/1572) de X./XVI. asrın ediplerindendir³⁶.

1.16. Bedruddīn M. el-Ğazzī

el-Kevākib müellifi Necmuddīn el-Ğazzī'nin babası olan Bedruddīn M. el-Ğazzī (984/1577), es-Suyūti'nin öğrencilerindendi. Bir ara saraydan bazı isteklerde bulunmak amacıyla İstanbul'a da gelen müellifin belâgatla ilgili olarak iki eseri vardır. Bunların ilki İstanbul'da konuk olduğu Ebu'l-Feth 'Abdurrahîm el-'Abbāsī'nin Me'âhid et-tenşîş fî şerh eş-şevâhid et-Telhîş adlı eserini ihtisar etmek suretiyle yazdığı Takrîb el-Me'âhid fî şerh eş-şevâhid'dir. 937 tarihli müellif nüshası Ayasofya Ktp. (Sül.) 1036 numarada kayıtlı bulunmaktadır. İkinci eseri ise yine Telhîş el-Miftāh adlı eserde geçen şevahid beyitleri şerh ettiği et-Taḥşîş fî şerh şevâhid et-Telhîş adlı çalışmasıdır³⁷.

Hasan el-Mu'âni' (990/1582)'de Miftāh el-'ulūm adlı eserin üçüncü kısmını ihtisar ederek, Kâtip Çelebi'nin deyimiyle güzel bir şekilde tertip etmiştir³⁸.

1.17. el-Ḥumeydī

Bedîiyye türünde eser kaleme alan diğer bir müellif de Zeynuddīn 'Abdurrahmān b. M. el-Ḥumeydī (995/1587)'dir. Müellif eserini daha sonraları Feth el-bedī' bi şerh temlîḥ el-bedī' bi medḥ eş-şeff' adıyla şerh edecek, ayrıca Men' es-

³⁵ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: el-Ğazzī, a.g.e., C.I, s. 196; İbn 'İmād, a.g.e., C. VIII, s. 134; Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 41, 156, 372, 626, C.II, s. 1030, 1232, 1542; 'Omer Riżā Kehhāle, Mu'cem el-muallifin, 15 c., Dımaşk, Mektebet el-Muşennā, 1957, C.IV, s. 182; Brockelmann, GAL., C.II, s. 117.

³⁶ Brockelmann, GAL., C.II, s. 284.

³⁷ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Fatih Çollak, Cemil Akpınar, "Ğazzī, Bedreddīn", DİA., C.XIII, İstanbul, 1996, s. 537-539.

³⁸ Kâtip Çelebi, a.g.e., C.II, s. 1764.

semîh bi şerh temlîh el-bedîc adıyla da ihtisar edecektir. Onun el-cinās el-Ḥumeydî adıyla cinasa dair bir eseri de vardır³⁹.

1.18. ‘Ali b. İsmā‘îl el-‘İşāmî

İbn ‘Arabşah el-İsferā’ini⁴⁰ nin torunlarından olan ‘Ali b. İsmā‘îl el-‘İşāmî (1007/1599), uzun süre Mekke’de kadılık yaparak burada vefat etmiştir.⁴¹ Konumuzla ilgili çalışması, dedesinin şerh el-İsti‘are’sine yazdığı hâşiyedir. Bu eserin kütüphanelerde çeşitli nüshaları mevcuttur⁴².

1.19. Bedruddîn M. b. Yahyâ el-Ḳarâfî

XVI. asrın sonlarına doğru vefat eden Bedruddîn M. b. Yahyâ el-Ḳarâfî de Mısırlı olup, birçok âlim yetiştiren bir aileye mensuptu. Öğrenimini tamamlamasının ardından on yedi yaşlarında iken başladığı kadılık görevini elli yıl sürdürerek Mısır’ın en meşhur kadılarından biri oldu. Bu süre zarfında birçok talebe yetiştirdiği kesin olmakla birlikte kaynaklarda bunlardan söz edilmemektedir. Eserleri arasında belâgatla ilgili olarak yazdığı el-Muṭavvel hâşiyesi Velîyuddin Ef. 2755 numarada kayıtlıdır⁴³.

³⁹ Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 234.

⁴⁰ Hayatı ve eserleri için bkz.: a.s.s. 22.

⁴¹ Hayatı hakkında bkz.: el-Muḥibbî, Ḥulāṣat el-eşer fî a‘yân el-ḳarn el-ḥādî ‘aşer, 4 c., Beyrut, Dâr Şâdir, t.y., C.III, s. 147-148; el-Bağdâdî, Hediyye , C.I, s. 751.

⁴² Kütahya Tavşanlı nr. 798 (h. 1022, 45 vrk.); nr. 471 (32 vrk.); Nuruosmaniye nr. 5088 (17-66 vrk.); nr. 4518(97-131 vrk.); nr. 4496 (27 vrk.).

⁴³ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Ferhat Koca, “Karâfî, Bedreddîn”, DİA., C.XXIV, İstanbul, 2001, s. 394.

II. XV VE XVI. ASIRLARDA ANADOLU'DA YABANCI ÂLİMLER TARAFINDAN YAPILAN ARAP BELÂĞATI ÇALIŞMALARI

Türklerin İslam dinini kabul etmelerinden itibaren o dinin deyim, kelime ve kavramlarını da öğrenmeyi bir inanç gereği haline getirdikleri görülmüştür. Nitekim Arapça'dan direkt istifade ettikleri gibi, kendilerinden önce Müslüman olan diğer milletlerin tecrübelerinden de istifade etmişlerdir. Bunu sağlayan en önemli faktörlerin başında İslam milletlerine ait ortak kültür kuruluşları olan medreseler gelir. Kuruldukları günden itibaren kültürel ve ilmi alışverişin devamını sağlayan bu kurumların, Anadolu ilim hayatında da büyük bir yeri vardır.

Her konuda olduğu gibi, ilmi sahada da Anadolu bir sentez haline gelmişti. Nitekim Anadolu'daki ilmi hayat iki koldan besleniyordu. Bunlardan biri Maverâünnehir-İran-İrak'tan gelen doğu kolu, diğeri ise Endülüs-Kuzey Afrika-Mısır-Şam'dan gelen güney koluydu. Bu iki yoldan Anadolu'ya pek çok âlim geldiği gibi, İran-İrak-Maverâünnehir'e, Şam-Mısır'a Anadolu'dan tahsilini tamamlamak için pek çok sayıda talebe gitmişti. Bu talebelerin çoğu tahsillerini tamamladıktan sonra Anadolu'ya dönmüşler, bazıları ise gittikleri ülkelerde kalmışlardı⁴⁴.

Belâgat sahasında da bu alışverişin izlerini görüyoruz. Coğrafi bölgelere göre belâgat âlimlerini değerlendiren İbn Haldun (809/1406), genelde manaya ağırlık veren Horasan ve Maverâünnehir mıntıkasında yaşayanlara "Meşarika", manadan

⁴⁴ Ramazan Şeşen, "İlk Devir Osmanlı Âlimleri ve Yazdıkları Eserler", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, Eylül 2002, İstanbul, s. 261.

ziyade lafızların süsüne ağırlık veren Endülüs ve Kuzey Afrika mıntakası belâgatçılarına da “Meğaribe” adlarını vermiştir. Başlangıçta “Edibler” ve “Kelamcılar” ayrımı ile başlayan bu ekolleşme, İbn Haldun’un ortaya koyduğu “Bedfıciler” ekolü ile üçe çıkmış oldu. Bu durumda, mantık ve felsefenin ağırlıklı olduğu kelam üslubuna “Meşârika”, edebiyatın ağırlıklı olduğu üsluba “Arap ve Büleğa”, bedîî sanatların ağırlıklı olduğu üsluba da “Meğâribe” ekolleri denmiştir⁴⁵.

Çevresiyle rahatça alış veriş yapabilecek coğrafi bir konuma sahip olan Anadolu, bu ekollerin etkisinde kalmıştır. Özellikle Yavuz Selim ile Kanuni dönemlerinde meydana gelen ilhaklarla Şam, Bağdat ve Kahire gibi ilim merkezleri ile de sıkı bir kültür diyalogu içine girilmiştir. Bu durum neticesinde Anadolu belâgat çalışmaları, önceki üç ekolün izlerini taşıyan “Terkibci” bir karakter arz etmiştir⁴⁶.

Bunun yanı sıra yapılan çalışmalar şerh ve hâşiye niteliği arz etmiş, “Meşârika” ekolünün ileri gelen temsilcilerinden es-Sekkākî’nin Miftâh el-‘ulûm’nda yer alan belâgat kısmı ile bu kısım üzerinde yapılmış olan telhis, şerh ve hâşiyeler etrafında cereyan etmiştir. Celâleddîn el-Kazvinî’nin Telhîş el-Miftâh adlı eseri ile buna şerh olarak yazdığı el-İzâh adlı eseri, yine es-Sekkākî’nin eseri üzerine ‘Azuziddîn el-İcî tarafından el-Fevâ’id el-giyaşiyeye adıyla yazılan telhis ve bu telhisler üzerine yazılmış bulunan şerh ve hâşiyeler, adeta bir Sekkaki gurubu meydana getirir. Gerek bu kitapların ve gerekse el-Kazvinî’nin Telhîş’i üzerine Sa‘deddîn et-Teftâzânî ve Seyyîd Şerîf el-Curcânî tarafından yazılan şerh ve hâşiyelerin Anadolu medreselerinde ders kitabı olarak takip edilmiş olması, aynı dil ile daha başka bir hayli şerh, hâşiye ve taliklerin yazılmasına sebep olmuştur.

Anadolu’daki ilmi hayata damgalarını vuran bu iki âlim hem yaşadıkları dönemlerde hem de sonraki yüzyıllarda da otoritelerini devam ettirmişlerdir. Başlıca ilgi alanları kelâm, Arap dili ve edebiyatı olmakla beraber felsefe, mantık, fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvuf gibi dini ve akli ilimlerin hemen hepsine dair eserler vermişlerdir. Osmanlı medreselerinde Eşari geleneği devam ettiğinden, bu geleneğin kuvvetli savunucuları olan bu âlimlerin eserlerine ilgi duyulmuş olması tabii

⁴⁵ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Belagat Ekolleri ve Anadolu Belagat Çalışmaları” A.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 8, Erzurum, 1988, s. 116.

⁴⁶ Hacımüftüoğlu, a.g.m., s. 121.

karşılanmalıdır. Nitekim Anadolu, İran, Türkistan ve Hindistan'da yetişen âlimlerden bir kısmının icazetnamesinin ilmi silsile itibariyle el-Curcânî'ye, bir kısmının et-Teftāzānî'ye bağlı olması bu hususu teyit eder mahiyettedir⁴⁷. Ancak bu iki âlim arasında meşhur hükümdar Timurlenk'in (öl. 1405) huzurunda yapılan münazara neticesinde el-Curcânî'nin galip gelmesi, bu âlimin prestijini arttırmış, ve Anadolu'da daha fazla tutulmasına sebep olmuştur. Belâgat sahasında medreselerde okutulan eserler incelendiğinde bu üstünlük dikkati çeker.

Nitekim üçüncü bölümde inceleyeceğimiz Türk âlimlerin çalışmaları genellikle el-Curcânî'nin eserleri üzerine olmuştur. Öyle ki onun el-Mişbâh adlı eserini tenkit eden Kara Seyyidî'nin itirazlarına bizzat II. Bayezid'in tâlimatıyla birçok reddiyeler yazılmıştır⁴⁸. Bu durum el-Curcânî'nin Osmanlı ilim dünyasında ne kadar çok beğenildiğinin bir göstergesidir.

el-Curcânî gibi diğer başka âlimlerde yakın bölgelerden Anadolu'ya gelerek kültür alış verişinde bulunmuşlar ve bunun neticesinde değerli eserler vücuda getirmişlerdir. Bu bölümde, IX-X/XV-XVI. asırlarda yaşamış ve belâgata dair eser yazmış olan bu âlimler ele alınacaktır.

2.1. Seyyîd Şerîf el-Curcânî

Bu âlimlerin başında hiç şüphesiz yukarıda zikri geçen Seyyîd Şerîf el-Curcânî gelir. 740/1340 yılında Cürçân yakınlarındaki Takû'de doğan Seyyîd Şerîf'in adı Ebu'l-Hasan 'Ali b. Muhammed olup, Hz. Peygamber'in soyundan gelen Muhammed b. Zeyd'in (287/900) on üçüncü göbekten torunu olduğu için bu ünvanıyla tanınır.

İlk öğrenimini memleketinde aldıktan sonra, Kutbuddîn er-Râzî'nin mantığa dair Şerh eş-Şemsiyye ve Şerh el-Metâli' adlı eserlerini bizzat kendisinden okumak için 1362 yılında Herat'a gitti. Bir süre sonra hocası yaşlılığı sebebiyle onu Mısır'daki öğrencisi Mübârek Şah'ın yanına gönderdi. Mısır yolculuğu sırasında Anadolu'da şöhretini duyduğu Cemâleddîn el-Aksarayî'nin talebesi olmak arzusuyla

⁴⁷ Ahmet Ocak, "Osmanlı Medreselerinde Eş'arî Geleneğinin Oluşmasında Selçuklu Medreselerinin Tesirleri" XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara, 2002, C.III, s. 763-776.

⁴⁸ Bkz.: a.g. s. 42-44.

Anadolu'ya geldi ancak Aksaray'a vardığında hocanın vefat ettiğini öğrendi. Burada hocanın öğrencisi Molla Fenârî ile tanışarak onunla birlikte Mısır'a gitti. Yaklaşık on yıl kaldığı Mısır'da arkadaşları Şeyh Bedreddîn Simâvî, Şair Ahmedî ve hekim Hacı Paşa ile birlikte akli ilimleri Mübârek Şah'tan, nakli ilimleri ise Ekmeleddîn el-Bâbertî'den okudu. Tahsilini tamamladıktan sonra Bursa'ya uğrayarak ülkesine döndü. Şiraz'da Sa'deddîn et-Teftâzânî, onu ülkenin hükümdarı Şah Şücâ'a takdim etti ve oradaki Darüşşifâ Medresesi müderrisliğine tayin edildi. On yıl kaldığı bu medresede öğretim faaliyetleri yanında telif çalışmalarını da sürdürerek İran'da özellikle akli ilimlerde büyük bir şöhret kazandı. Timur'un 789/1387'de Şiraz'ı zaptetmesi üzerine istemediği halde Semerkant'a götürüldü. Burada on sekiz yıl süreyle baş müderrislik yaparak pek çok eser telif etti ve Maverâünnehir âlimleriyle özellikle de yukarıda hatırlatıldığı gibi et-Teftâzânî ile ilmi münazaralarda bulundu. Bu münazaralarda gösterdiği başarı hem Timur hem de meslektaşları nezdinde itibarını arttırdı. Timur'un 807/1405 yılında ölümünden sonra fitne ve kargaşanın hâkim olduğu Semerkant'tan ayrılarak Şiraz'a döndü ve ömrünün geri kalan kısmını burada ilmi faaliyetlerle geçirdi. 6 Rebiülahir 816/ 6 Temmuz 1413 Çarşamba günü Şiraz'da vefat etti ve Atik Camii civarındaki Vakib Mezarlığı'na defnedildi⁴⁹.

el-Curcânî, yaşadığı döneme kendi damgasını vuran ve sonraki asırlarda bir otorite olarak etkisini sürdüren çok yönlü birkaç âlimden biridir. Kaynaklar onun zeki, müdakkik, derin anlayışlı, fesahat ve belâgat sahibi, münazaralarda mahir bir âlim olduğunda ittifak eder. Görüşleri medreselerin ilmi ve fikri hayatında asırlarca süren tesirler meydana getiren el-Curcânî'nin eserlerinin çoğu şerh ve hâşiye niteliğinde olmasına rağmen ulema bu eserleri teferruat saymak yerine asıl metinler kadar, hatta çoğunlukla onlardan daha önemli görmüştür. Yetiştirdiği talebeler arasında ünlü matematikçi Kadî-zâde Rûmî, Fethullah eş-Şîrvânî ve Fahreddîn Acemî gibi isimler vardır.

Kelâm, tasavvuf, felsefe, mantık, astronomi, aritmetik, münazara, sarf-nahiv, belâgat, tefsir, hadis ve fıkıh gibi değişik ilimlere dair irili ufaklı yüz civarında eser kaleme almış olan el-Curcânî'nin belâgatla ilgili eserlerinin başında el-Mişbâh adlı

⁴⁹ el-Curcânî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Sadreddin Gümtüş, Seyyîd Şerîf el-Cürçânî ve Arap Dilindeki Yeri, İstanbul, Fatih Yayınevi Matbaası, 1984.

çalışması gelir. es-Sekkākī'nin daha önce adı geçen Miftāh el-ʿulūm adlı eserinin belâgatla ilgili üçüncü bölümünün şerhi olan bu eseri Semerkant'ta ders okuturken talebenin isteği üzerine 803/1400 yılında kaleme almıştır. el-Curcânî'nin Miftāh'ın en güzel üç şerhinden biri olarak kabul edilen⁵⁰ bu eserini et-Teftāzānî'nin el-Muṭavvel'ine nazire olarak yazdığı rivayet edilir. Daha sonra bu eserine 804/1401 yılında bir de hâşiye yazacaktır. el-Miṣbāh adlı bu eseri, İslam dünyasında çok tutulmuş, özellikle de Osmanlı medreselerinde belâgat ders kitabı olarak takip edilmiştir. Zamanımıza kadar gelmiş olup, henüz basılmamış olan bu eserin kütüphanelerde bol miktarda yazma nüshası mevcuttur⁵¹. Diğer bir eseri de et-Teftāzānî'nin el-Muṭavvel'ine yazmış olduğu hâşiyedir. Konunun durumuna göre bazen uzun bazen de kısa açıklamalar yaptığı bu çalışmasında meselelerin izahında soru-cevap usulünü kullanmış ve et-Teftāzānî'ye birçok yerde itiraz etmiştir. Müellifin bu eseri de günümüze kadar gelmiş ve birçok kez basılmıştır (İstanbul, 1241, 1270, 1289...) ⁵². Yine bir başka eseri de el-Miftāh'da geçen beyitlerin tahlillerini yaptığı ve açıkladığı Şerh ebyāt el-Miftāh'ıdır. Bu eserin kütüphanelerde mevcut tek nüshası Fatih 4594 numarada kayıtlıdır.

2.2. Şehabeddīn İbn ʿArabşāh

Tarihçi, edip ve şair olan Şehabeddīn İbn ʿArabşāh'da bu asırda yaşayan ve belâgata dair eser yazan âlimlerdendir. 791/1389 yılında Dimaşk'ta doğan İbn ʿArabşāh'ın adı Ebu'l-Abbās Aḥmed b. Muḥammed'tir. Timur'un Semerkant'ı almasından sonra devrin âlim ve sanatkârlarını bu şehirde toplamasından dolayı İbn ʿArabşāh da ailesiyle birlikte buraya geldi. Dönemin önemli bir kültür merkezi olan Semerkant'a on iki yaşında gelen İbn ʿArabşāh, Türkçe ve Farsça öğrendiği gibi devrin en meşhur âlimleri çevresinde yetişme imkanı buldu.

815/1412'de Karadeniz yoluyla Edirne'ye giden İbn ʿArabşāh, bir süre sonra Çelebi Sultan Mehmed'in sır kâtibi ve şehzadelerin hocası oldu. Bu arada Divan-ı

⁵⁰ Diğer ikisi ise, Kūṭbuddīn eş-Şirāzī (710/1310) ile et-Teftāzānî'nin (792/1390) yazdıkları şerhlerdir. bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.II, s. 1763.

⁵¹ Gümüş, a.g.e., s. 168.

⁵² Yazma nüshaları için bkz.: Gümüş, a.g.e., s. 164.

Hümayun'da görevlendirilerek Çelebi Mehmed'in emriyle Arapça ve Farsça'dan tercümeler yaptı. Edirne'de bulunduğu sırada Molla Fenârî, Burhâneddîn Haydar gibi âlimlerle tanışarak onlardan ders aldı. Çelebi Mehmed'in ölümü üzerine Edirne'den ayrılan İbn 'Arabşâh, yirmi yıl ayrı kaldığı ülkesine geri dönerek ömrünün son yıllarını eser telifiyle geçirdi ve 854/1450 yılında burada vefat etti.

İbn 'Arabşâh'ın yazdığı birçok eser arasında konumuzla ilgili olanı, Mir'ât el-edeb adıyla kaleme aldığı ve 2000 beyitten oluşan manzumesidir. Bu eserinde meânî ve beyân konularını manzum bir şekilde ele alarak bu sahada değişik bir üslubun öncüsü olmuştur⁵³.

2.3. Ahmed b. 'Abdullâh

Bu asrın diğer önemli bir siması da aslen Kırmırlı olan Ahmed b. Abdullah'tır. Doğum tarihi bilinmeyen müellif, Kırmırlı'da doğup büyüyerek, o beldenin meşhur âlimlerinden olan Hafızuddin Muhammed Bezzazi'den ve Mevlana Şerefuddin Kırmırlı'dan dersler aldı. Sultan II. Murad Han zamanında (824-855/1421-1451) Osmanlı ülkesine geldi ve Padişah tarafından Merzifon Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. Fatih Sultan Mehmed devrinde (855-886/1451-1481) İstanbul'a gelerek onun sohbet meclisinde bulundu. Daha sonra ilim tedrisiyle vazifelendirilip, istediği yerde vaaz ve ders vermesi sağlandı. Bu şekilde tedris faaliyetlerine devam eden Ahmed Kırmırlı, 862/1458 yılında İstanbul'da vefat etti⁵⁴.

Padişah, sohbet meclislerinde onu yanından ayırmaz, bazen İstanbul dışına giderken de onu götürürdü. Arapça, Farsça ve Türkçe'yi iyi bilen, tefsir, hadis ve edebi ilimlerde derin bilgi sahibi olan Ahmed Kırmırlı'nın birçok eseri⁵⁵ arasında konumuzla ilgili çalışması, el-Muavvel adıyla kaleme aldığı el-Muṭavvel hâşiyesidir. Bu eser günümüze kadar gelmiş olup, kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır⁵⁶.

⁵³ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Abdülkadir Yuvalı, "İbn Arabşâh, Şehâbeddîn", DİA., İstanbul, 1999, C.XIX, s. 314-315.

⁵⁴ Ahmed Kırmırlı'nın hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Ahmet Suphi Furat, "Fatih'in iltifatına mahzar olmuş bir âlim: Kırmırlı Seyyid Abdullah Oğlu Ahmed", Türk Dünyasına Bakışlar, İstanbul, 2003, s. 263-266.

⁵⁵ Ahmed Kırmırlı'nın eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Furat, a.g.m., s. 267-269.

⁵⁶ Yazma nüshaları ve tavsifleri hakkında bkz.: M. Sami Benli, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fatih Devri Sonuna Kadar Geçen Dönemde Arapça Belagata Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk

2.4. Muşannifek

IX/XIV. asrın diğer büyük bir âlimi de Şeyh ‘Ali b. Mecdüddîn eş-Şahrudî’dir. Telif hayatına küçük yaşlarda başladığı için kendisine Musannifek lakabı verilmiştir. 803/1400 yılında Bistam’a yakın Şahrud köyünde doğdu. 812/1409’da kardeşi ile birlikte Herat’a giderek et-Teftāzānî’nin talebesi Celāleddîn Evbehî’den ve Kûtbüddîn el-Herevî’den ders aldı. Şafîî mezhebi fıkıh bilgilerini ‘Abdul‘azîz el-Ebherî’den, Hanefî fıkıh bilgilerini de Fasiḥüddîn b. Muḥammed’den aldı. Daha sonra memleketinden ayrılarak Anadolu’ya geldi ve Konya’da müderrislik görevi aldı. Uzun süre bu görevine devam eden Musannifek, Mahmud Paşa’nın (öl.878/1474) vezirliği sırasında İstanbul’a geldi. Kendisi de şair olan bu vezir tarafından hürmet görmüş ve yine aynı vezir tarafından Fatih’e takdim edilerek kendisine günlük 80 dirhem gümüş tahsis edilmişti. Ayrıca Taşköprülû-zâde Musannifek’in Bursa Sultaniye Medresesi’nde müderrislik yaptığını ve babasının da bu sırada onun öğrencileri arasında bulunduğunu kaydeder⁵⁷.

İleriki yaşlarda kulakları ağır işitmeye başlayan Musannifek, uzun süren tedris ve telif hayatından sonra 865/1461 yılında İstanbul’da vefat etti ve cenazesi Ebû Eyyûb el-Enşârî’nin mezarının yanına defnedildi⁵⁸.

Musannifek zamanının bütün ilimlerinde zirveye çıkmış, hemen hemen her sahada eserler kaleme almıştır. Benzeri diğer âlimler gibi şairlik yönü de bulunan müellifin konumuzla ilgili eserleri Sa‘deddîn et-Teftāzānî’nin el-Muṭavvel adlı eseriyle Seyyîd Şerîf’in bahsi geçen el-Mişbâh adlı eserine yazmış olduğu hâşiyelerdir. Bu eserler günümüze kadar gelmiş olup, kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır⁵⁹.

Alimleri”, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, s. 159-160.

⁵⁷ Taşköprülû-zâde, İsmâuddîn Ebu’l-Hayr Ahmed b. Mustafa: eş-Şakā’ik n-nu‘māniyye fî ‘ulemā’ i d-devleti l-Osmāniyye, Nşr. Ahmet Suphi Furat, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985, s. 167.

⁵⁸ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Ali b. Mecdüddîn eş-Şahrudî “Musannifek”, Tuhfetü’l-vüzerâ, Haz. Mustafa Çiçekler, İstanbul, 1999, s. 8-13.

⁵⁹ Yazma nüshaları ve tavsifleri hakkında bkz.: Benli, a.g.e., s. 162-168.

2.5. Ali Kuşçu

IX/XV. asrın başlarında Semerkant'ta dünyaya gelen Ali Kuşçu'da yine bu asra damgasını vurmuş önemli şahsiyetlerindendir. Asıl adı Ebu'l-Kasım Ala'addin Ali b. Muhammed'tir. Doğum yeri ve tarihi tam olarak bilinmemektedir. Babası Uluğ Bey'in doğancıbaşısı olduğu için "kuşçu" lakabıyla anılmıştır. İlk eğitimini astronomi ve matematik alanında Uluğ Bey, Kadızāde-i Rumi ve Gıyaseddin Cemşid'den aldı. Daha sonra bilgisini ilerletmek amacıyla Kirman'a gitti. Tekrar Uluğ Bey'in yanına döndüğünde ona Kirman'da kaleme aldığı Hall eşkāl el-ķamar adlı risalesini sunarak takdirini kazandı.

Uluğ Bey'in öldürülmesinden sonra hamisiz kalan Ali Kuşçu, Timurlular'ın sarayından ayrılarak hac görevini ifa etmek üzere Mekke'ye giderken Tebriz'e uğradı. Uzun Hasan ona büyük itibar gösterdi ve Fatih ile arasındaki anlaşmazlığı halletmesi için kendisini elçi olarak İstanbul'a gönderdi. İlmine hayran olan Fatih, elçilik görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönmesini istedi. Adamlarıyla Tebriz'den İstanbul'a hareket eden Ali Kuşçu, yol boyunca törenlerle ve hediyelerle karşılandı. Fatih, 1473'te Uzun Hasan üzerine yaptığı seferde onu yanında götürdü ve dönüşte Ayasofya Medresesi'ne tayin etti. Bu tayin İstanbul'da astronomi ve matematik alanındaki çalışmalara canlılık getirmiş, hatta Ali Kuşçu'nun derslerini ilim adamları da takip etmiştir.

Hayatının son yıllarını da İstanbul'da geçiren Ali Kuşçu, 5 Şaban 879/15 Aralık 1474 tarihinde vefat etti ve Eyüp Sultan Türbesi yakınına defnedildi⁶⁰.

Değişik sahalarda eserler vermiş olan Ali Kuşçu'nun konumuzla ilgili çalışmaları arasında Hâşiye 'ala'l-Muṭavvel adlı eseri vardır Sa'deddin et-Taftāzānī'nin el-Muṭavvel adlı Telhîş şerhinin hâşiyesi olan bu eserin nüshalarına kaynaklarda zikredilmesine rağmen tesadüf edilmemiştir. Diğer eserleri arasında yer alan Risāle mā ene ķultu, Taftāzānī'nin el-Muṭavvel adlı Telhîş şerhinde geçen "mā ene ķultu" ibaresiyle ilgili olarak yazılmıştır. Risāle fī beyān sebeb taķdīm musned ileyh diye de anılır. Risāle fī fenn es-sānī min 'ilm el-beyān ise beyān ilmi hakkında

⁶⁰ Ali Kuşçu'nun hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Abdülhak Adnan, "Ali Kuşçu", İA., C.I, s. 321-323; Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", DİA., C.II, İstanbul, 1989, s. 408-410.

yirmi soru ve cevaptan oluşan kısa bir risaledir. Risale fi ‘ilm el-me‘anî, adında da anlaşıldığı üzere me‘anî ilmi ile ilgilidir. Risāle fi’l-isti‘are’si ise hakikat, mecaz, isti‘are ve kinaye konularının örneklerle incelendiği bir risaledir. Bu risaleye İsmail Ayvalı (1194/1780) tarafından bir şerh yazılmış, ayrıca bilinmeyen bir müellif tarafından da Türkçe’ye çevrilmiştir⁶¹.

2.6. Ebu’l-Ḳāşım b. Ebū Bekr

Yine Semerkant’lı olan âlimlerden Ebu’l-Ḳāşım b. Ebū Bekr, belâgatla ilgili birçok eser kaleme alarak kendisinden sonra yoğun bir şekilde çalışmalara konu olmuştur. Yazmış olduğu el-Muṭavvel hâşiyesi aynı zamanda basılmıştır (İstanbul, 1307). Ona asıl şöhretini kazandıracak eseri ise Ferā’id el-fevā’id ya da Risālet el-İsti‘are adıyla tanınacak olan istiare risalesidir. Birçok kez basılmış olan bu risale, (Kahire, 1276, 1295, 1297...., İstanbul, 1308) gerek Arap ve gerekse Türk müellifler tarafından oldukça ilgi görmüş ve üzerine şerh ve hâşiye türü eserler yazılmıştır⁶².

2.7. Şirvanlı Mes‘ūd b. Hüseyin

es-Semerḳandî’nin risalesine şerh yazanlar arasında Şirvanlı Mes‘ūd b. Hüseyin ilk sırada yer alır. 905/1499 yılında vefat eden bu müellifin eserinin bir nüshası Reisulküttâb Ktp. 1142 numarada kayıtlıdır.

2.8. ‘İşāmuddīn el-İsferāyinî

es-Semerḳandî’nin istiare risalesine şerh yazmakla kalmayıp belâgat sahasındaki diğer eserleriyle de öne çıkan diğer bir âlim de ‘İşāmuddīn İbrāhīm b. Muḥammed el-İsferāyinî’dir. 873/1468 yılında Horasan’ın Nişabur yakınındaki İsferayin’de doğan müellif, birçok âlim ve devlet adamı yetiştiren bir aileye mensuptu.

İlk öğrenimini doğduğu şehirde alan el-İsferāyinî, daha sonra ‘Abdurrahmān el-Cāmi’den dil, belâgat ve edebiyat dersleri aldı. Buradan Horasan ve

⁶¹ Bu risaleler ve nüshaları hakkında geniş bilgi için bkz.: Musa Yıldız, *Bir Dilci Olarak Ali Kuşçu ve Risāle fi’l-İsti‘are’si*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2002.

⁶² Bu risale üzerine yapılan çalışmalar ve nüshaları hakkında bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 845; Brockelmann, GAL., C.II, s. 194, Suppl., C.II, s. 259-260.

Maveraünnehir'e geçerek tahsilini ilerletti. Daha sonra gittiği Herat'ta Timur'un oğlu Mirza Şahruh'un kurduğu Sultaniye Medresesi ile Adiliye Medresesi'nde dersler verdi. 926/1520 yılında Buhara'ya giden el-İsferâyinî, buradan Anadolu'ya gelerek 945/1538 yılındaki vefatına kadar burada kaldı.

Dil, belâgat, mantık, felsefe ve kelam gibi akli ilimlere ilgi duyan el-İsferâyinî bu alanlarda büyük başarı sağladı. Eserlerinde araştırmacı bir ruhu yansıtmış, değişik görüşleri değerlendirip eleştirerek ince ve karmaşık meseleleri çözmeye çalışmıştır. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan birçok klasik metne yazdığı şerh ve hâşiyeler büyük ilgi görmüştür⁶³.

Belâgatla ilgili eserleri arasında ilk sırayı el-Aṭvel adlı çalışması alır. Telhîş'in şerhi olan bu esere et-Teftāzānî'nin el-Muṭavvel'ine nispetle bu adı vermiş ve ona sıkça eleştiriler yöneltmiştir. Bu sahadaki ikinci eseri yine et-Teftāzānî'nin Muḥtaşar el-Meʿānî adlı eserine yazdığı hâşiyesidir. Hâşiyeye ʿala Hâşiyet es-Semerḳandî ʿala'l-Muṭavvel adlı eserinde ise yukarıda zikredilen Ebu'l-Kāşım'ın el-Muṭavvel hâşiyesi üzerine tekrar bir hâşiyeye kaleme almıştır. Hem bu hâşiyenin hem de onun üzerine Sadreddîn-zāde M. b. Feyzullah'ın kaleme aldığı taʿlikatın yazma nüshaları mevcuttur.⁶⁴ Mizān el-edeb (fi'l-ʿulūm eş-şelāse eş-Şarf ve'n-naḥv ve'l-belāga) adlı eseri Fāzıl M. Mirek et-Taşkendî tarafından ʿUcālet el-edeb adıyla şerh edilmiş ve Şerḥ Mizān el-edeb adıyla basılmıştır (İstanbul 1286, 1289). el-İsferâyinî'nin, Ebu'l-Kāşım es-Semerḳandî'nin Risālet el-istiʿāre'sini şerh ettiğini zikretmiştik. Bu eser de basılmış (İstanbul 1270, 1276; Tunus 1283) ve başta şarihin torunu Ali b. Şadreddîn olmak üzere birçok kişi tarafından üzerine hâşiyeye yazılmıştır⁶⁵. Bunun yanında Risāle fi'l-beyān ve'l-iʿcāz (İstanbul 1256), Risāle fi'l-istiʿārāt, el-Uşūl ʿalā Muḥtaşar et-Telhîş ile Risāle fi ʿilm el-mecāz adıyla olan

⁶³ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: İsmail Durmuş, "İsferâyinî, İsmâuddîn", DİA., C.XXII, s. 516-517.

⁶⁴ Brockelmann, Suppl., C.I, s. 517.

⁶⁵ Brockelmann, GAL., C.II, s. 247.

eserleri kaynaklarda zikredilmiş olup, sonuncusu ‘Abdulbaki b. M. el-‘Arif tarafından şerh edilmiş ve Ahmed el-Mevlevi tarafından da Farsça’ya çevrilmiştir⁶⁶.

2.9. Hafızuddin Mehmed b. Ahmed

İran asıllı Hafızuddin Mehmed, tahsilini Tebriz’de Molla Müzeyyed’den tamamladı. Ülkesinde çıkan karışıklıklardan kaçarak Anadolu’ya geldi ve Müeyyed-zâde Abdurrahmân’ın derslerine katıldı. Kısa zamanda dikkatleri üzerine çeken Hafızuddin’i hocası, Sultan Bayezid’e tavsiye etti. Sultan Bayezid ona Ankara Medresesi’ni verdi. Daha sonra Merzifon’da Çelebi Mehmed Medresesi, İstanbul’da Atik Ali Paşa, İznik’te Orhan Gazi, Semaniye’den Akdeniz cihetindeki ikinci medrese olan Çifte Başkurşunlu Medrese’ye ve 942/1535’de Ayasofya Medresesi’ne müderris oldu, günlük 70 akçe ile emekli olmuşken 957/1550 tarihinde vefat etti.

Parlak bir zeka ve güçlü bir hafızaya sahip Hafızuddin Mehmed, akli ilimlerde ve edebi sanatlarda oldukça yetkindi. Fıkıh usulü, tefsir ve hadiste de geniş bilgi sahibiydi. Tarihi olaylar ve menkıbelerle, Arapça, Farsça ve Türkçe şiir konusunda güçlü bir hafızaya sahipti. Güzel ve hızlı yazı yazabilme kabiliyetine sahip olduğundan, birçok eseri istinsah etmişti.

Kaynaklarda⁶⁷ el-Miftâh ve şerhleri üzerine birçok çalışması zikredilmesine rağmen kütüphanelerde sadece el-Miftâh üzerine yapmış olduğu hâşiye mevcut olup, tek nüshasının tavsifi şöyledir:

Veliyuddin Efendi (Beyazıt Devlet Ktp.) nr. 3204:

Eser, üzeri ebru kaplı, müklepli, şirazeli kahverengi ciltli bir mecmuanın içinde 61 varak olup, 170x90 (105x45) mm. ebadındadır. Az aharlı beyaz kağıt üzerine 17 satır halinde talik hattıyla yazılmıştır. Mecmuanın içindeki diğer iki risale de Hafızuddin Mehmed’e aittir ve mecmua toplam 102 varaktan oluşmaktadır.

Baş 1b:

⁶⁶ Brockelmann, Suppl., C.II, s. 571.

⁶⁷ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 449; el-Ğazzî, a.g.e., C.II, s. 26-27; İbn ‘İmâd, a.g.e., C.VIII, s. 318; el-Bağdâdî, Hediyye., s. 243; Bursalı, a.g.e., C.I, s. 275; Keḥḥâle, a.g.e., C.III, s. 71.

بسملة... حمدلة... صلوة... وبعد فيقول الفقير محمد الشهير بالحافظ بن أحمد بن عادل باشا عاملهم

الله سبحانه وتعالى بأرق ما شاء لما وفقت لإفادة واستفادة شرح المفتاح...

Son 102b:

... إذ صار أظهر من الشمس وأمضى من الأمس لاسيما في مثل هذا المطلب الذي هو موطيء الأقدام

وخصوصا قد أغقله العلماء الأعلام فما ظنك بالغوامض أن في هذا لعبرة لأولي الألباب أن الفضل بيد الله يؤتيه من

يشاء والله ذو الفضل العظيم.

2.10. ‘Abdurrahīm b. ‘Abdurrahmān el-‘Abbāsī

Yine bu asırda yaşamış diğer bir âlim de ‘Abdurrahīm b. ‘Abdurrahmān el-‘Abbāsī’dir. 867/1462 yılında Kahire’de doğan el-‘Abbāsī küçük yaşta ilim öğrenmeye başladı. Dönemin önde gelen hocalarından olan Eminuddīn el-Aksarayī, Muhyiddīn el-Kafiyecī, Muhibuddīn İbn eş-Şihne v.d. ders aldıktan sonra Şam’a gitti. Orada fıkıh, usūl ve kelam ilimlerini Muhibuddīn el-Bursavī’den okuyarak uzun süre onun yanında kaldı. Bu zat, eserlerinin vefatından sonra ‘Abdurrahīm el-‘Abbāsī’ye verilmesini vasiyet etti. Yine Şerefuddīn b. ‘İyd’den Arapça, mantık ve aruz ilimleriyle fıkıh usūlü ve kelam dersleri aldı. Bu ilimlerde yükselerek Naşiriyye, Zahiriiyye ve ‘Azraviyye medreselerinde ders okuttu. Bir ara Şam’da sır kâtipliğine (özel kalem müdürü) getirilen el-‘Abbāsī, 895/1489’da buradan ayrılarak memleketine döndü.

Sultan II. Bayezid zamanında Mısır Sultanı Gavrī’nin elçisi olarak İstanbul’ gelen el-‘Abbāsī, beraberinde yazmış olduğu Buhari şerhini getirerek Sultana hediye olarak takdim etti. Sultan II. Bayezid’da kendisine çok ihsan ve ikramda bulunarak İstanbul’da yaptırdığı medresede hadis dersleri okutmasını teklif etti. Başlangıçta bu teklifi kabul etmeyen el-‘Abbāsī, Sultan Gavrī’nin devleti yıkılınca İstanbul’a gelerek yerleşti ve 963/1555 yılında burada vefat etti⁶⁸.

⁶⁸ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: es-Seḥāvi, a.g.e, C.IV, s. 178-179; Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 411; el-Ğazzī, a.g.e, C.II, s. 161; İbn ‘imād, a.g.e, C.VIII, s. 335; el-Bağdâdî, Hediyye, C.I, s. 563.

Birçok kıymetli eserler kaleme almış olan el-‘Abbāsî’nin belâgatla ilgili çalışması, Telhîş el-Miftâh’da geçen şevahidleri şerh ettiği Me‘âhid et-tanşîş fî şerh şevâhid et-Telhîş ya da kaynaklarda adı Nazm el-vuşâh ‘alâ şevâhid Telhîş el-Miftâh olarak geçen eseridir⁶⁹.

2.11. Muşlihuddîn el-Lârî

İran’da Şiraz ile Hindistan sınırı arasında bulunan Lâr şehrinde doğan Muşlihuddin Muhammed Efendi de bu asrın sonlarına doğru yaşamış müelliflerdendir. İlk tahsilini doğduğu bu şehirde tamamlayarak zamanının meşhur âlimi Celâleddîn Devvânî’nin talebesi Emir Kemaleddîn Hüseyin’den, Emir Gıyas b. Sadreddîn’den ve daha başkalarından ders aldı. Aklî ve naklî ilimlerde çok yükseldi. Bir süre Hindistan’da kaldıktan sonra hac vazifesini ifa etmek üzere Mekke’ye geldi. Hacdən sonra şehir şehir dolaşan el-Lârî, Anadolu’ya geçerek İstanbul’a geldi. Zamanının şeyhulislamı Ebussuud Efendi’nin ilim meclisine dahil olup, onunla ve diğer âlimlerle çeşitli ilmi konularda görüş alış verişlerinde bulundu. Böylece aklî ve naklî ilimlerdeki üstünlüğünü ispat etmiş oldu.

Bir müddet İstanbul’da kaldıktan sonra, Diyarbakır’a gidip yerleşti. Buranın valisi bulunan İskender Paşa’nın oğluna hocalık yaptı. 967/1559 senesinde valinin teklifiyle Hüsrev Paşa Medresesi müderrislik reisliğine tayin olundu. Ayrıca kendisine müftülük vazifesi de verildi. 969/1562 senesi Zilhicce ayında Diyarbakır’da vefat etti; bu sırada 60 yaşını geçmiş bulunuyordu⁷⁰.

Dini ve tabii ilimlerde geniş bilgisi olan Muşlihuddîn el-Lârî, tedrisat ve müftülük hizmetlerinin yanında, eser telifiyle de ilgilendi. Bunlar arasında konumuzu ilgilendiren eseri et-Tefâzânî’nin el-Muṭavvel adlı eserine yazdığı hâşiyedir. Günümüze kadar gelen bu eserin kütüphanelerde nüshaları mevcuttur⁷¹.

⁶⁹ Brockelmann, Suppl., C.I, s. 519.

⁷⁰ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: el-Kostantînî, Ali b. Bâli, el-‘İkd el-manzûm fî zikr efâzîl er-rûm (Vefeyat hamîşinde), Mısır, y.y., 1310, C.II, s. 247,252; Nev’î-zâde Atâullâh Efendi, Hadâîk el-hakâîk fî tekmiyet eş-Şekâîk, Yay. Haz. Abdülkerim Özcan, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989, s. 169; Şemseddin Sami, Kamus el-‘lâm, 6 c., İstanbul, Mîhran Matbaası, 1306, C.V, s. 3966; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, 4 c., İstanbul, y.y., 1308, C.IV, s. 494.

⁷¹ Ş.A.P. nr. 2188 (h. 1081, 97 vrk.); Veliyyuddîn Ef. nr. 2799 (210 vrk.); nr. 2800 (154 vrk.).

2.12. Kûṭbeddīn el-Mekkī

Anadolu'ya gelen diğer âlimlerden biri de Kûṭbeddīn el-Mekkī'dir. Aslen Hindistan'a bağlı Nehrevan'lı olan ve 917/1511 yılında doğan müellifin adı M. b. Aḥmed Bahauddīn'dir. Mekke-i Mükerrreme'de yetiştiğinden el-Mekkī nisbesini almıştır.

İlk tahsilini babasından aldıktan sonra bilgisini ilerletmek için Arabistan, Mısır ve daha başka yerlere seyahatler yaptı. 'Abdulḥaḳ es-Sinbatī, Muḥammed et-Tunusī, Naşiruddīn el-Lekkānī ve Aḥmed ibn eş-Şelbī gibi âlimlerin ders halkalarına katıldı.

Kûṭbeddīn el-Mekkī 943/1536'da İstanbul'a gelerek Şevāhid et-Telḥīş'i şerh eden 'Abdurrahīm el-'Abbāsī'nin derslerine devam edip, icazet aldı ve Mekke'ye geri döndü. 965/1557'de tekrar İstanbul'a gelerek Osmanlı âlimleriyle ilmi sohbetlerde bulundu. Bu sırada ilmi derecesinin yüksekliği anlaşılarak Kanuni'nin Mekke'de yaptırdığı el-Medāris el-Erbe'a (Dört Medrese)'dan birine müderris olarak tayin edildi ve 991/1583 yılındaki vefatına kadar bu görevine devam etti.

İki defa Anadolu'ya geldiği için Türkler tarafından tanınan ve hac vazifelerini yapanların mutlaka ziyaret ettikleri Kûṭbeddīn el-Mekkī, özellikle tefsir, fıkıh ve hadis ilimlerinde döneminin önde gelen âlimlerindendi⁷².

Birçok kıymetli eseri arasında konumuzla ilgili olan çalışması, Kitāb fi'l-mu'ammā min envā' el-bedī' dir. Bed'î sanatlarını işlediği bu eserinin nüshaları günümüze kadar gelmiştir⁷³.

⁷² Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: İbn 'İmād, a.g.e., C.VIII, s. 420; Atâi, a.g.e., s. 268; Süreyya, a.g.e., C.IV, s. 123; Keḥḥāle, a.g.e., C.IX, s. 17; ez-Zirikli, a.g.e., C.VI, s. 6.

⁷³ Brockelmann, GAL., C.II, s. 381; Suppl., C.II, s. 514

III. XV VE XVI. ASIRDA ANADOLU'DA YAŞAMIŞ TÜRK ÂLİMLER VE ARAP BELÂGATINA KATKILARI

3.1. Şemseddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî

Şemseddîn Muhammed b. Hamza (751/1315) yılının Safer ayında Bursa Yenişehir'e bağlı Fenâr köyünde dünyaya geldi. Bu köyde doğduğu veya babasının fenercilik sanatıyla meşguliyetinden dolayı "Fenârî" nisbesiyle meşhur olmuş ve Molla Fenârî diye tanınmıştır.

Tahsil hayatına dönemin meşhur âlimlerinden olan Alâaddîn Esved ve Cemâleddîn Aksarayî'nin yanında başlayan Şemseddîn Muhammed, daha sonra Mısır'a giderek başta Ekmeleddîn Babertî olmak üzere Mısırlı âlimlerden ders alarak tahsilini ilerletme imkanı buldu. Babası Muhammed Hamza'dan ve Şeyh Hamiduddîn Kayserî'den de tasavvuf bilgisini aldı.

İlim tahsilini tamamladıktan sonra Anadolu'ya dönerek Bursa'ya yerleşti. Müderrislik aşamasından sonra devrin sultanı Yıldırım Bayezid (791-804/1389/1402) onu Bursa Kadısı tayin etti. Bir ara sultanla aralarındaki bir muhalefetten dolayı Karaman'a giderek orada dersler vermiş, Karaman Beyi Mehmed Bey'den gördüğü ilgi neticesinde onun kızıyla evlenmişti. Fetret devrinde (1403-1413) Hicaz ve Mısır'a giderek tedris hayatına orada devam eden Şemseddîn Muhammed, Padişah olan Sultan I. Mehmed'in çağrısı üzerine döndüğü Bursa'da yeniden kadılığa başladı. 828/1424 yılında Sultan II. Murad onu ilk şeyhulislam olarak tayin etti. Bu görevi

adalet ve hak üzere altı yıl sürdüren Şemseddîn Muhammed, 834/1431 senesi Recep ayında Bursa'da vefat etti⁷⁴.

Şemseddîn Muhammed, döneminin dini ve tabii ilimlerinde en meşhur âlimi idi. Kendisinden İbn-i Hacer ve Kafiyeci Muhyiddîn gibi pek çok âlim icazet alarak istifade etmiştir. Ayrıca onun soyundan gelen Hasan b. Muhammed, Alâadin Ali ve Muhyiddîn b. Muhammed ileride kendi sahalarının büyük âlimleri olacaklardır⁷⁵.

Kadılık ve müftülük işleriyle meşguliyetinden dolayı eserlerinin çoğu müsvedde halinde kalan Şemseddîn Muhammed'in konumuzu ilgilendiren çalışmaları, el-Mişbâh şerhi ile Seyyîd Şerîf ve Sa'deddîn et-Taftâzânî'nin Telhîş el-Miftâh şerhlerine ta'likatı ve el-Fevâ'id el-giyaşîyye üzerine kaleme aldığı şerhtir.⁷⁶ Bunlardan ilk iki eserin nüshaları mevcut olmayıp, son eserinin kütüphanelerde mevcut tek nüshası Feyzullah Efendi 1834 numarada kayıtlıdır⁷⁷.

3.2. Koçhisarlı Alâaddin Ali b. Musa

750/1349 yılında doğan Alâaddin Koçhisarî, ilköğrenimini döneminin hocalarından aldıktan sonra, tahsilini ilerletmek için İran'a gitti. Burada Sa'deddîn et-Taftâzânî ve Seyyîd Şerîf gibi önde gelen âlimlerin derslerine katılarak ilmini arttırdı. Daha sonra 828/1424 yılında Kahire'ye geçen müellif, Eşrefîyye Medresesi'nde müderrislik görevinde bulundu. Bir sonraki yıl hac vazifesini ifa ettikten sonra Anadolu'ya geldi. Birkaç yıl Anadolu'da kaldı ve bir medresede görev yaptı. Kahire ile Anadolu arasındaki seyahatlerine bir süre daha devam eden Alâaddin Koçhisarî, 839/1435'de son olarak Kahire'ye geri döndü. Eskiden olduğu gibi ilimle iştigal etmeye devam ederek 841/1437 yılında vefat etti⁷⁸.

⁷⁴ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 22; İbn el-İmâd, a.g.e., C.VII, s. 360-361; Ebu'l-Hasenât Muhammed 'Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, el-Fevâ'id el-behiyye fî terâcim el-Ḥanefiyye, Thk. Ahmed Za'bî, Beyrut, Dâr el-erḳâm, 1998, s. 86-88; M. b. 'Alî eş-Şevkānî, el-Bedr et-tâli' bi meḥâsin min ba'd el-ḳarn es-sâbir, 2 c., Kahire, y.y., 1348, C.I, s. 327; el-Bağdâdî, Hediyye, s. 534; Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, 3 c., İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1333, C.I, s. 390; Kehhâle, a.g.e, C.V, s. 122.

⁷⁵ Bu âlimler hakkında bkz.: aş. s. 30, 36, 58.

⁷⁶ Diğer eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Brockelmann, Suppl., C.I, s. 847, C.II, s. 289

⁷⁷ Bu nüshanın tavsifi için bkz. M. Sami Benli, a.g.e., s. 152-153.

⁷⁸ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 105; el-Bağdâdî, Hediyye., s. 731; Bursalı, a.g.e., C.I, s.352; Kehhâle, a.g.e., C.VII, s. 248.

Müellifin ilmi çalışmaları⁷⁹ arasında konumuzu ilgilendiren eseri, Keşf er-rumûz ve feth bâb el-kunûz isimli çalışmasıdır. Bu eser, Sa‘deddîn et-Teftâzânî’nin, Telhîş el-Miftâh’a yazmış olduğu el-Muṭavvel isimli şerhin hâşiyesidir. Bizzat et-Teftâzânî’nin öğrencisi olmuş olmanın da avantajıyla kaleme alınan bu eser, el-Mutavvel hâşiyeleri arasında ayrı bir öneme sahiptir. Bu eserin kütüphanelerde biri müellif nüshası olmak üzere toplam on nüshası tespit edilebilmiştir. Bunlardan müellif nüshasının tavsifini vererek diğer nüshaların sadece kütüphane numarasını vermekle iktifa edeceğiz.

Veliyuddin Ef. nr. 2794:

Eser, meşin bir cilt içinde 213 varak olup, 180x135(125x85) mm. ebadındadır. Aharlı açık sarı kağıt üzerine 21 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır. Şerh, hâşiyeden (قوله) lafzı yazılmak suretiyle ayırt edilmiştir.

Ferağ kaydı:

قال المؤلف سلمه الله وقد نهاية الفراغ من التصنيف في يوم الأحد غرة شهر الله المرجب رجب سنة ثمان وعشرين وثمانمائة (h.828).

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم . لك الحمد والمئة... وبعد فيقول العبد الضعيف شمس الدين محمد بن علي الحصري...

Son 213a:

فالسلاام عليهم ولئن فاتني من الناس الثناء الجميل فحسي ما أرجوه من الله الرضوان من الثواب الجميل. وما التوفيق الا بالله عليه توكلت واليه أنيب.

Diğer Nüshalar: ⁸⁰

⁷⁹ Eserleri hakkında geniş bilgi için Bkz. Kâtip Çelebi, a.g.e., C.II, s. 1765; Brockelmann, GAL., C.II, s. 113, Suppl., C.II, s. 139.

⁸⁰ Bu nüshalardan ilk beşinin tavsifi için bkz. Benli, a.g.e., s. 155-157.

Ş.A.P Ktp.(Sül.) nr. 2209(h. 966, 280 vrk., 23 str.); Topkapı Sarayı Ktp. nr. 8070 A. 1674(176 vrk., 25 str.); Laleli Ktp.(Sül.) nr. 2836(179 vrk., 23 str.); Carullah Ktp.(Sül.) nr. 1792(220 vrk., 21 str.); Kılıç Ali Paşa Ktp.(Sül.) nr. 857(230 vrk., 25str.); Carullah Ktp.(Sül.) nr. 2072/4(122-124 vrk. Nesih); Feyzullah Ef. (Millet Ktp.) nr. 1807(149 vrk., talik); HKM Ktp.(Sül.) nr. 868(208 vrk., talik);Veliyuddin Ef. nr. 2795/1(190 vrk., 25 str., talik).

3.3. Molla Hüsrev

Muhammed b. Feramuz b. Ali, Sivas ile Tokat arasındaki Kargın köyünde doğdu. Küçük yaşta babasız kaldığından eniştesi Hüsrev Bey yanında büyümekle Hüsrev Kayını diye tanınmış ve sonra da sadece Molla Hüsrev diye anıla gelmiştir. Burhaneddin Haydar Herevi ve zamanının diğer âlimlerinden ders aldıktan sonra, ilk olarak Edirne’de Şah Melek Medresesi’ne müderris oldu. Sonra kardeşinin Halebiye Medresesi müderris iken vefat etmesi üzerine onun yerine geçti.

Burada müderris iken 832/1428 yılında kazasker tayin edildi. 851/1447’de Edirne Kadısı olan Molla Hüsrev, İstanbul’un fethinden ve Hızır Bey’in ilk İstanbul kadılığını takiben 863/1458 tarihinde İstanbul Kadısı oldu. Daha sonra buna Galata, Üsküdar Kadılıkları ile Ayasofya Medresesi müderrisliği ilave edildi.

Fatih’in iltifat ve hürmetine mahzar olan Molla Hüsrev, bir düğün yemeğinde padişahın kendisini sol tarafına Molla Gürânî’yi ise sağ tarafına oturtmasına kızarak 877/1472 yılında Bursa’ya gitti. Orada bir medrese inşa ettirdi ve derslere başladı. Daha sonra Fatih gönlünü almak için onu İstanbul’a davet etti ve şeyhulislam yaptı. Yirmi yıldan fazla bu görevde kaldı ve 885/1480 tarihinde vefat etti. Cenazesi Bursa’ya nakledilerek kendi medresesine defnedildi⁸¹.

Molla Hüsrev, birçok talebe yetiştirmiş olan kıymetli bir âlim olduğu gibi, bir şair olarak da tanınmıştır. Ömrünü ilim öğretmek ve yazmakla geçirmiş ve birçok

⁸¹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Franz Babinger, “Husrav, Molla,” İ.A., C.V/I, s. 605-606; ayrıca bkz.: Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 116-120; İbn ‘İmâd, a.g.e., C.VII, s.342; el-Leknevî, a.g.e., s. 187; Mütstakim-zâde, Süleymân Sadeddin Efendi, Devhat el-meşâyih, İstanbul, y.y., 1982, s. 8; es-Sehâvî, a.g.e., C.VIII, s. 279; Keşhâle, a.g.e., C.XI, s. 122.

kıymetli eserler vermiştir⁸². Eserleri arasında konumuzu ilgilendiren çalışmaları, Telhîş el-Miftâh'a yazdığı şerh ile el-Muṭavvel'e yazdığı hâşiyesidir. İlk eserin kütüphanelerde nüshası bulunmamakla beraber, ikinci eserin altısı tarihli ve on ikisi tarihsiz olmak üzere toplam on sekiz nüshasına tesadüf edilebilmiştir. Bu nüshalar⁸³:

Mahmud Paşa Ktp. (Sül.) nr. 329(h. 878, 84 vrk., 27 str., nesih); Ragıp Paşa nr. 1233(h. 1063, 186 vrk., 25 str., talik); Hacı Selim Ağa nr. 1029(h. 1096, 96 vrk., 29 str., talik); Atıf Efendi nr. 2334(h. 1097, 142 vrk., 25 str., talik); Feyzullah Efendi nr. 1791(h. 1098, 180 vrk., 23 str., talik); Amcazâde Hüseyn Paşa Ktp. (Sül.) nr. 385(172 vrk., talik); Ayasofya Ktp. (Sül.) nr. 4370(134 vrk., talik); Damad İbrahim Paşa Ktp. (Sül.) nr. 480/3(222-280 vrk., talik); Damad İbrahim Paşa Ktp. (Sül.) nr. 1019(251 vrk., nesih); Feyzullah Efendi nr. 1792(123 vrk., talik); Hamidiye Ktp. (Sül.) nr. 1235(115 vrk., talik); Kadızade Mehmed Efendi Ktp. (Sül.) nr. 442/2(112-217 vrk., nesih); Nuruosmaniye Ktp. nr. 3882/4411(272 vrk., talik); Nuruosmaniye Ktp. nr. 3883/4412(229 vrk., talik); Raşid Efendi (Kayseri) nr. 1005(h. 1066, 161 vrk., talik); Ragıp Paşa nr. 1232(170 vrk., talik); Şehid Ali Paşa Ktp. (Sül.) nr. 2186(82 vrk., talik); Yeni Camii Ktp. (Sül.) nr. 1024(140vrk., talik).

3.4. Hasan Çelebi el-Fenârî

Tam adı Bedreddîn Hasan b. Muhammed Şah el-Fenârî olan müellifimiz, 840/1436 yılında Bursa'da doğdu. Babası Mehmed Şah aynı yıl vefat ettiği için, amcalarının himayesinde büyüdü. İlk tahsilini Bursa Sultaniye Medresesi'nde Fahreddîn el-Acemî, Alâaddîn et-Tûsî ve Molla Hüsrev gibi tanınmış âlimlerden aldı.

Hasan Çelebi, Arap dili, meânî, beyân, kelâm, fıkıh usulü ve aklî ilimlerde temayüz ederek genç yaşta ilmi üstünlüğünü ispatlayınca Edirne'deki Halebiye Medresesi'ne müderris tayin edildi. 870/1465 yılında Şam'a, oradan da hac için Mekke'ye gitti. 875/1470'de İznik Orhan Gazi Medresesi'nde görevlendirildi. Buradaki hocalığı sırasında dedesinin öğrencilerinden meşhur âlim ve zâhit Kutbuddîn-zâde Muhyiddîn Mehmed'den de faydalandı. Daha sonra İbn Hişâm'ın

⁸² Eserleri hakkında bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 91, 113, 474, 497, C.II, s. 1144, 1157; Brockelmann, GAL., C.II, s. 266.

⁸³ Bu nüshalardan ilk beşinin tavsifi için bkz.: Benli, a.g.e., s. 172-175.

nahve dair Muğni el-lebîb adlı meşhur kitabını mağribli bir âlimden okumak üzere, amcasının oğlu Kazasker Ali Fenârî'nin tavassutuyla Fatih'ten izin alarak Kahire'ye gitti. 881/1476 yılı başlarında İstanbul'a dönünce, kenarında notları ve zahriyesinde hocasından aldığı icazetnamenin metni bulunan kendi eliyle yazdığı Muğni el-lebîb'in bir nüshasını Fatih'e hediye etti. Onun gayret ve başarısını takdir eden Fatih, kendisini bu defa Sahn'dan birine müderris tayin etti. II. Bayezid devrinin (1481-1512) ilk yıllarında günlük 80 akçe ile emekli olan Hasan Çelebi, Bursa'ya taşınarak hayatının son dönemlerini münzevi bir halde yaşadı ve 891/1486 yılında vefat etti⁸⁴. Mezarı Bursa'daki Zeyniyye Zaviyesi'ndedir.

Hasan Çelebi, ilmi muhitlerde makbul ve muteber tutulan birçok eser yazmıştır⁸⁵. Bunlar arasında konumuzla ilgili eserleri, Sa'deddîn et-Taftâzânî'nin Telhîş'e şerh olarak yazdığı el-Muṭavvel adlı eseri ile bunun muhtasarı olan el-Muḥtasâr'a yazdığı hâşiyelerdir. Müellifimizin kaynaklarda zikredilen bu ikinci eserinin nüshasına kütüphanelerde tesadüf edilemedi. Kâtip Çelebi'nin "tam ve faydalı bir hâşiye" dediği birinci eserin, doksana yakın nüshasının olması ve ayrıca basılmış olması (İstanbul 1270, 1276, 1309) kıymetine delalet etmektedir. Seyyîd Maḥmûd b. Eyyûb, bu hâşiyeyi 1292/1875'de el-Hâşiye el-muḥtasâra min Hâşiye el-Muṭavvel adıyla kısaltmış ve eser aynı yıl İstanbul'da basılmıştır.

el-Muṭavvel hâşiyesinin kütüphanelerde mevcut nüshaları şunlardır⁸⁶:

Damat İbrahim Paşa Ktp. (Sül.); nr. 995 (Müellif nüshası, h. 884, 227 vrk.); Yazma Bağışlar Ktp. (Sül.) nr. 1918 (h. 902, 233 vrk.); Fatih Ktp. (Sül.) nr. 4552 (h. 912, 320 vrk.); Serez Ktp. (Sül.) nr. 2450 (h. 917, 223 vrk.); Yozgat Ktp. (Sül.) nr. 739 (h. 918, 258 vrk.); Ragıp Paşa nr. 1241 (h. 931, 281 vrk.); Esad Ef. Ktp. (Sül.) nr. 2973 (h. 935, 298 vrk.); Nuruosmaniye Ktp. nr. 3877/4406: (h. 941, 243 vrk.); Carullah Ktp. (Sül.) nr. 1767 (h. 950, 315 vrk.); Nuruosmaniye Ktp. nr. 3876/4405 (h. 957, 394 vrk.); Topkapı nr. 8121 A. 1658 (h. 968, 321 vrk.); Bayezid Ktp. nr. 5990 (h. 972, 332 vrk.); Yozgat Ktp. (Sül.) nr. 576 (h. 974, 332 vrk.);

⁸⁴ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Cemil Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", DİA., C.XVI, İstanbul, 1997, s. 313-314.

⁸⁵ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Akpınar, a.g.m., s. 314-315.

⁸⁶ Bu nüshaların ilk beşinin tavsifi için Bkz. Benli, a.g.e., 177-179.

Feyzullah (Millet) Ktp. nr. 1784 (h. 997, 304 vrk.); H. K. (Kastamonu) nr. 444 (h. 1000, 252 vrk.); Pertev Paşa Ktp. (Sül.) nr. 525 (h. 1002, 256 vrk.); Hamidiye Ktp. (Sül.) nr. 1226 (h. 1008, 256 vrk.); 19 Mayıs Ktp. (Samsun) nr. 1135 (h. 1013, 187 vrk.); Raşid Ef. (Kayseri) eki nr. 11283 (h. 1013, 183 vrk.); Raşid Ef. (Kayseri) nr. 1011 (h. 1020, 280 vrk.); Carullah Ktp. (Sül.) nr. 1766 (h. 1021, 280 vrk.); H. K. (Kastamonu) nr. 240 (h. 1024, 318 vrk.); Amcazâde H.P. Ktp. (Sül.) nr. 388 (h. 1026, 285 vrk.); Fatih Ktp. (Sül.) nr. 4556 (h. 1027, 355 vrk.); Fatih Ktp. (Sül.) nr. 4554 (h. 1028, 280 vrk.); Hacı Selim Ağa nr. 1017 (h. 1032, 240 vrk.); Feyzullah (Millet) nr. 1786 (h. 1033, 306 vrk.); Esmahan Sultan Ktp. (Sül.) nr. 348 (h. 1033, 317 vrk.); Fatih Ktp. (Sül.) nr. 4557 (h. 1034, 349 vrk.); Şehit Ali Paşa Ktp. (Sül.) nr. 2179 (h. 1038, 303 vrk.); Ayasofya Ktp. (Sül.) nr. 4365 (h. 1044, 398 vrk.); Bayezid 6106 (h. 1048, 299 vrk.); Bayezid 6107 (h. 1048, 283 vrk.); Fatih Ktp. (Sül.) nr. 4560 (h. 1049, 271 vrk.); Feyzullah (Millet) nr. 1785 (h. 1049, 228 vrk.); Bayezid nr. 5992 (h. 1052, 260 vrk.); Serez Ktp. (Sül.) nr. 2445 (h. 1064, 213 vrk.); Nuruosmaniye nr. 3878/4407 (h. 1085, 223 vrk.); Atıf Ef. nr. 2312 (h. 1081, 178 vrk.); Atıf Ef. nr. 2311 (h. 1088, 298 vrk.); Ragıp Paşa nr. 1244 (h. 1090, 355 vrk.); Topkapı nr. 8124 E.H. 1587 (h. 1090, 278 vrk.); Fatih Ktp. (Sül.) nr. 4555 (h. 1094, 363 vrk.); Halet Ef. Ktp. (Sül.) nr. 459 (h. 1100, 281 vrk.); Ragıp Paşa nr. 1242 (h. 1109, 302 vrk.); Kılıç Ali Paşa Ktp. (Sül.) nr. 861 (h. 1111, 378 vrk.); Ragıp Paşa nr. 1243 (h. 1115, 268 vrk.); Yazma Bağışlar Ktp. (Sül.) nr. 600 (h. 1137, 239 vrk.); Nafiz Paşa Ktp. (Sül.) nr. 1297 (h. 1133, 277 vrk.); Mihrişah Sultan Ktp. (Sül.) nr. 403 (h. 1196, 332 vrk.); Ali Emiri (Millet) nr. Arabi 3492 (219 vrk., sondan noksan); Aşir Ef. Ktp. (Sül.) nr. 341 (287 vrk.); Atıf Ef. nr. 2310 (290 vrk.); Ayasofya Ktp. (Sül.) nr. K. 4361 (266 vrk.); Ayasofya Ktp. (Sül.) nr. K. 4362 (278 vrk.); Ayasofya Ktp. (Sül.) nr. K. 4364 (363 vrk.); Ayasofya Ktp. (Sül.) nr. K. 4366 (200 vrk.); Bayezid nr. 5993 (303 vrk.); Bayezid nr. 6108 (270 vrk.); Carullah Ktp. (Sül.) nr. 1767 (132 vrk.); Denizli Ktp. (Sül.) nr. 372: 245 vrk. Fatih Ktp. (Sül.) nr. 4558 (208 vrk.); Feyzullah Ef. nr. 1787 (341 vrk.); Hacı Beşir Ağa Ktp. (Sül.) nr. 167 (253 vrk.); Hacı Hüsnü Paşa Ktp. (Sül.) nr. 1456 (254 vrk.); Hacı Selim Ağa nr. 1018 (187 vrk.); H. K. (Kastamonu) nr. 120 (330 vrk.); Hamidiye Ktp. (Sül.) nr. 1227 (369 vrk.); Kasidecizâde Ktp. (Sül.) nr. 551/2 (21-373 vrk.); Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2797 (365 vrk.); Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2798 (283 vrk.); Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2799 (348 vrk.); Mahmud Paşa Ktp. (Sül.) nr.

332 (273 vrk.); Nuruosmaniye nr. 3875/4402 (7-217 vrk.); Pertevniyal Ktp. (Sül.) nr. 555 (328 vrk.); Raşid Ef. (Kayseri) nr. Eki 1016 (232 vrk.); Serez Ktp. (Sül.) nr. 2441 (64 vrk. , I. Cilt); Serez Ktp. (Sül.) nr. 2442 (62 vrk. , II. Cilt); Serez Ktp. (Sül.) nr. 2443 (51 vrk. , III. Cilt); Serez Ktp. (Sül.) nr. 2444 (52 vrk. , IV. Cilt); Serez Ktp. (Sül.) nr. 2446 (371 vrk.); Şehit Ali Paşa Ktp. (Sül.) nr.2180 (293 vrk.); Şehit Esad Ef. Medresesi Ktp. (Sül.) nr.145 (129 vrk.); Topkapı Ktp. nr. 8123 A.1711 (296 vrk.); Yahya Tevfik Ktp. (Sül.) nr.1637/336 (295 vrk.);Yeni Medrese Ktp. (Sül.) nr.1874/213 (125 vrk.).

3.5. Samsunlu Hasan b. Abdüssamed

Fatih Sultan Mehmed Han devri âlimlerinden olan Hasan b. Abdussamed, önce Kur'an- Kerim okumayı ve Arapçayı öğrenerek Anadolu'daki âlimlerden dersler aldı. Bundan sonra daha fazla bilgi sahibi olmak amacıyla İstanbul'a geldi. Molla Hüsrev'in derslerine katılarak, uzun süre onun öğrencisi oldu. Daha sonra bazı medreselerde görev alarak, sonunda Sahn'a tayin edildi. Buradaki görevini müteakip kendisine Fatih'in hocalığı görevi ve ardından kazaskerlik verildi. Bu vazifesinden azledildikten sonra tekrar Sahn'a döndü ve bir süre sonra İstanbul Kadısı oldu. 891/1486 yılında vefat etti⁸⁷.

Kaynaklarda yumuşak huylu ve övgüye değer bir şahsiyete sahip olduğu belirtilen Hasan b. Abdussamed, hüsn-ü hat sanatında maharetli olduğundan, âlimler arasında kıymetli olarak bilinen ve medreselerde talebelere okutulan birçok değerli kitabı kendi yazısıyla çoğaltmıştı. Nitekim Sıhah-ı Cevheri adlı lügat kitabını kendi eliyle yazarak Fatih'e hediye ettiği rivayet edilir.

Kaynaklarda⁸⁸ zikredilen eserleri arasında konumuzu ilgilendiren çalışması, Sa'deddin et-Teftāzānī'nin el-Muṭavvel isimli Telhîş şerhine yazmış olduğu hâşiyesidir. Bu eserin herhangi bir nüshasına kütüphanelerde tesadüf edilememiştir.

⁸⁷ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 157; İbn 'İmād, a.g.e., C.VIII, s. 4; el-Leknevi, a.g.e., s. 61; Kehhâle, a.g.e., C.III, s. 236; Cahid Baltacı, XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı Medreseleri: teşkilat, tarih, İstanbul, İrfan Matbaası, 1976, s. 380-381.

⁸⁸ Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 476, 499, C.II, s. 1856, 1893.

3.6. Tokatlı Lutfullâh b. Hasan

Molla Lutfi diye de tanınan müellif, sarışın olduğu için bazı kaynaklarda Sarı Lutfi, hak bildiklerini orta yerde pervasızca kimseden korkmadan söylemesi nedeniyle de Deli Lutfi ismiyle anılır. Aslen Tokatlı olup, İstanbul'a gelerek asrının âlimlerinden okudu. Bunlar arasında Molla Hüsrev ile Fatih'in âlim paşalarından vezir Sinan Paşa yer alır. İleride fikri gelişmesine etkili olacak bu hocasına çok sıkı bağlanmış, iyi ve kötü günlerinde ondan hiçbir zaman kopmamıştı. Daha sonra hocası Sinan Paşa'nın aracılığıyla Fatih'in saray kütüphanesine hafız-ı kütüb olarak tayin edildi. Bu vazifesi sırasında pek çok âlimin elde edemeyeceği nadide eserleri mütalaa etme fırsatını buldu.

Ünlü riyaizeci Ali Kuşçu İstanbul'a gelince, Sinan Paşa, Molla Lutfi'yi riyaizyat tahsil etmek için ona gönderdi. Böylece Ali Kuşçu'ya da öğrenci olan Molla Lutfi, riyaizyata dair öğrendiklerini hocası Sinan Paşa'ya da aktarmış ve böylelikle bir bakıma hocasına hocalık etmiştir.

Fatih'in Sinan Paşa'yı Seferhisar'a naklen göndermesi üzerine Molla Lutfi'de saraydan ayrılarak hocasının beraberinde Seferhisar'a gitti. Sultan II. Bayezid padişah olunca hocasıyla birlikte İstanbul'a dönen Molla Lutfi, sırasıyla Bursa'da Yıldırım Bayezid, Filibe'de Şihabuddin Paşa ve Edirne'de Daru'lhadis Medreselerinde müderrislik yaptı. Daha sonra Sahn Medreselerinden birinde görev yaptı.

Hocası Sinan Paşa gibi serbest fikirli olan ve düşüncelerini açıkça söylemekten çekinmeyen Molla Lutfi, münazaraya giriştiği hasımlarını açıkça tenkit etmekten hiçbir zaman çekinmedi. Onun bu tarz tenkit ve tarizlerine maruz kalan Hatib-zâde, Molla İzârî ve Efdal-zâde gibi âlimler, müellifimizi bir fırsat bularak zındıklık ve itikatsızlık ile itham ettiler. Hatib-zâde ve Molla İzârî'nin devamlı ısrar ve gayretleri sonunda 900/1494 yılında idam edildi⁸⁹.

⁸⁹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Mehmet Sami Benli, *Molla Lutfi ve Zubdetu'l-belâga adlı eseri*, İstanbul, Çantay Kitabevi, 2003, s. 20-24; Orhan Şaik Gökyay, *Molla Lutfi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987; M. Şerafettin Yaltkaya, "Molla Lutfi", *Tarih Seminerleri Dergisi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1937-1938, s. 33-59.

Hayatı müderrislikle geçen Molla Lutfi, birçok değerli öğrenci yetiştirmiştir. Bunlar arasında İbn Kemâl gibi ileride kendi devirlerinin ilim timsali olacak şahsiyetler vardır. Arapça, Türkçe ve Farsça şiirleri de bulunan Molla Lutfi'nin eserleri arasında⁹⁰ konumuzla ilgili çalışmaları, Seyyîd Şerîf'in el-Miftâh şerhine yazdığı hâşiye ile Zubdet el-belâğa adlı risalesidir. Bu eserlerin kütüphanelerde mevcut nüshaları şunlardır:

Hâşiye 'ala şerh el-Miftâh⁹¹

Feyzullah Efendi (Millet) nr. 1812: h. 921, 1b-30a vrk.

Ragıp Paşa nr. 1255: 36a-82a, 23 str.

Kadıızâde Mehmed Ktp. (Sül.) nr. 440: 49 vrk., 23 str.

Carullah Ktp. (Sül.) nr.1790: 336a-393b vrk., 17 str.

Nuruosmaniye Ktp. nr. 3863/4391: 1b-59b vrk., 21 str.

Zubdet el-belâğa⁹²

Fatih Ktp. (Sül.) nr. 5130: 167a-173a vrk., 33 str.

Nuruosmaniye Ktp. nr. 3864/4391: 110b-122a vrk.

Pertevniyal Ktp. (Sül.) nr.925: h. 983, 67a-76a vrk., 21str.

3.7. Hatîb-zâde Muhyiddîn Efendi

Kastamonu'da doğan Muhyiddîn Mehmed'in babası, Hatîb-zâde Taceddîn İbrahim'dir. Müellifimiz de kaynaklarda daha çok Hatîb-zâde, bazen de Hatîb-zâde-i Rûmî lakabıyla anılır.

İlköğrenimini babasından alan müellifimiz, daha sonra Hızır Bey ile İran'dan Anadolu'ya gelen Al'âaddîn et-Tûsî'nin talebesi oldu. Öğrenimini bitirdikten sonra ilk olarak İznik'te Orhan Gazi Medresesi'ne atandı. 875/1470 yılına kadar burada kaldıktan sonra aynı yıl Sahn'a nakledildi⁹³. Zaman zaman muasırlarına çirkin sözler sarf etmesinden dolayı padişah onu bu görevinden azlettiyse de Molla Gürânî'nin

⁹⁰ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: a.g.e., s. 25-26.

⁹¹ Bu beş nüshanın tavsifi için bkz.: Benli, "Osmanlı-Türk Alimleri", s. 186-188.

⁹² Bu eser ve nüshaları hakkında geniş bilgi için bkz.: Benli, Zubdetu'l-belâğa, s. 27-31.

⁹³ Bkz.: Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 147.

araya girmesiyle Sahn'da kalması sağlandı. Zamanla padişahın güven ve takdirini kazanarak onun özel hocası oldu. Ancak Fatih, münazaralar sırasında padişahın hocası olduğunu söylemek suretiyle kendisini istismar ettiğini öğrenince onu saraydan uzaklaştırdı. Bundan sonra İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik görevini sürdüren Hatîb-zâde, 901/1495 yılında vefat ederek Eyüp Sultan civarında Ali Kuşçu'ya ait mezarın yakınına defnedildi⁹⁴.

Birçok öğrenci yetiştiren Hatîb-zâde'nin talebeleri arasında, Kemalpaşa-zâde, Fenâri-zâde Muhyiddîn Çelebi, Tâci-zâde Cafer Çelebi, Zeyrek-zâde Ahmed Rukneddîn gibi ileride büyük âlimler olacak şahsiyetler vardı. Tartışmalarda güzel konuşan, sözünü esirgemeyen ve güçlü mantıki tahliller yapan Hatîb-zâde, kendisini daima çağdaşlarından üstün görürdü.

Çok sayıda eser kaleme almış olan Hatîb-zâde'nin konumuzu ilgilendiren çalışması, Sa'dedin et-Teftâzânî'nin el-Muhtasar isimli Telhîş şerhine yazmış olduğu hâşiyesidir. Kaynaklarda⁹⁵ zikredilmesine rağmen bu eserin nüshasına kütüphanelerde tesadüf edilememiştir.

3.8. Alâaddîn Ali el-Fenârî

İlk Osmanlı şeyhulislâmı Molla Fenârî'nin torunu olan Alâaddin Ali b. Yusuf Bâlî, Bursa'da doğdu. İlköğrenimini bu şehirde tamamladıktan sonra, Herat, Semerkant ve Buhara'ya giderek tanınmış hocalardan ders aldı. Bir süre müderrislik görevi yaptıktan sonra Fatih'in hükümdarlığının ilk yıllarında Bursa'ya döndü. Devrin önde gelen âlimlerinden Molla Gürânî'nin tavsiyesi üzerine önce Bursa'da Manastır, daha sonra Gazi Murad Han Medresesi müderrisliğine getirildi. Kısa bir süre sonra 872/1467'de, bu vazifelerinde gösterdiği başarı dolayısıyla Bursa kadılığına tayin edildi. Beş yıl bu görevde kaldıktan sonra kazasker oldu ve 881/1476'da bu görevinden ayrıldı.

II. Bayezid zamanında (886-918/1481-1512) Rumeli kazaskerliğine getirilmesinin ardından Anadolu kazaskeri oldu. Sekiz yıl süre ile bu vazifesini sürdürerek günlük yetmiş akçe ile tekrar resmi görevinden azledildi. Zeyniyye

⁹⁴ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: İlyas Üzümlü, "Hatibzade Muhyiddin Efendi" DİA. C.XVI, İstanbul, 1997, s. 463-464.

⁹⁵ Bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., I/476.

tarikâtına giren ve Hacı Halife'ye intisap eden Alâaddin Ali, 903/1497 yılında memleketi Bursa'da vefat etti⁹⁶.

İran kültür muhitinde yetişmiş olması sebebiyle çok sayıda Farsça şiire de aşına olan Alâaddin Ali, Gammî mahlasını kullanırdı. Kitap telif etmekten çok talebe okutmayı tercih eden müellifimizin eserleri arasında⁹⁷ konumuzla ilgili olanı, Seyyîd Şerîf'in el-Mişbâh adlı şerhine yazdığı hâşiyedir. Bu hâşiyenin, kütüphanelerde altı adet tarihsiz nüshası mevcuttur⁹⁸.

Topkapı 8091 A.1647: 136 vrk., 23 str., talik.

Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2850: 1a-130a vrk., 25 str., talik.

Carullah Ktp. (Sül.) nr. 1790: 1b-333b vrk., 17 str., talik.

Feyzullah Efendi (Millet) nr. 1805: 223 vrk., 17 str., nesih.

Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2845: 196 vrk., 19 str., talik.

Carullah Ktp. (Sül.) nr. 2072: 72a-120a vrk., 29 str., nesih.

3.9. Yusuf b. Hüseyin el-Kirmastî

Bursa sancağına bağlı Kirmastî (bugünkü Mustafakemalpaşa) kazasındandır. Asrının âlimlerinden ders aldıktan sonra eğitimini Hoca-zâde Muslihuddîn Efendi'nin yanında tamamladı. Bazı medreselerde görev alıp, sonunda Sahn'a müderris olarak tayin edildi. Daha sonra kadılığa ayrılarak Bursa ve İstanbul kadılığı yaptı. 906/1500 yılında vefat ederek Fatih Camii yakınındaki mektebi haziresine defnedildi⁹⁹. Kirmastî'de bir mektebi ile İstanbul'da bugün mevcut olmayan bir mescidi ve medresesi vardır.

⁹⁶ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Hamdi Döndüren, "Fenârî, Alâaddin", *DİA.*, C.XXII, İstanbul, 2001, s. 337; Mehmet Yavuz, *Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı Türk Alimleri (XV. Asra Kadar)*, İstanbul, Çantay Kitabevi, 2001, s. 90.

⁹⁷ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, C.II, s. 1767.

⁹⁸ Bu nüshaların tavsifi için bkz.: Benli, "Osmanlı-Türk Alimleri", s. 193-195.

⁹⁹ Yusuf el-Kirmastî'nin hayatı ve edebi kişiliği hakkında geniş bilgi için bkz.: Mehmet Sami Benli, "Yusuf el-Kirmastî Hayatı ve et-Tebyîn fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân'ı", *İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 1996; Ahmet Özel, "Kirmastî", *DİA.*, C.XXVII, Ankara, 2003, s. 67-68.

Birçok eser¹⁰⁰ kaleme almış olan Yusuf el-Kirmastî'nin, belâgatla ilgili olarak altı çalışması mevcuttur. Bunların ilki et-Tebyîn adıyla kaleme aldığı eseridir. Bu eserinde Yusuf el-Kirmastî, Miftâh el-ʿulûm, Telhîş el-Miftâh, el-İzâh, el-Muṭavvel ve el-Muḥtaşar gibi belâgat sahasının önde gelen çalışmalarının özünü bir bütün halinde derlemiş ve belâgat bahislerini özellikle öğrencilerin anlayacağı şekilde kolay ve akıcı bir üslup ile izah etmiştir. Böylece et-Tebyîn'i okuyan bir öğrenci, es-Sekkâkî, el-Ḳazvinî ve et-Teftâzânî gibi önde gelen dev simalarla tanışarak onların eserlerinin özet bilgisine kısa zamanda sahip olacaktır.

Eserini bu doğrultuda yazan müellif daha sonra onu et-Tibyân adıyla şerh edecektir. Daha sonraları öğrencilerin belâgat meselelerinin tahkik ve incelenmesine fazla ilgi göstermediklerini gören müellif, bu iki eserini ihtisar ederek el-Munteḥab'ı ve belâgat mevzularını tüm şevahid ve misallerden soyutlayarak, daha basit ve sade bir üslupla ele aldığı el-Muḥtâr'ı kaleme alacaktır. el-Kirmastî'nin bu konuda beşinci çalışması, Ḥaşiye ʿale'l-Muṭavvel'dir. Bu hâşiyenin kısaltılmış şekli olan muhtasarı ise, bizzat müellifin eserin önsözünde ifade ettiği gibi, bu hâşiyeden sonra keleme alınmıştır.

Müellifin lafızların vaz'ı ve özellikle hakikat ve mecaz konularına dair yazdığı 'Uşûl el-ʿiştilâḥât el-beyânîye adlı yirmi varaklık küçük bir çalışması da vardır. Bu eserlerin kütüphanelerde mevcut nüshaları şunlardır¹⁰¹:

et-Tebyîn

Esmahan Sultan Ktp. (Sül.) nr. 347: h. 889, 84 vrk., 23 str., müellifin oğlu tarafından talik yazı ile kaleme alınmıştır.

Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2780: h. 1013, 96 vrk., 23 str.

et-Tibyân

Esad Efendi Ktp. (Sül.) nr. 2987: h. 888, 234 vrk., 21 str.

Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2857: 203 vrk., 25 str.

¹⁰⁰ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Benli, et-Tebyîn, s. 60-68 ; Özel, a.g.m., s. 67-68.

¹⁰¹ Bu nüshaların ayrıntılı tavsifleri için bkz.: Benli, et-Tebyîn, s. 62-68.

Topkapı A. 1701: 251 vrk., 25 str.

el-Muntehâb

ŞAP. Ktp. (Sül.) nr. 2283: h. 920, 53 vrk., 19 str.

Topkapı A. 1705: 93 vrk., 13 str.

el-Muhtâr

Laleli Ktp. (Sül.) nr. 3048/2: h. 1011, 11-62 vrk., 13 str.

Ayasofya Ktp. (Sül.) nr. 4415: h. 890, 40 vrk., 15 str.

Serez Ktp. (Sül.) nr. 3879, 2364; Hamidiye Ktp. (Sül.) nr. 617; Laleli Ktp. (Sül.) nr. 3755; Esad Ef. Ktp. (Sül.) nr. 3574; Ali Emiri (Millet) nr. 3509; Topkapı A.1686; Bayezid nr. 5958, 5359; Hacı Selim Ağa nr. 1052.

Hâşiye ‘ale’l-Muhtavvel

Turhan H. Sultan Ktp. (Sül.) nr. 283: h. 907, 238 vrk., 21 str.

Muhtaşar Hâşiye ‘ale’l-Muhtavvel

Veliyuddin Ef. nr. 2797: 125 vrk., 19 str.

Ragıp Paşa nr. 1067, 1234; ŞAP. Ktp. (Sül.) nr. 2193; Veliyuddin Ef. nr. 2798, 2843/3; Çorlulu Ktp. (Sül.) nr. 383. eserin bu son nüshası sadece meânî ilmine ait olup, beyân ilmine ait bölümü bulunmamaktadır.

Hâşiye ‘alâ Hâşiyet es-Seyyîd

Pertev Paşa Ktp. (Sül.) nr. 529: 37 vrk., 20 str.

Edirne Selimiye Ktp. nr. 1786

‘Uşûl el-‘İştîlâh el-beyânîye

Bağdatlı Vehbi Ktp. (Sül.) nr. 1794: 27 vrk., 17 str.

ŞAP. Ktp. (Sül.) nr. 2226; Laleli Ktp. (Sül.) nr. 3753.

3.10. Yusuf el-Hamîdî Şeyh Sinân

Burdur'lu fazilet sahibi bir zat olan Yusuf el-Hamîdî, ilk tahsilini döneminin âlimlerinden aldıktan sonra Kadı-zâde'nin yanında stajını (mülazemet) tamamladı. Daha sonra müderrisliğe başlayan Yusuf el-Hamîdî bir müddet Hoca-zâde'nin derslerini takip etti. Çeşitli medreselerde görev aldıktan sonra Veliyyuddin-Oğlu Medresesi'ne müderris oldu ve 912/1506'da azlolunarak memleketine döndükten sonra vefat etti.

Zühd içerisinde bir yaşam süren Yusuf el-Hamîdî, hiç evlenmemiştir. Ömrünün sonuna kadar ilimle uğraşmış ve çeşitli eserler kaleme almıştır. Bunlar arasında bizi ilgilendiren çalışması el-Mişbâh üzerine yazdığı hâşiyedir¹⁰².

Hâşiye 'âle'l-Mişbâh

Miftâh el-'ulûm'un şerhlerinden olan Seyyîd Şerîf'in el-Mişbâh adlı eserine Yusuf el-Hamîdî'nin yazdığı hâşiyenin kütüphanelerde biri tarihli, üçü tarihsiz olmak üzere toplam dört nüshası mevcuttur:

Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2839:

Eser, üzeri ebru kaplı, mıkplepli vişne rengi bir cilt içinde 117 varak olup, 210x140 (160x90) mm. ebadındadır. Az aharlı beyaz kağıt üzerine 15 satır halinde talik hatıyla kaleme alınmıştır. Şerh hâşiyeden (قوله) lafzıyla başlamak suretiyle ayırt edilmiştir.

Ferağ kaydı:

وقع الفراغ من كتب هذا الكتاب بعون الله الملك اللطيف الوهاب من يوم يك شنبه وقت الظهر من

شهور ذي الحجة في سنة سبع وخمسين وتسعمائة عن يد العبد الضعيف المذنب الفقير المحتاج الى رحمة ربه السميع

البصير عوض بن حسن جزاه الله يوم الاحسان بمشاهدة جماله في الجنان ثم الرضوان (h..957).

Baş 1b:

¹⁰² Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 323; İbn 'İmâd, a.g.e. C.VIII, s. 56; Kâtip Çelebi, a.g.e., C.II, s. 1765; Bursalı, a.g.e., C.I, s.333; Kehhâle, a.g.e., C.IV, s. 157

بسم الله الرحمن الرحيم. وتوفيقك نعتصم. قوله نحمدك. عقبه الشارح التسمية بالتحميد وان كانت

التسمية مشتملة على معنى الحمد والتمجيد امثالاً لما ورد في الأخبار...

Son 117b:

... قوله واعلم ان لطايف الاعتبار المرفوعة اه ان من عادة المص افتتاح كل فن واختتامه بعبارات

مهذبة واستعارات مستعذبة في وصايا لقاريء الكتاب وضبط لمباحث الباب.

Şehit Ali Paşa Ktp. (Sül.) nr. 2214:

Eser, şirazeli kahverengi mukavva bir cilt içinde 121 varak olup, 215x140 (135x75)mm. ebadındadır. Az aharlı beyaz kağıt üzerine 18 satır halinde talik hattıyla başlıklar kırmızı olarak yazılmıştır. Şerh hâşiyeden (قوله) lafzıyla başlamak suretiyle ayırt edilmiştir.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. قوله نحمدك عقبه الشارح التسمية بالتحميد وان كانت التسمية مشتملة على

معنى الحمد والتمجيد امثالاً لما ورد في الأخبار...

Son 121a:

... قوله واعلم ان لطايف الاعتبار المرفوعة اه ان من عادة المص افتتاح كل فن واختتامه بعبارات

مهذبة واستعارات مستعذبة في وصايا لقاريء الكتاب وضبط لمباحث الباب.

Veliyyuddin Efendi (Beyazıt Devlet Ktp.) nr. 2774

Eser, üzeri açık renk meşin kaplı, mıklepli, şirazeli, koyu kahverengi ciltli bir mecmua içinde 118b-170 varak arasında olup, 210x127 (150x80) mm. ebadındadır. Aharlı beyaz kağıt üzerine 23 satır halinde talik hattıyla başlıklar kırmızı olarak yazılmıştır. Şerh hâşiyeden (قوله) lafzıyla başlamak suretiyle ayırt edilmiştir.

Baş 118b:

بسم الله الرحمن الرحيم. قوله نحمدك عقبه الشارح التسمية بالتحميد وان كانت التسمية مشتملة على

معنى الحمد والتمجيد امتثالا لما ورد في الأخبار...

Son 170a:

... قوله واعلم ان لطايف الاعتبار المرفوعة اه ان من عادة المص افتتاح كل فن واختتامه بعبارات

مهذبة واستعارات مستعذبة في وصايا لقاريء الكتاب وضبط لمباحث الباب.

Carullah Ktp. (Sül.) nr. 1790/2:

Eser, sırtı kahverengi meşin kaplı, mıkipleli bir cilt içindeki mecmuanın 203b-333b varakları arasında olup, 185x130 (135x75) mm. ebadındadır. Az aharlı açık sarı kağıt üzerine 17 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır. Şerh hâşiyeden (قوله) lafzıyla başlamak suretiyle ayırt edilmiştir.

Baş 203b:

بسم الله الرحمن الرحيم. قوله نحمدك عقبه الشارح التسمية بالتحميد وان كانت التسمية مشتملة على

معنى الحمد والتمجيد امتثالا لما ورد في الأخبار...

Son 333b:

... قوله واعلم ان لطايف الاعتبار المرفوعة اه ان من عادة المص افتتاح كل فن واختتامه بعبارات

مهذبة واستعارات مستعذبة في وصايا لقاريء الكتاب وضبط لمباحث الباب.

3.11. Hamidilî Kara Seyyidî

Osmanlı İmparatorluğu döneminde bugünkü Isparta ve Burdur illerini içine alan bölgeye ad olarak verilen Hamid-ili'ne nispetle Hamidili, siyah tenli olduğu için de Kara lakabı ile bilinen Seyyidi Efendi, dönemin âlimlerinden ders aldıktan sonra tahsilini Alâadin Ali Fenari'nin yanında tamamladı. İlk olarak Sivas Medresesi'ne müderris oldu. Buradan Bursa'daki Sultan Murat Han Medresesi'ne tayin olundu. Daha sonra İznik'te Orhan Gazi ve yine Bursa'da Sultaniye Medreselerinde görev yaptıktan sonra Semaniye Medreselerinden Çınarlı Medreseye müderris olarak

yükseltildi. Günlük 80 akçe karşılığında emekli olmuşken İstanbul Kadılığı'na tayin edildi. Bu görevde kısa süre kaldıktan sonra 913/1507 yılında vefat etti¹⁰³.

Arapça şiirler de yazan Kara Seyyidi'nin konumuzu ilgilendiren çalışması, es-Seyyid eş-Şerif'in el-Miftāh şerhine yönelttiği soruların yer aldığı meşhur risalesi ile yine aynı esere yazmış olduğu hâşiyesidir¹⁰⁴.

Es'ile 'alā Şerh es-Seyyid:

Kara Seyyidi, Seyyîd Şerîf'in el-Miftāh şerhine dair bazı eleştirilerini sorular halinde dile getirmiş ve bu risaleyi yazmıştır. Bu risaleye daha sonraları birçok müellif tarafından cevap mahiyetinde risaleler yazılmıştır¹⁰⁵. Kütüphanelerde iki nüshasına rastladığımız bu risalenin tavsifi şöyledir:

Ragıp Paşa Ktp. nr. 1459:

Risale, sırtı meşin kaplı mukavva bir cilt içindeki mecmuanın 198b-201a varakları arasında yer alıp, 210x155(150x95) mm. ebadındadır. Aharlı sarı kağıt üzerine 23 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır.

Baş 198b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمين والصلوة على رسوله المجتبي الأمين وبعد هذا ما سنح

للخاطر الفاطر عند مطالعته بعض من الدفاتر كتبه تحفة لبعض من الأركان ليكون سبباً للتذكر بعد النسيان...

Son 201a:

... وكذا الكلام في قوله وقد يكون للظل ظل فيقتضي اتصاف من قام به بظل الظل.

Veliyuddin Ef. nr. 2843/5:

Risale, kapağı kopmuş, orta şemseli ve zencirekli, koyu kahverengi bir cilt içindeki mecmuanın 166b-169b varakları arasında yer alıp, 180x130 (115x75) mm. ebadındadır. Aharlı açık sarı kağıt üzerine 17 satır halinde talik hattıyla, başlıklar kırmızı olarak kaleme alınmıştır.

¹⁰³ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Taşköprülüz-zâde, a.g.e., s. 296; Süreyya, a.g.e., C.III, s. 120; Bursalı, a.g.e., CI, s. 398; Kehhâle, a.g.e., C.VIII, s. 130.

¹⁰⁴ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 858, C.II, s. 1765, 1894.

¹⁰⁵ Bkz.: a.g. s. 51, 54, 57, 58.

Baş 166b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمين والصلوة على رسوله المجتبي الأمين وبعد هذا ما سنح
للخاطر الفاطر عند مطالعته بعض من الدفاتر كتبه تحفة لبعض من الأركان ليكون سبباً للتذكّر بعد النسيان...

Son 169b:

... وكذا الكلام في قوله وقد يكون للظلّ ظلّ فيقتضي اتصاف من قام به بظلّ الظلّ.

Hâşiye ‘ala Şerh el-Miftāh:

Kara Seyyidi, daha önce sorular yönelterek kimi yerlerini eleştirdiği Seyyîd Şerîf'in el-Miftāh şerhine, bu kez kısa bir hâşiye yazmıştır. Kütüphanelerde bir nüshasına rastladığımız bu hâşiyenin nüsha tavsifi şöyledir:

Carullah Ktp. (Sül.) nr. 1793:

Eser, kahverengi meşin bir cilt içindeki mecmuanın 52b-67b varakları arasında yer alıp, 210x155(150x95) mm. ebadındadır. Aharlı kağıt üzerine 21 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır.

Baş 52b:

بسم الله الرحمن الرحيم. اللهم أنا نستعينك بطواك فما لا نستطيع الا بعونك ... رتب كتابه على ثلاثة
أقسام آه لما كان المفتاح في علم الأدب وكان أسلوب المص رحمة له في تضمينه أنواع الأدب مخالفا لمعترة ما عليه
رأي السلف...

Son 67b:

... وضعها نوعياً بل ولا في مثل الموصولات والمضمرات مما يكون وضع الموضوع له خاصاً.

3.12. Müeyyed-zâde Abdurrahmân el-Amâsî

Müeyyed-zâde Ali Efendi'nin oğludur. Ulemâ arasında Müeyyed-zâde olarak şöhret bulan bu zat, 868/1463-64'de Amasya'da doğmuştur. Orada tahsilden sonra herhangi bir sebeple Fatih Sultan Mehmed, katline ferman çıkarmışken, Şehzâde I.

Bayezid tarafından Haleb'e kaçırılmış ve orada birçok müderristen, bu arada Celāleddin ed-Devvānī'den ders görmüştür.

II. Bayezid'in cülusunda Amasya'ya, oradan da İstanbul'a gelen Müeyyed-zâde'ye 888/1483'te Kalenderhane müderrisliği ve 891/1486 tarihinde de Sahn müderrisliği verildi. Sekiz yıl burada tedristen sonra kazaya ayrılarak 899/1493'te Edirne kadısı, 907/1501'de Anadolu Kazaskeri, 911/1505'de Rumeli Kazeskeri oldu. 917/1511'de azlolunan Müeyyed-zâde, 922/1516 tarihinde vefat etti. Kabri Eyüp'tedir.

Müeyyed-zâde, Türk ilim ve edebiyatında yazdığı eserler kadar ve belki de onlardan daha ziyade ilim ve edebiyat mensuplarını himaye, genç yeteneklere geniş ölçüde maddi ve manevi yardım ve onları bu hususta teşvik etmesi ile takdir ve şöhret kazanmıştır. Kemal Paşa-zâde ile Ebussuûd Efendi ondan feyiz alan talebeleriydi. Kemal Paşa-zâde'yi II. Bayezid'e tanıtarak yetişmesinde Müeyyed-zâde vasıta olmuştur. Şehzade Mahmud'un vefatından sonra hamisiz kalan şair Necati'yi de himayesine almıştı ki, bu şair Divan'ının başında övgü dolu kelimelerle Müeyyed-zâde'ye şükranını anlatmış ve divanını ona ithaf etmişti. O zamana kadar divanların padişah ve vezirlere ithaf edilmesi adet iken, Müeyyed-zâde'nin tercih edilmesi vezirleri kızdırmış ve gücendirmişti. Müeyyed-zâde aynı zamanda büyük bir kitap dostu ve hususi kütüphane sahibiydi. Vefatında mükerrerlerden başka, 7.000 ciltlik bir kütüphane bıraktığı asırlar boyunca dillere destan olmuş ve o asırlara göre bu rakam, hususi kütüphaneler için adeta istisna sayılmıştı¹⁰⁶.

Müeyyed-zâde'nin, her halde uzun senelerini kadılık ve kazaskerlik gibi, kaza ve idare işlerinde geçirmesi ve bütün zamanını bu işlerin ifasına ayırması sebebiyle eserlerinin nisbeten sınırlı olduğu ve birçok mesele ve mevzular üzerindeki çalışmalarının müsvedde halinde kalarak eser ve risale haline gelemediği söylenmektedir. Bununla beraber muhtelif mevzularda büyük, küçük 12 kadar eser

¹⁰⁶ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Tayyip Gökbilgin, "Müeyyed-zâde" İ.A., C.VIII, s. 786-790; ayrıca bkz.: Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 290; el-Gazzî, a.g.e., C.I, s. 232; İbn 'İmâd, a.g.e., C.VIII, s. 109-110; el-Bağdadi, Hediyye., C.I, s. 544; Keĥhâle, a.g.e., C.V, s. 155.

ve risale yazdığı görülmektedir. Bunlar arasında bizi ilgilendiren çalışması Şerh el-Miftāh'a yaptığı hâşiyedir¹⁰⁷.

Hâşiye ālā Şerh el-Miftāh:

Miftāh el-ʿulūm'un şerhlerinden olan Seyyid Şerif'in el-Miṣbāh adlı eserine Müeyyed-zāde'nin yazdığı hâşiyenin kütüphanelerde biri tarihli, diğeri tarihsiz iki nüshası mevcuttur:

Feyzullah Efendi (Millet Ktp.) nr. 1802:

Eser, üzeri ebru kaplı, mıklepli, şirazeli, fes rengi bir cildin içinde 173 varak olup, 207x127 (142x68) mm. ebadındadır. Âharlı beyaz kağıdın üzerine 17 satır halinde talik hattıyla yazılmıştır. Başlıklar sayfa kenarında kırmızı olarak yazılmıştır. Nüsha, h.1016 tarihlidir.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. قوله وتوجيه آه يعني أن المصنف قال في صدر الكتاب وقد ضمنت كتابي هذا
من أنواع الأدب دون نوع اللغة...

Son 173b:

... إنما هو على تلك المعاني ولو أريد الاستعارة بحسب تلك الذوات لجيء بالألفاظ يكون المقصود الأصلي
منها هو تلك الذوات لا المعاني وهي الألفاظ التي تدل على تلك الذوات بالمطابقة.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi nr. 6058:

Eser, üzeri ebru kaplı, şirazeli, sırtı siyah bezli bir cildin içinde 129 varak olup, 215x150 (150x80) mm. ebadındadır. Az aharlı beyaz kağıt üzerine 21 satır halinde talik hattıyla yazılmıştır.

Baş 1b:

¹⁰⁷ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., 1606-1607; Brockelmann, GAL., C.II, s. 227-228.

بسم الله الرحمن الرحيم. قوله وتوجيه آه يعني أن المصنف قال في صدر الكتاب وقد ضمنت كتابي هذا

من أنواع الأدب دون نوع اللغة...

Son 129b:

... إنما هو على تلك المعاني ولو أريد الاستعارة بحسب تلك الذوات لحيء بالألفاظ يكون المقصود الأصلي

منها هو تلك الذوات لا المعاني وهي الألفاظ التي تدل على تلك الذوات بالمطابقة.

3.13. Tâc Bey-zâde Sadî Çelebi

Tam adı Sadî b. Tâc Bey er-Rûmî el-Hanefî olup, Tâc-zâde diye tanınmıştır. Babası Tâc Ahmed, Halvetiye tarikatı şeyhlerindendi. Buharalı Hanefî fakihî Sedideddin M. b. es-Sergi'nin Şir'at el-İslam'ını şerh eden Seyyîd Ali-zâde'den ve Muhyiddîn Çelebi'den okudu.

Öğreniminden sonra, Dimetoka Medresesi'nde ve Filibe'de Şehâbeddîn Paşa Medresesi'nde müderrislik yaptı. Bu sırada Kanuni'nin şehzâdesi Mehmed'e de hocalık yaptı. Bir müddet sonra bu şehzâde'nin vefat etmesi üzerine Sahn Medreselerinden Akdeniz cihetindeki Çifte Başkurşunlu Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra kendisine Amasya Müftülüğü ve II. Bayezid Medresesi müderrisliği verilen Sadî Çelebi, akabinde Bursa'daki Muradiye Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Bu medresede müderris iken 922/1516 tarihinde vefat etti¹⁰⁸.

Çeşitli eserler yazan Sadî Çelebi'nin konumuzu ilgilendiren çalışması, Seyyîd Şerîf'in el-Miftâh'a yaptığı şerhe olan hâşiyesidir. Kaynaklarda adı geçen bu hâşiyenin nüshasına kütüphanelerde maalesef rastlanılamamıştır¹⁰⁹.

3.14. Sarı Gürz Nureddîn Efendi

Tam adı Nureddin Hamza b. Yusuf'tur. Kısa boylu, etine dolgun ve sarı sakallı olduğu için Sarı Gürz diye tanınmıştır. Aslen Karasi (Balıkesir)'lidir.

¹⁰⁸ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: el-Gazzî, a.g.e., C.I, s. 208; İbn 'İmâd, a.g.e., C.VIII, s. 108; el-Bağdâdî, Hediyye., s. 387; Bursalı, a.g.e., C.I, s.333; Keĥhâle, a.g.e., C.I, s. 759.

¹⁰⁹ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.II, s. 1765, 2025; Mehmet Yalar, "XV. Yüzyıl Bursa Alimleri ve Arap Diline Katkıları", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XI, Sayı: 2, 2002, s. 113-114.

İlk tahsilini Fatih devrinin meşhur âlimlerinden olan Hatip-zâde'den ve Hoca-zâde Muslihuddin'den aldı. Daha sonra Sinan Paşa'nın ilminden istifade etti. II. Bayezid devrinde Sinan Paşa, padişahın emriyle Edirne Daru'l-Hadis'ine tayin edildiğinde Nureddîn Efendi onun yardımcısı oldu. Daha sonra stajını (mülazemet) tamamlayarak bazı medreselerde müderrislik yaptı ve takiben Bursa'da Yıldırım Bayezid, Üsküp'te İshak Paşa, Edirne'de Daru'l-Hadis ve İstanbul'da Sahn-ı Seman Medreselerinden Akdeniz yönündeki birinci medrese olan Başkurşunlu Medrese'ye 922/1516'da müderris oldu. Daha sonra medresesinden ayrılarak günlük 80 akçe ile emekli olmuşken Sultan Selim Han tarafından İstanbul kadısı tayin edildi. Daha sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunan Nureddîn Efendi, kazaskerlikten sonra tekrar Sahn'a ve oradan da İstanbul kadılığına dönmüşken 928/1521 tarihinde vefat etti. İstanbul'da yaptırmış olduğu mescit haziresine defn edildi¹¹⁰.

Eserleri arasında¹¹¹ bizi ilgilendiren çalışması, Kara Seyyidi'nin, es-Seyyid eş-Şerîf'in el-Miftâh şerhine yönelttiği eleştirilere dayanan sorularına cevap olmak üzere kaleme aldığı çalışmasıdır. Nureddîn Efendi, eserin girişinde bu çalışmasını Padişah II. Bayezid'in isteği üzerine kaleme aldığını belirtmektedir. Bu yaptığı çalışmayla da hedefinin, yapılan itirazları mütalaa etmek ve şüpheleri gidermek olduğunu vurgulamıştır. Bu sorulara daha sonraları da kimi müellifler tarafından cevaplar yazılmıştır¹¹². Kütüphanelerde iki nüshası bulunan bu eserin biri Hâşiye 'alâ şerh el-Miftâh, diğeri ise 'Ecvibe 'ala es'ilet es-Seyyidi adını taşımaktadır. İki farklı esermiş gibi görünen bu çalışma incelendiğinde aynı olduğu görülür. Bu nüshaların tavsifi şöyledir:

Veliyyuddin Efendi (Bayezid Devlet Ktp.) nr. 2843:

Eser, ilk kapağı kopuk koyu kahverengi, orta şemseli, zencirekli ve şirazeli meşin ciltli bir mecmuanın içinde 174b-178a varakları arasında olup, 180x130 (115x75) mm ebadındadır. Aharlı sarı kağıt üzerine 23 satır halinde talik hattıyla

¹¹⁰ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 298; el-Bağdâdi, Hediyye, s. 565; Bursalı, a.g.e., C.I, s. 341; Süreyya, a.g.e., C.IV, s. 581; Şemseddin Sami, a.g.e., s. 1306, 2816; Kehhâle, a.g.e., C.IV, s. 170.

¹¹¹ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., 1653, 1894.

¹¹² Bkz.: a.g. s. 54, 57, 58.

başlıklar kırmızı olarak yazılmıştır. Sonunda ferağ veya istinsah kaydı bulunmamaktadır.

Baş 174b:

بسم الله الرحمن الرحيم. وبعد فلما ورد الأمر العالي من سلطان البرين وخاقان البحرين ... بمطالبة
اعتراضات بعض الإخوان ودفع الشبهات عن صحايف الأذهان باشرت إلى الإمتثال بعون الله المتعال وكتبت هذه
الأوراق خدمة...

Son 178a:

... وأما تعيين المقتضى أي شيء هو هل هو الوجود الخارجي كما في الموجودات الخارجية التي تكون من
عوارض الموجود الخارجي أو نفس الصفة بدون اعتبار الوجود كما في المعدومات ولوازم الماهيات ليس مما يلزم في
الجواب وبما قررنا سقط اعتراضه على الفاضل القوشجي ومناقشته.

Ragıp Paşa Ktp. nr. 1459:

Risale, sırtı meşin kaplı mukavva bir cilt içindeki mecmuanın 201b-204a varakları arasında yer alıp, 210x155(150x95) mm. ebadındadır. Aharlı sarı kağıt üzerine 23 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır.

Baş 201b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله ناصر أهل الحق والرشاد وقامع أهل الزيغ والعناد الذي تتره عن
الشركاء والأنداد وتقلّس عن الأشباه والأضداد... وبعد فلما ورد أمر من يجب له الاطاعة والانقياد وامتدّ نحوه
لتقبيل سدّته أعناق العباد... بايزيد بن محمد خان... الى هذا العبد الفقير والتراب الحقيق في حلّ شبهات بعض
الاخوان...

Son 204a:

... وبما بيناه ظهر أنّ الثبوت علة للاتصاف وبه اندفع التوهّمات واضمحلّ التخيلات. تمّ الكلام بعون
الله الملك العلام.

3.15. Aydınlı Karabâlî

Döneminin hocalarından ders aldıktan sonra tahsilini Hatib-zâde ve Sinan Paşa'nın yanında tamamladı. Bazı medreselerde görev yaptıktan sonra İstanbul'da Atik Ali Paşa, Edirne'de Üçşerefeli'den birinde ve 918/1512 yılında Sahn'dan Akdeniz cihetindeki dördüncü medrese olan Ayakkurşunlu Medrese'ye müderris oldu. Günlük 80 akçe karşılığında emekli olmuşken Bursa Kadılığı'na tayin edildi. Sonra azledilerek yine günlük 80 akçe ile Sahn'a geri döndü. Bir süre sonra günlüğü 100 akçeye çıkartıldı ve tekrar Bursa Kadılığına getirildi. 929/1522 yılında Sahn müderrisi iken vefat ederek İstanbul'da Zeyrek semtinde yaptırdığı mescidinin haziresine defn edildi¹¹³.

Birçok ilimde derin bir bilgiye sahip olan Karabâlî, güçlü bir hafızaya sahipti. Sahip olduğu birçok kitabı, ilim ehline vakfetmişti. Ayrıca Zeyrek semtinde bir mescit ile eğitim için medrese odaları inşa ettirmişti.

Karabâlî'nin eserleri arasında konumuzu ilgilendiren çalışması, Kara Seyyidi'nin, Seyyid'in el-Miftâh şerhine yönelttiği sorulara¹¹⁴ cevap mahiyetinde kaleme aldığı risalesidir. Kaynaklarda¹¹⁵ zikredilmesine rağmen, kütüphanelerde her hangi bir nüshasına tesadüf edilememiştir.

3.16. Samsunlu Muhammed b. Hasan

Tam adı Muhyiddîn Muhammed b. Hasan b. Abdussamed'dir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Babası Hasan b. Abdussamed Fatih devri âlimlerinden olup, Fatih'e hocalık da yapmış bir zattı¹¹⁶.

Tahsilini babasından ve Alâaddin Ali el-Arabî'den alan Muhyiddîn Muhammed, mülazemetinden sonra Bursa'da Molla Hüsrev, Edirne'de Taşlık, İstanbul'da Mahmut Paşa, İznik'te Orhan Gazi, Edirne'de Üçşerefeli ve İstanbul'da Sahn'dan birine müderris oldu. Sahn'dan günlük 80 akçe ile emekliye ayrılmışken Yavuz Sultan Selim tarafından Edirne'ye kadı olarak tayin edildi ve 919/1513-14 tarihindeki vefatına kadar bu görevinde kaldı.

¹¹³ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 301-302; el-Ğazzî, a.g.e., C.I, s.163-164; İbn 'İmâd, a.g.e., C.VIII, s. 163-164; Baltacı, a.g.e, s. 355.

¹¹⁴ Bkz.: yuk. s. 46.

¹¹⁵ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.II, s. 1765-1766.

¹¹⁶ Bkz.: yuk. s. 36

Kaynaklarda tasavvufa ilgisinin olduğu, mütevazî ve sade bir hayatı tercih ettiği kaydedilmiştir¹¹⁷.

Çalışmaları arasında bizi ilgilendiren eserleri Seyyîd Şerîf'in el-Mişbâh adlı eseriyle et-Teftâzânî'nin el-Mutavvel adlı eserine yazmış olduğu hâşiyelerdir¹¹⁸.

Hâşîye 'ala'l-Mişbâh

Miftâh el-ʿulûm'un üçüncü kısmına pek çok şerh yapıldığını hatırlatmıştık. Bunlardan biri de Seyyîd Şerîf'nin el-Mişbâh adlı eseridir. Muhyiddîn Muhammed bu esere yaptığı hâşiyenin girişinde şunları söylemektedir: "Kur'ân-ı Kerîm'i anlamayı ve hakikatlerine ulaşmayı sağlayacak en önemli ilim beyân, meânî ve bedî ilmidir. Nitekim el-Câhîz'in sözü de bunu doğrulamaktadır: "Kişinin diğer ilimlerde derinleşmesi, Kur'ân-ı Kerîm'i anlamasına yetmez, meânî ve beyân gibi ilimlerle de iştigal etmesi gereklidir." İşte bu ilimlerin en zirvesindeki eser de Miftâh el-ʿulûm' dur ki bütün asırların en güzide âlimleri onun hakikat ve manasını ortaya çıkarmak için çalışıp eserler vermişlerdir. Onun şerhleri arasında bulunan Seyyîd Şerîf'in el-Mişbâh'ı kabul görmüş bir şerh olup mübtediler için kafi derecede açıklamalar içermektedir.

Ben bu eserin tahsili için ömrümü verdim, en ince nüktelerine dahi vakıf oldum. Öyle ki bu eserin gizliliklerini açıklayacak, esrarına vâkıf kılacak bir şeyler yazmak istedim. Gördüğüm bir rüyanın da etkisiyle bu eserin şerhine başladım".

Eserin kütüphanelerde rastladığımız tek nüshasının tavsifi şöyledir:

Damat İbrahim Paşa 1016/3

Eserin tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa 1016 numara da bulunan bir mecmuanın içindedir. Bu mecmuada iki eser daha mevcuttur: Bunlar Musannifek'in yine Mişbâh hâşiyesi ile Ebu'l-Leyş es-Semerķandî'nin

¹¹⁷ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 295; el-Ğazzî, a.g.e., C.I, s. 38; İbn ʿİmâd, a.g.e., C.VIII, s. 94; Bursalı, a.g.e., C.II, s. 16; Süreyya, a.g.e., C.IV, s. 341; el-Bağdâdi, Hediyye., s. 227; Kehhâle, a.g.e., C.IX, s. 196.

¹¹⁸ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 347,497, C.II, s. 1765; Brockelmann, Suppl., C.I, s. 926.

Muṭavvel hâşiyesidir. Muhyiddîn es-Samsûnî'nin eseri üçüncü eserdir. Toplam 499 varak olan bu mecmuanın nüsha özellikleri şunlardır:

Vişne rengi ve ebru süslemeli bir kılıfın içinde bulunan eserin ebadı 175x110 mm., şirazeli, miklepli koyu kahverengi meşin cildinin üzerinde orta ve kenar şemse ile zencirek bulunmaktadır.

Söz konusu eser 372-499 varak arasında yer almaktadır. 120x65 mm. ebadında ve 19 satır olan eser talik hattı ile yazılmıştır. Metin siyah mürekkeple yazılmış, el-Mişbâh'ın metni kırmızı (قوله) sözü ile gösterilmiştir. 372a varakında müellifin ismi, 499b varakında Damat İbrahim Paşa'nın vakıf mührü bulunmaktadır. İstinsah kaydında 936/1529 tarihi yer almaktadır.

Baş 372b:

بسملة... حمدلة... صلوة... وبعد فإن أشرف العلوم وأعلاها درجة وأكمل الصناعة وأسنها مرتبة هو العلم المختص بهم لطايف المعاني كلام الله تعالى ودرك حقائق تفسير كتابه الذي هوحبا الله المتين وهو الذكر الحكيم وهو الصراط المستقيم وذلك هو علم المعاني والبيان وصنایع البديع...

Son 499a:

...الحمد لله على التمام والصلوة على خير الأنام محمد صلعم.

Hâşiye 'ala'l-Muṭavvel

Bu eserde, müellif besmeleden hemen sonra hâşiyesine başlamaktadır. Ancak son varağına gelindiğinde hâşiyenin tamamlanmadığı ya da nüshanın eksik olduğu görülmektedir. Tek nüshası mevcut olduğundan herhangi bir karşılaştırma yapılamamaktadır. Bu nüshanın tavsifi şöyledir:

Beyazıt Devlet Ktp. nr. 5983/2:

Eser, sırtı bez kaplı meşin bir cilt içindeki mecmuanın 112b-125b varakları arasında olup, 180x125 (125x80) mm. ebadındadır. Sayfalarında güve yeniği ve rutubet vardır. 17 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır. Şerh, hâşiyeden kırmızı renkli (قوله) lafzıyla ayırt edilmiştir.

Baş 112b:

بسم الله الرحمن الرحيم. قوله ما يجب عليه آه أي الكاين مما يجب عليه هو الشيء لاحق لبقاء الشيء

مبهما ولا يعهد مثله...

Son 125b:

... قوله موصولا موميا كما هو الصواب قوله لا تعد العز آه انما موح بالاقامة لاتعد العز في الحصر.

3.17. Bursalı Yakûb b. Seyyîd Ali

İsmi Yakûb b. Seyyîd Ali olup, Seyyid Ali-zâde diye de tanınır. Dönemin âlimlerinden ders aldıktan sonra, ilk olarak Bursa'da Hamza Bey Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra sırasıyla Tire'de İbn-i Melek, Bursa'da Yıldırım Han, Sultan ve Muradiye Medreselerinde görev yaptı. Buradan Edirne'de II. Bayezid Medresesi'ne müderris olan Yakûb Efendi, bir ara kazaya ayrılarak Edirne Kadısı, tekrar II. Bayezid müderrisi ve seksen akçe ile Sahn Müderrisi oldu. Sonra azledilerek günlük yüz akçe karşılığında emekli oldu ve hac yolculuğu dönüşünde 931/1524 yılında vefat etti¹¹⁹.

Bir çok esere şerh ve hâşiyeler yazan Yakûb Efendi'nin konumuzu ilgilendiren çalışması Kara Seyyidi'nin, Seyyîd Şerîf el-Curcânî'nin el-Miftâh şerhine yönelttiği sorulara¹²⁰ cevap mahiyetinde kaleme aldığı risalesidir. Kaynaklarda¹²¹ zikredilmesine rağmen, kütüphanelerde her hangi bir nüshasına tesadüf edilememiştir.

3.18. Merzifonlu Kutbeddîn Çelebi

Döneminin hocalarından ders aldıktan sonra, stajını (mülazemet) Alâadîn Ali el-Cemalî'nin yanında tamamladı. Daha sonra bazı medreselerde görev yaptı ve İznik Medresesi'ne geçti. Oradan İstanbul'daki Davut Paşa Medresesi'ne naklolunan

¹¹⁹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 314; el-Gazzî, a.g.e., C.I, s. 314; el-Leknevî, a.g.e., s. 326; Bursalı, a.g.e., C.II, s. 54; Süreyya, a.g.e., C.IV, s. 647; el-Bağdâdi, Hediyye., s. 546; Kehhâle, a.g.e., C.XIII, s. 251.

¹²⁰ Bkz.: yuk. s. 51, 54. aş. s. 58.

¹²¹ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.II, s. 1044, 1248, 1647, 1709, 1766; Mehmet Yalar, "XVI. Yüzyıl Bursa Alimleri ve Arap Diline Katkıları", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.X, Sayı: 1, 2001, s. 127-128.

Kutbeddîn Çelebi, bir süre sonra buradan ayrılarak Trabzon Medresesi'ne gitti ve 935/1528 yılındaki vefatına kadar burada görev yaptı¹²².

Birçok ilim dalında bilgi sahibi olan Kutbeddîn Çelebi'nin, özellikle Arapça ve fıkıh sahasında belirgin bir otoritesi vardı. Şiirler de yazan müellif, Riyâzî mahlasını kullanırdı. Eserleri arasında konumuzu ilgilendiren çalışması, Seyyîd Şerîf'in el-Miftâh şerhine yazmış olduğu ta'likattır. Kaynaklarda¹²³ zikredilmesine rağmen bu eserin her hangi bir nüshasına kütüphanelerde tesadüf edilememiştir.

3.19. Paşa Çelebi el-Yegânî

Adı Mustafa olup, Paşa Çelebi diye meşhur olmuştur. Dönemin hocalarından ders aldıktan sonra, tahsilini Müeyyed-zâde'nin yanında tamamladı. İlk olarak Bursa'da Kaplıca Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra Edirne'de Halebi ve Daru'l-hadis Medreselerinde bu görevine devam etti. Bir rivayete göre Sahn medreselerinden birine atanarak İstanbul'a gelmiş, burada kısa bir süre görev yaptıktan sonra bir işi için geldiği Edirne'de zehirlenerek 939/1532 yılında vefat etmiştir¹²⁴.

Birçok ilimde bilgi sahibi olan Paşa Çelebi'nin şairlik yönü de vardı ve şiirlerini Türkçe yazardı. Görüşlerinde kararlı olmamak gibi bir mizaca sahip olduğundan pek eser verememiştir. Kaynaklarda¹²⁵ zikredilen tek eseri, Seyyîd Şerîf'in el-Miftâh şerhinin kimi bölümlerine yazmış olduğu hâşiyelerdir. Bu eserin nüshalarına kütüphanelerde tesadüf edilememiştir.

3.20. Kemâl Paşa-zâde Ahmed b. Süleyman

Tam adı Şemseddîn Ahmed b. Süleymân b. Kemâl Paşa'dır. Künyesi, dedesi Kemâl Paşa'ya nispetle Kemal Paşa-zâde, İbn Kemâl ve İbn-i Kemâl Paşa şekillerinde görüldür. Lakapları ise Mevlânâ Ahmed Şah Çelebi, Müftî'l-enâm, Müftî's-sekaleyn, Şeyhülislâm, İbn Sînâ-yı Rûm ve Şemseddin Ahmed er-Rûmî el-Hanefî'dir.

¹²² Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 484-485; Baltacı, a.g.e., 500-501.

¹²³ Kâtip Çelebi, a.g.e., II/1765.

¹²⁴ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 406-407; el-Gazzî, a.g.e., C.II, s. 126; İbn 'îmâd, a.g.e., C.VIII, s. 232; Müstakim-zâde Süleyman Sadeddîn Efendi, Mecellet en-nisâb (Tıpkıbasım), Ankara, 2000, s. 129b; Baltacı, a.g.e., 589.

¹²⁵ Kâtip Çelebi, a.g.e., C.II, s. 1766.

Kâtib Çelebi, onun 873/1469 da Tokat'ta doğduğunu söylerken, Amasya Tarihi müellifi Hüseyin Hüsâmeddin, doğum yerinin Kemal Paşa-zâde'nin babasından naklen, 5 Zilkâde 873/13 Mayıs 1469 senesinde Amasya'nın Sevâdiye mahallesi olduğunu kaydeder. Kemal Paşa-zâde'nin babası, Sultan II. Bayezid'in Amasya valiliği esnasında maiyetinde görev alan, tanınmış komutanlarından Şücâeddin Süleyman Bey'dir.

Kemal Paşa-zâde'nin çocukluk ve ilk tahsil yılları, doğduğu 873/1468-9 yılından, babasının Tokat sancak beyliğine tayin edildiği 883/1478-9 yılına kadar Amasya'da geçmiştir. Burada devrin bu önemli kültür merkezinde Şeyhî-zâde Abdî, Abdî-zâde Abdurrahman, Yakub-zâde Bahşî Efendilerden sarf, nahiv, meânî, mantık, lûgat vs. ilimler tahsil etti. Bir taraftan da Sîbek-zâde Ahmed, Ebu'l-Hayr Şîrvânî ve Kutbeddin-zâde Ahmed Câmî Efendi'lerden de Farsça öğrendi.

Sultan II. Bayezid'in hassa bölüğüne kaydolan Kemal Paşa-zâde, "aşağı altı bölük sipahisi" olarak bir süre askerlik yaptı. Ancak askerlikten ayrılarak ilim tahsiline yönelmeye karar verince, önce Tokatlı Molla Lûtfî'den Şerh el-Metâli' ve hâşiyelerini okudu. Daha sonra İstanbul'da ilim ve fazilette şöhret bulan Muarriş-zâde Sinâneddin Yûsuf Efendi, Molla İzârî, Amasyalı Halîmî ve Hatib-zâde Muhyiddîn Mehmed Efendi'nin derslerine devam etti. Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'den el-Metâlib ve el-Mekâşîd' adlı eserleri okudu ve 899/1494'de hocası Molla Kestellî'nin mülâzımı olarak mezun oldu.

1494'ten itibaren mülâzım sıfatıyla ders veren ve ders-i âmlık yapan Kemal Paşa-zâde, 909'da II. Bayezid tarafından Edirne Taşlık medresesine müderris olarak atandı ve Tevârih-i Âl-i Osman adlı Türkçe bir Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirildi. 911/1505-6'da Üsküp'te bulunan 40 akçe yevmiyeli İshak Paşa Medresesi'ne ve 912/1506'da Edirne hariç payelilerden Halebiye Medresesi'ne nakledildi. 913/1507'de Üç Şerefeli Medreseler'in müderrisliğine getirilmişken, 914/1508'de İstanbul'a çağrılarak Sahn-ı Seman müderrisliğine atandı. Ancak 917/1511'de tekrar Edirne'de Sultan Bayezid Medresesi'ne müderris tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. 921/Ağustos 1515'te Edirne kadısı ve 14 Şabân 922/12 Eylül 1516'da Anadolu Kazaskeri oldu.

Mısır seferi dönüşünde Karaman'ın tahririyle görevlendirilen Kemal Paşa-zâde 21 Rebîu'l-evvel 923/13 Nisan 1517'de Anadolu Kazaskerliği vazifesinden azledildi. Fakat 5 Rebîu'l-âhir 923/ 28 Nisan 1517'de tekrar görevine iade edildi. 925/1519'da kazaskerlikten ayrılan Kemal Paşa-zâde'yi 926/1520 senesi başlarında Sultan Selim, müellifimizin isteğiyle Edirne'de 100 akçe yevmiyeli Dârü'l-hadîs Medresesi müderrisliğine tayin etti. Bu sırada Şerh el-Miftâh'a bir hâşiye yazdı.

Kanuni Sultan Süleyman tahta çıktıktan iki yıl sonra Kemal Paşa-zâde 928/1522'de Edirne'de Sultan Bayezid-i Sâni Medresesi müderrisliğine atandı. Son olarak 930/1524'de İstanbul Sahn-ı semân medreselerinden birisine atanan Kemal Paşa-zâde bu görevde iki yıl kaldıktan sonra Şeyhülislam Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin 932/1525-6'da ölümü üzerine şeyhülislamlığa getirilmiştir ve yaklaşık 8 yıl bu görevde kalmıştır.

Kemal Paşa-zâde, 940 senesi Şevval ayının ikinci günü (16 Nisan 1534) zeval vaktinde vefat etmiş, Fatih camiinde kılınan cenaze namazından sonra Edirnekapi haricinde Amasyalı Şeyh Mahmud Çelebi Zâviyesi bitişiğindeki hazîrede medfun Şeyh Mahmud Çelebi'nin yanına defnedilmiştir.¹²⁶

İlmî ve edebî pek çok eser veren Kemal Paşa-zâde, bir taraftan kazaskerlik ve şeyhülislamlık gibi yöneticilik görevinde bulunurken, diğer taraftan çok değerli öğrenciler yetiştirmiştir. Bunlar arasında Aşçı-zâde Hasan Çelebi (ö. 942/1535-369), Sadî Sadullah İsâ Efendi (ö. 945/1538-9), Tosyevî Celâleddin Sâlih Efendi (ö. 73/1565-66), Pervîz b. Abdullah er-Rûmî (ö. 987/1579), Kazasker Abdüllâtîf Efendi, Ebussuûd b. Şeyh Muslihiddin Mustafa el-İmâdî (ö. 981/1573-4) ve el-İk'd el-manzûm müellifi İbn Bâlî'nin babası Mısır kadısı Mehmed Bey özellikle hatırlatılmalıdır.

Bir çok sahada yaklaşık 400 kadar eser kaleme almış olan Kemal Paşa-zâde'nin konumuzla ilgili başlıca çalışmalarını, el-Miftâh'ı tenkid süzgecinden geçirerek yeniden tertip ettiği Tağyîr el-Miftâh adlı eseri ile bu eserin şerh ve

¹²⁶ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: M. A. Yekta Saraç, Şeyhülislam Kemâl Paşazâde: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri, İstanbul, Risâle Yayınları, 1995; Muammer Sarıkaya, "Kemal Paşa-zâde'nin Arapçalaştırma ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem", İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2004.

hâşiyeleri; ayrıca belâgatın bir çok konusunda yazdığı risaleleri oluşturmaktadır. Bu eserlerin tespitinde Nihal Atsız'ın çalışmasından istifade edilmiştir¹²⁷. Ancak bu makalede Kemal Paşa-zâde'nin el-Miftâh'ın eksenli bir çok çalışması olmasına rağmen bunların nüshaları karışık halde 140 numarada Tağyîr el-Miftâh başlığı altında verilmiştir. Biz bu çalışmamızda her bir eseri ayrı başlıklar halinde birer nüsha tavsifi ile verip, oldukça fazla sayıda olan risalelerin sadece adını zikrederek adı geçen makaledeki yerlerine (Atsız, nr.) şeklinde atıfta bulunduk. Ayrıca adı geçen makalede olmayan nüshaları da ilave ettik. Şimdi bu eserleri kısaca tanıyalım:

Tağyîr el-Miftâh

Kemâl Paşa-zâde bu eserinde el-Miftâh adlı eseri tenkit ve tashih ederek şerh etmiş ve bu çalışmasına Tağyîr el-Miftâh adını vermiştir. Ancak bu eserini tamamlamayıp sadece meânî konusunu işlemiş ve daha sonraları bu eserine bir de hâşiye yazmıştır. Her iki eserinde kütüphanelerde birçok yazma nüshası mevcuttur. Genellikle hâşiyesi, eser ile beraber aynı mecmuada yer alan bu eserin Damat İbrahim Paşa Ktp. (Sül.) nr. 990/1'da bulunan nüshasının tavsifi şöyledir:

Eser, mıklepli, orta şemseli koyu kahverengi meşin bir cilt içinde 81 varak olup, 170x115 (125x70) mm. ebadındadır. Aharlı kağıt üzerine 19 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır.

İstinsah kaydı:

وقع الفراغ من كتابة اصلاح المفتاح بعون الله الملك الفتاح وقت الظهر من يوم السابع من رجب المعظم المنتظم في سلك شهور سنة سبع وخمسين وتسعمائة على يد العبد الحقير عبد الرؤوف الفقير (h. 957).

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. القانون الأول فيما يتعلق بالخير قدم مباحث الخير لسبقه في الاعتبار وذلك لكونه أقدم في الاشتقاق وأكثر في الاستعمال وأوفر في الاشتغال على الخواص والمزايا...

Son 81a:

¹²⁷ Nihal Atsız, "Kemalpaşaoğlu'nun Eserleri" Şarkiyat Mecmuası, C.VI, İstanbul, Edebiyat Fak. Basımevi, 1966, s. 72-111; C.VII, İstanbul, 1972, s. 112-135.

... في قوله ان تسألوا الحق يعطي الحق سائله فيه وضع الظاهر موضع ضمير الغائب تمامه اذ أصله لفظة اياكم على ما سيأتي في المتن والدرع مخفية.

Hāšiye ʿalā Tağyīr el-Miftāh:

Damat İbrahim Paşa Ktp. (Sül.) nr. 990/2: Nüsha özellikleri üstteki eser ile aynıdır.

Baş 81b:

بسم الله الرحمن الرحيم. قوله لسبقه في الاعتبار أي لسبق الخير في اعتبار البلاغاء...

Son 162a:

... قوله يتمكن نفسه في الأصل اذا أريد تمكين نفسه زيادة تمكين ولا يخفى ما في البديل من الفضل.

Şerh el-ķism eş-şālīş mine'l-Miftāh

قال (el-Miftāh adlı eserin belâgatla ilgili üçüncü kısmının şerhi olan bu çalışma, tarzında kaleme alınmıştır. Birçok nüshası bulunan bu eserin Esmâhan Sultan Ktp. (Sül.) nr. 350/3'de bulunan nüshasının özelliği şöyledir:

Üzeri ebru kaplı mukavva bir cilt içinde bulunan eser, 79 varak olup, 175x121 (115x60) mm. ebadındadır. 21 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır.

İstinsah kaydı:

وقد وقع الفراغ من كتابة هذه النسخة والاتمام بعناية الله الملك العزيز العلام في أواخر محرم الحرام لسنة

خمس وخمسين وتسعمائة من الأعوام (h. 955).

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. اعتصامي بحبك يا حكيم. الحمد لله حق حمده والصلوة على محمد وآله وصحبه.

قال القسم الثالث أقول صَفِّ المص كتابه في علم الأدب وهو عنده معرّف بما يحتز به عن الخطأ في كلام العرب...

Son 79b:

... لا يقال يجوز أن يكون شيان عبارة عن القبيلة لأنّ اضافة نسل اليه يأباه فانه اذا قيل مثلا من نسل قريش لا

يراد من قريش إلا أبو القبيلة. هذا آخر ما نثقه هذا الفاضل الكامل على مفتاح العلوم.

Hâşiye ‘alâ evâil el-Muṭāvvel

el-Muṭāvvel’in baş kısımlarına yazmış olduğu bu hâşiyei Kemal Paşa-zâde, Risāle fī taḥkīk el-ḥavāṣṣ ve’l-mezāyā adlı eserinde zikreder. Eserin Hamidiye Ktp. (Sül.) nr. 186/59’da bulunan nüshanın özelliği şöyledir:

Eser, orta şemseli, zencirekli kahverengi meşin bir cilt içinde 215-219 varakları arasında olup, 198x129 (151x66) mm. ebadındadır. Aharlı kağıt üzerine 27 satır halinde talik hattıyla yazılmıştır.

Baş 215b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله أورد التسمية والتحميد في الفاتحة على وفق ما ورد في الكتاب ايثاراً

طريقة الأخيار في اقتدائهم بالنبي المختار...

Son 219b:

... احتراز عن مثل الاضمار قبل الذكر لفظاً أو معنى أو حكماً نحو ضرب غلامه زيداً وقوله ومعنى

للاحتراز عن مثل ضرب غلامه زيد فان زيداً فيه مقدم في المعنى...

Risāle fī (Baḥs) el-īcāz ve’l-iṭnāb: Atsız, 154; Pertevniyal, 901/1.

Risāle fī ‘ilm el-beyān: Atsız, 153; Revan Köşkü, 2022.

Risāle fī ‘uḫūd el-ferā’id, Atsız, 156; Hekimoğlu Ali Paşa, 937; Nuruosmaniye, 4909.

Risāle fī taḥsīm/aḫsām el-isti‘āre: Kemal Paşa-zâde, Risāle fī taḥsīm el-mecāz adlı eserinde zikreder. Atsız, 151; DTC, A. 2171/24; Pertevniyal, 901/7. Muhammed İbrahim, “İstiare risaleleri ve Kemal Paşa-zâde’nin Risale-i İstariyye’si”, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

Risāle fī aḫsām el-mecāz: Kemal Paşa-zâde, Risāle fī taḥkīk el-ḥavāṣṣ ve’l-mezāyā adlı eserinde zikreder. Atsız, 148; Medine, Mahmüdiye, 2594; Princeton, 2904; el-Harem el-Mekkî, 151.

Risāle fī beyān el-ḥaḳīka ve’l-mecāz: Atsız, 149; Mahmüdiye, 2597 (vrk. 479-483)

Risāle fī beyān üslūb el-ḥakīm ve temyīzih ‘an sā’ir el-esālīb: Atsız, 143; Resā’il içinde (s. 108-112) matbudur.

Risāle fī taḥkīk el-ḥavāṣṣ ve’l-mezāyā: Atsız, 145; DTC, A. 2171/4; Princeton, 2904.

Risāle fī taḥkīk el-kināye ve’l-isti‘āre: Atsız, 150; el-Harem el-Mekkī, 151/33; Hamidiye, 186.

Risāle fī taḥkīk el-muṣākele: Kemal Paşa-zāde, Risāle fī aḫsām el-mecāz adlı eserinde zikreder. Atsız, 144; DTC, A. 2171/27. Resā’il (s. 220-226) içinde matbudur. Ayrıca Nāşır Sa‘d er-Reşīd tarafından Resā’il İbn Kemāl içinde yayınlanmıştır.

Risāle fī taḥkīk et-taglīb: Kemal Paşa-zāde, Hāşīye ‘alā Hāşiyet Seyyid Şerīf ‘ale’l-Keşşāf adlı eserinde zikreder. Resā’il İbn Kemāl Bāşā, Thk. Nāşır Sa‘d er-Reşīd, Riyad, en-Nādī el-Edebī, 1401, adlı eserde neşredilmiştir.

Risāle fī taḥkīk ma‘ne’n-nazm ve’ş-şıyāğa/Esās el-belāğa ve kā‘idet el-feşāḥa: Atsız, 146; DTC, A. 2171/3. Hāmid Şādık el-Ḳuneybī’nin tahkikiyle Mecellet el-Cāmi‘at el-İslāmiyye’nin 71-72. sayısında 1406 yılında yayınlanmıştır.

Risāle fī telvīn el-ḥitāb: Atsız. 142. Eser Ramazan Ege tarafından Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmıştır: “Telvinü’l-hitab İbn Kemal”, 9 Eylül Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1995.

Risāle fī vucūh el-iftinān fī’l-kelām: Kemal Paşa-zāde, Ref‘ mā yete‘allaḫ bi’z-zamā’ir adlı risalesinde zikreder. Nāşır Sa‘d’ın Resā’il İbn Kemāl’i içinde (s. 87) yayınlanmıştır.

Risāle fīmā yurteber ‘inde şāḥibi ‘ilm el-me‘ānī

Risāle fī’l-belāğa, Atsız, 141; Medine, Mahmūdiye, 2597. Luṭfī es-Seyyid Şālīḥ, İbn Kemāl Paşa Resā’iluh el-belāgiyye adlı eserinde bu risaleyi de tahkik etmiştir.

Risāle fī’l-me‘ānī ve’l-beyān: Atsız, 152.

Risāle fī’l-mecāz ve’l-isti‘āre: Aksaray Valide Camii, 807.

Risāle fī’l-muzāvece

Risāle fi't-taẓmīn: Kemal Paşa-zāde Risāle fī aḵsām el-mecāz adlı eserinde zikreder. Atsız, 185; Princeton, 2904.

Risāle fi't-teşbīh ve tafşīl aḥvālīh: Kemal Paşa-zāde, Risāle fi'l-Ḥavāṣṣ ve'l-meẓāyā'sında zikreder. Lutfī es-Seyyid'in Resā'il İbn Kemāl el-belāgiyye adlı eserinde neşredilmiştir.

Risāle fi't-tevessū' fī kelām el-ʿarab: Kemal Paşa-zāde, Atsız, 191; Resā'il (1316) içinde (s. 201-207) matbudur.

Risāle fī't-tevessu'āt el-mustaʿmele fī lisān el-ʿArab: Tevessū' konusunda ikinci bir risāledir. Atsız, 192; Princeton, 2904; Pertevniyal, 980/893.

Tevciḥ et-teşbīh el-vārid fī'ş-şalavāt el-İbrāhīmiyye fī ḳavliḥ: "Kemā şalleyte", Dār el-Kutub el-Mıṣriyye, 21606 b; Şehid Ali Paşa, 2811/10; Amca-zāde Hüseyin Paşa, 451/23; Pertev Paşa, 582/3.

3.21. Kastamonulu Sadî Çelebi

Osmanlı şeyhulislamlarının onuncusu olup, adı Sadullâh b. İsa b. Emirhan'dır. Kaynaklarda Sadî Çelebi el-Kastamonî diye geçen müellif, Kastamonu'nun Daday ilçesinde doğdu. Küçük yaşta babası ile birlikte İstanbul'a geldi. Babasının Murat Paşa Camii'nde imam olması üzerine, ilk tahsilini ondan yaptı. Zamanının âlimlerinden ders aldıktan sonra, tahsilini Muhammed Samsunî'nin yanında tamamladı. İlk olarak İstanbul'da Başçı İbrahim, Edirne'de Taşlık ve Vezir Mahmud Paşa Medreseleri'nde görev yaptı. Daha sonra Bursa Sultaniye Medresesi'ne tayin edildi. Bir süre orada görev yaptıktan sonra 928/1521 tarihinde Sahn Medreseleri'nden Akdeniz tarafındaki Ayak Kurşunlu Medresesi'ne müderris oldu. 930/1523 tarihinde İstanbul Kadısı olan Sadî Çelebi, sekiz yıl bu görevde kaldıktan sonra 938/1531 yılında tekrar Sahn Medreselerine günlük 100 akçe ile geri döndü. Kısa bir süre sonra Kemal Paşa-zāde'nin vefatı üzerine 940/1533 tarihinde şeyhulislamlığa tayin edildi. Beş yıl bu görevde bulunduktan sonra 945/1538 tarihinde vefat etti ve Eyüp Sultan civarına defnedildi.¹²⁸

¹²⁸ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Taşköprülü-zāde, a.g.e., s. 443; el-Ğazzî, a.g.e., C.II, s. 236; İbn ʿİmād, a.g.e., C.VIII, s. 262; Müstakim-zāde, Devḥa, s. 18; Bursalı, a.g.e., C.I, s. 323; Şemseddin Sami, a.g.e., C.IV, s. 2570; ez-Ziriklî, a.g.e., C.III, s. 88; Keḥḥāle, a.g.e., C.VIII, s. 21.

Ömrünü ilim öğrenmek ve öğretmekle geçiren Sadî Çelebi'nin şairlik yönü de vardı. Ayrıca Fatih semtinde, evinin yakınına Kur'ân öğrenimi için bir Daru'l-kurrâ inşa ettirmişti. Birçok esere hâşiye ve talikat yazan Sadî Çelebi'nin konumuzu ilgilendiren çalışması el-İsti'âre şerhidir¹²⁹.

Şerh el-İsti'ârât es-Semerķandîyye

Bu eser, Ebu'l-Leyş es-Semerķandî'nin meşhur el-İsti'are risalesinin şerhidir. Bu eserin girişinde, Sadî Çelebi eseri telif etmesindeki amacı şöyle izah etmektedir: "Ebu'l-Leyş es-Semerķandî'nin meşhur el-İsti'are risalesi birçok meseleyi içermekte ve fakat veciz bir üslupla yazılmış bulunmaktadır. Ancak kimi yerlerinin açıklanmaya ihtiyacı vardır. Şimdiye kadar ona yapılan çalışmaların asıl amacı onu cerh etmeye yöneliktir. İşte bu yüzden ona layık bir şerh yazmak istedim ve bu eseri kaleme aldım." Kütüphanelerde sadece müellif nüshasına rastladığımız bu çalışmanın tavsifi şöyledir:

Fatih Ktp. (Sül.) nr.4738:

Eser, üzeri ebru kaplı mukavva bir cilt içinde 56 varak olup, 204x132 (150x60) mm. ebadındadır. Az aharlı sarı kağıt üzerine 17 satır nesih hattıyla kaleme alınmıştır. Metin şerhten (قوله) lafzı yazılmak suretiyle ayırt edilmiştir. Eserin ne zaman yazıldığı kaydedilmemiştir.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. نحمدك يا من شرح صدورنا لتحقيق معاني الاستعارات ونور قلوبنا بالهام
حقائق المفردات والمركبات... أما بعد فيقول العبد الفقير المعترف بالعجز والتقصير الراجي من أطفاف ربّه المجيد أضعف العبيد
وأحقهم سعيد...

Son 56b:

¹²⁹ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, a.g.e., 191, 2035; Brockelmann, GAL., C.I, s. 417, Suppl., C.I, s. 645.

... فان قلتَ لم لم يذكر التجريد مع التشریح ههنا وقد ذكره معه في العقد الأوّل قلت اهتماماً يشار
الترشيح واطهاراً للتفاوت ما بينهما من الفصل والشرف له بالنسبة اليه واكتفاء بالمقايسة عليه في جميع الأحكام
بالنظر اليه.

Ferağ kaydı:

هذا ما سنح لي من السوانح في هذا المقام برسالة الاستعارات المشهورة بين الأنام ونرجو من الله أن يختم
خواتمنا بأحسن الاختتام وهو الذي بيده أزمة الأمور والانتظام بحرمة نبيّه عليه أفضل الصلوة والسلام وعلى آله
وأصحابه ذوي الاحترام وأنا أضعف العبيد الراجي من ألطاف لطفه العميم سعيد.

3.22. Kocaelili Şeyh-zâde Muhammed

Tam adı Muhyiddîn Muhammed b. Muslihuddîn Mustafa'dır. Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Kocaeli- İzmit'tendir. Babası Şeyh Mustafa Muslihuddîn Efendi, Sultan Bayezid devri âlimlerinden olup, Abdullah İlahi'nin halifelerindendi. İstanbul'da Hırka-i şerif Camii yakınında Muslihuddîn Mescidini yaptırmıştır. Buna, tahta minareli mescit de denir.

Şeyh-zâde Muhammed, dönemin hocalarından ders aldıktan sonra tahsilini Efdalzâde'nin yanında tamamladı ve İstanbul'da Hoca Hayrettin Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. Bu görevinin sonlarına doğru tarikata intisapla günlük 10 akçe karşılığında emekli oldu.

Hayatının geri kalan kısmını uzlet içerisinde ilimle işgal ederek geçiren Şeyhzâde Muhyiddîn'in camideki tefsir dersleri yoğun ilgi görüyordu. Beyzâvî tefsirine yaptığı hâşiyeyi, mübtedilerin de istifade edebileceği sade bir dilde yazmıştı. 951/1544 yılındaki vefatında İstanbul'da Emir Buhari Kabrinde Hoca Hayreddîn Mescidi Haziresi'ne defnedildi¹³⁰. Şeyhzâde Muhyiddîn'in eserleri arasında bizi ilgilendiren çalışması Miftâh el-ʿulûm'a yaptığı şerhtir¹³¹.

¹³⁰ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 409; el-Ğazzî, a.g.e., C.II, s. 59; el-Bağdâdî, Hediyye., s. 238; Bursalı, a.g.e., C.I, s. 334; ez-Zirikli, a.g.e., C.VII, s. 320; Keḥḥâle, a.g.e., C.XII, s. 32.

¹³¹ Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 188, C.II, s. 1247, 1689, 1764, 2022; Brockelmann, Suppl., C.II, s. 650.

Şerh el-Miftāh

Şeyhzāde Muhyiddīn, bu çalışmasında Yūsuf b. Ebi Bekr es-Sekkākī (626/1229)'nin Miftāh el-ʿulūm adlı eserinin belāgat ilmine dair olan üçüncü kısmını şerh etmiştir. Söz konusu bu eserin nüshaları şunlardır:

Kadıẓāde Mehmed (Süleymaniye) nr.449

Eser, orta ve kenar şemseli, zencirekli, mıkplepli, şirazeli koyu kahverengi meşin bir cilt içinde 570 varak olup, 255x175, 190x115 mm. ebadındadır. Sarı aharlı kağıt üzerine 23 satır halinde talik hattıyla yazılmıştır. Zahriyesinde ve birçok yerinde Kadıẓāde Mehmed'e ait vakıf mührü bulunmaktadır. Ayrıca 1a varağında eserdeki hattın aynısıyla Sekkākī'nin doğum ve ölüm tarihini belirten bir ifadenin yanı sıra, kendisi ve kitabı hakkında yazılmış altı beyit bulunmaktadır.

Ferağ kaydı:

قد وقع الفراغ من تحرير هذه النسخة بعون الله الملك الوهاب على يدي أحوج الطلاب إلى شفاعة الشافعين يوم الحشر والحساب محمد ابن شيخ تاب وأتاب كتبه لنفسه ثم لمن هو أهل لمطالعتة ومذاكرته في أواسط آخر الربيعين من شهور سنة إحدى وأربعين وتسعمائة (941/1535) .

Müellif çalışmasını h. 941 yılında tamamladığını belirtmektedir. Daha sonra eser aşağıdaki kayıttan da anlaşılacağı üzere müellifin oğlu Abdülkerīm b. Muhyiddīn tarafından temize çekilmiştir.

فرغ من تسويد هذه النسخة الشريفة عبد الكريم بن نفس الشيخ المحتاج إلى رحمة الله تعالى غفر الله له ولوالديه ولجميع المؤمنين والمؤمنات.

İstinsah kaydı:

كتبه من خط صاحب التصنيف الشهير بشيخ زاده من أوله إلى هنا بغير خلط خط الآخر في أواخر جمادى الآخر في يوم الجمعة في مدينة قسطنطينية في مدرسة المرحوم مصطفى پاشا في شهور سنة ثمان وأربعين وتسعمائة في هجرة النبوي (948/1541).

3.23. Fenârî-zâde Muhyiddîn Çelebi

Osmanlı Şeyhüislamlarının on üçüncüsü olan Fenârî-zâde Muhyiddîn Efendi, aynı zamanda büyük bir fıkıh âlimidir. Tam adı Muhyiddîn b. M. b. Alî b. Yûsuf Bâli b. Şemseddîn el-Fenârî'dir. İlk Osmanlı şeyhüislamı Molla Fenârî'nin torunu olması sebebiyle Fenârî-zâde diye bilinir. Babası, Rumeli Kazaskeri Alâaddîn Ali Fenârî'dir. Önce babasından, sonra da Hatib-zâde ve Efdal-zâde Hamiduddîn'den okudu. II. Bayezid tarafından ilk önce günlük 50 akçe ile Bursa'da Manastır Medresesi'ne tayin edildi. Daha sonra İstanbul'da Sahn'dan Akdeniz tarafındaki üçüncü medrese olan Çifte Ayakkurşunlu Medrese'ye getirildi.

Onu daha sonra 26 yıl kadar sürecek olan kadılık mesleğinde bulmaktayız. Nitekim Yavuz Sultan Selim devrinde Bursa ve İstanbul kadısı, 923/1517'de Bilad-i Arap Kazaskeri, 924/1518'de Edirne Kadısı, daha sonra Kemal Paşa-zâde'nin yerine Anadolu Kazaskeri ve aynı yıl içinde Zeyrek-zâde'nin yerine Rumeli Kazaskeri oldu. 949/1543'de ise Abdulkadir Hamidi Çelebi'nin yerine şeyhüislam oldu. İki yıl on ay bu makamda kaldıktan sonra yaşlılığı sebebiyle ve kendi arzusuyla görevinden ayrıldı. 26 Zilkade 954 / 7 Ocak 1548'de vefat etti ve Eyüp Sultan'da Küçük Emir Efendi'nin yanına defnedildi.

Hayatının başından sonuna kadar ilim tahsil etmek, ilim öğrenmek ve eser yazmakla meşgul olan Fenârî-zâde Muhyiddîn Efendi, Türkçe'nin yanı sıra Arapça ve Farsça'ya da hakimdi. Mekke-i Mükەرreme'de mücavir iken tefsir okuttuğu sırada, tefsire dair bir eser yazmaya başlamıştı. Ancak bu tefsiri tamamlayamamıştır. Fıkıh ve tefsirdeki yüksek derecesi yanında şairliği de bulunan Fenârî-zâde Muhyiddîn Efendi, şiirlerinde Muhyî mahlasını kullanmıştır¹³².

Fenârî-zâde Muhyiddîn Efendi'nin eserleri arasında konumuzu ilgilendiren çalışması, Seyyîd eş-Şerîf'in el-Miftâh'a yazdığı şerh için kaleme aldığı hâşiyesidir¹³³.

Hâşiye 'ala'l-Mişbâh

¹³² Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Mehmet İpşirli, "Fenari-zâde Muhammed", DİA., C.XII, İstanbul, 1995, s. 339; ayrıca bkz.: Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 384; el-Gazzî, a.g.e., C.II, s. 52; İbn 'îmâd, a.g.e., C.VIII, s. 305; el-Leknevî, a.g.e., s. 183; Bursalı, a.g.e., C.II, s. 18; Süreyya, a.g.e., C.IV, s. 344; Şemseddin Sami, a.g.e., C.VI, s.4233.

¹³³ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.II, s. 1549, 1766.

Seyyîd eş-Şerîf'in Miftâh el-ʿulûm'un üçüncü kısmına yaptığı el-Mişbâh adlı şerhe yazdığı hâşiyenin girişinde Fenârî-zâde Muhyiddîn Efendi, eserini niçin kaleme aldığını şöyle ifade etmektedir: "Ebû Ya'kûb es-Sekkākî, Miftah el-ʿulûm adlı eserinde meânî ve beyân ilimlerinin bütün kural ve kaidelerini koymuştur. Ancak günümüzde bu ilimlerin izi silinmiş ve unutulmaya yüz tutmuştur. İnsanlar geçmiştekilerin yaptıklarını kutsal addederek onlara bir şey ilave edilemeyeceğini zannediyorlar. Oysa akıl akıldan üstündür. İşte bu yüzden bunların tekrar canlandırılmasında kendimi sorumlu hissettim. Seyyîd Şerîf'in yazmış olduğu şerh, bu alanda hala aydınlatıcılığını devam ettirmektedir. Bende hem onun şerhini, hem de onun dayanağı olan Saʿdeddîn'nin şerhini esas alarak bir hâşiye yazdım. Bu çalışmamda her ikisinin de görüşlerine başvurarak kendimi hakem tayin edip, konuların izahına çalıştım" diyerek hâşiyesine başlamaktadır. Kütüphanelerde iki nüshasına rastladığımız bu eserin nüsha tavsifleri şöyledir:

Kadı-zâde Mehmed Ktp. (Sül.) nr. 447:

Eser, sırtı meşin kaplı, orta şemseli mukavva bir cilt içinde 157 varak olup, 218x155 (150x100) mm. ebadındadır. Az aharlı kağıt üzerine 21 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır. İstinsah tarihi yoktur.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. وبه نستعين. الحمد لله الذي يسر لنا عنان بدايع المعاني, من الأوّل والثواني...
وبعد فإنّ مفتاح العلوم للإمام أبي يعقوب يوسف السكّاكي نقود الفكر بجمهر الادراك عين الحكمة التي من أوتيتها
فقد أوتي خيراً كثيراً...

Son 157a:

... كما يقتضيه قوله مقام الاستدلال وكون موضوعه التراكيب التامة وان ذكر باب التحديد لكونها من

مبادئها.

Molla Çelebi Ktp. (Sül.) nr. 133:

3.25. Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi

Tam adı Ebu'l-Hayr İsamuddîn Ahmed b. Mustafa'dır. Kanunî'nin hocalarından Muslihuddîn Mustafa Efendi'nin oğlu olup, daha çok Taşköprülü-zâde diye meşhur olmuştur. 14 rebiulevvel 901/30 Aralık 1495 tarihinde Bursa'da doğdu. İlk tahsiline babasının yanında başlayarak Kur'ân ve Arapça dersleri aldı. Daha sonra Molla Alâaddin Yetim'den sarfa dair Maksud, Merah ve İzzi; nahve dair Avâmil, Mişbâh ve Kafiye adlı eserleri okuyarak el-Elfiye'yi ezberledi. Amcası Kıvamuddîn Kâsım'dan, sarf, nahiv, lügat ve bunların kurallarından bahseden Zav' el-mişbâh adlı eser ile mantıktan İşaguci'nin şerhlerini okudu. Akâid ve kelâm ilmine dair Hâşiye-i Tecrüd adlı eseri dayısından okuduktan sonra, diğer medrese ilimlerini Fenari-zâde Muhyiddîn Efendi, Seydi Muhyiddîn Efendi, Mirim Çelebi ve Tunuslu Şeyh Mehmed Meguşî gibi devrin önde gelen âlimlerinin yanında tamamladı.

İlk olarak 931/1525 yılında 25 akçe ile Dimetoka'daki Oruç Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra terfi ettirilerek İstanbul'da bulunan Hacı Hasan-zâde Medresesi'ne tayin edildi. 936/1529'da Üsküp'te İshak Paşa Medresesi'nde müderrisliğine devam eden Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi, 942/1536 yılında tekrar İstanbul'a dönerek Kalenderhaâne Medresesi'nde dersler verdi. 944/1537'de Mustafa Paşa Medresesi'ne nakledildikten sonra 945/1538 yılında Edirne Üçşerefeli Medresesi'ne tayin edildi. Nihayet 946/1539'da Sahn Medresesi müderrisliğine yükseldi ve 951/1544 yılına kadar burada görev yaptı. Daha sonra Edirne II. Bayezid Medresesi müderrisliğine gönderilen Ahmed Efendi, 952/1545'de Bursa Kadısı oldu ve bu görevini sürdürürken müderrislikten ayrıldı. Ancak bir müddet sonra kadılıktan da azledilmesi üzerine 954/1547 yılında tekrar Sahn Müderrisi oldu. 958/1551'de İstanbul Kadılığı'na getirildi, ancak burada bir kaç yıl görev yaptıktan sonra 961/1554 yılında gözleri görmediği için bu vazifesinden ayrılmak zorunda kaldı. Bu devresinde duçar olduğu göz hastalığına rağmen eser yazdırmaya devam etti. 30 Recep 968/13 Nisan 1561'de vefat eden Ahmed Efendi, Fatih Camii yakınında bulunan Aşık Paşa Tekkesi Mescidi haziresine defnedildi¹³⁶.

¹³⁶ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: M. Münir Aktepe, "Taşköpri-zâde" İ.A., C.XII/I, s. 42-44; ayrıca bkz.: Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 552-560; Ali b. Bâlî, a.g.e., s. 199; el-Şevkânî, a.g.e., C.I,

Taşköprülü-zâde, tefsir, kelâm ve hadis gibi dini ilimlerle, dil, edebiyat ve tarih alanında geniş ve sağlam bilgisiyle tanınmıştır. Eserleri Arapça olup, aynı dilde yazılmış şiirleri de vardır. Konumuzu ilgilendiren çalışmaları, el-Fevâ'id el-giyâsiyye'ye şerhi ile el-Curcânî'nin el-Miftâh şerhine hâşiyesi ve istiâreye dair kaleme aldığı iki risalesidir¹³⁷.

Şerh el-Fevâ'id el-giyâsiyye

Bu eser, Azududdîn 'Abdurrahmân b. Aḥmed el-İcî (756/1355)'nin el-Fevâ'id el-giyâsiyye isimli muhtasarının şerhidir. Azududdîn el-İcî, bu çalışmasını Miftâh el-ʿulûm adlı eserin belâgat ilmine dair üçüncü kısmını ihtisar etmek suretiyle meydana getirmiştir. Bu eser, ilim dünyasında el-Kazvinî'nin Telhîş el-Miftâh'ı kadar ilgi görmemişse de yine de birçok çalışmaya konu olmuştur¹³⁸. Bu çalışmalar arasında müellifimiz Taşköprülü-zâde'nin şerhi de yer almaktadır. O bu çalışmasında eserin daha iyi anlaşılması için çeşitli izahlar yaparak metni anlaşılır hale sokmuş, aynı zamanda Seyyid Şerif el-Curcânî ile Teftazânî'nin el-Miftâh şerhlerindeki bazı görüşlerini de tenkit etmiştir. Bu şerhin kütüphanelerde mevcut biri müellif nüshası olmak üzere toplam on nüshasını tespit edebildik.

Fatih Ktp. (Sül.) nr. 4637:

Eser, üzeri ebru kaplı, mıklepli açık kahverengi meşin bir cilt içinde 232 varak olup, 230x150 (150x85) mm. ebadındadır. Aharlı kağıt üzerine 21 satır halinde nesih hattıyla kaleme alınmıştır. Metin kırmızı çizgiyle çizilerek şerhten ayırt edilmiştir. Müellif nüshasıdır.

Ferağ kaydı:

وقع الفراغ من تأليفه وتصنيفه وتصويره وتحريره بعون الله تعالى ولطف تأييده وقت العشاء من ليلة السبت عاشر صفر المظفر لسنة اثني وأربعين وتسعمائة الهجرة النبوية. وقد كان الافتتاح في أواسط ذي القعدة

s.121; İbn 'İmâd, a.g.e., C.VIII, s. 352; el-Bağdadi, Hediyye., s. 143-144; Bursalı, a.g.e., C.I, s. 346; Kehhâle, a.g.e., C.II, s. 177.

¹³⁷Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Brockelmann, GAL., C.II, s. 425-426, Suppl., C.II, s. 633-634.

¹³⁸Bu çalışmalar için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.II, s. 1299-1300.

الحرام من عام احدى وأربعين وتسعمائة في بلدة قسطنطينية الحميّة ومدة تصنيف الكتاب ثلاثة أشهر تقريباً، والله أعلم بالصواب (h.942).

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. لله الحمد في الآخر والأوّل على ان خلق الانسان في أحسن تقويم... وبعد فان مما منحني الله من النعم والاحسان فتح فوائده المعاني بمفتاح بدايع البيان...

Son 232a:

... والمسؤل من الملك المتان والكريم المستعان أن يجعل سعبي هذا مشكوراً وضياعي مبروراً ويتيسّر لي ما يزلقني الى عزّ جنابه ويعدّني عما يستوجب اليهم عقابه بجرمة نبيّه النبيه وآله وصحبه وذويه صلوات الله عليه وسلامه وعلى من حسن بهم جمال الدين ونظامه.

Şehit Ali Paşa Ktp. (Sül.) nr. 2238:

Eser, şemseli ve zencirekli koyu kahverengi bir cilt içinde 184 varak olup, 225x135 (160x75) mm. ebadındadır. Az aharlı kağıt üzerine köşebent içerisinde 21 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır. 1b varağında tezhipli bir ser levha mevcuttur. Metin, şerhten kırmızı çizgi ile ayırt edilmiştir. Müellif nüshasından istinsah edilmiştir.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. لله الحمد في الآخر والأوّل على ان خلق النسان في أحسن تقويم... وبعد فان مما منحني الله من النعم والاحسان, فتح فوائده المعاني بمفتاح بدايع البيان...

Son 184a:

... والمسؤل من الملك المتان والكريم المستعان أن يجعل سعبي هذا مشكوراً وضياعي مبروراً ويتيسّر لي ما يزلقني الى عزّ جنابه ويعدّني عما يستوجب اليهم عقابه بجرمة نبيّه النبيه وآله وصحبه وذويه صلوات الله عليه وسلامه وعلى من حسن بهم جمال الدين ونظامه.

Ragıp Paşa Ktp. Nr. 1273:

Eser, mıklepli koyu kahverengi bir cilt içinde 234 varak olup, 200x120 (140x65) mm. ebadındadır. Aharlı açık sarı kağıt üzerine 21 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır. Müellif nüshasından istinsah edilmiştir.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. لله الحمد في الآخر والأوّل على ان خلق النسان في أحسن تقويم... وبعد فان
مما منحني الله من النعم والاحسان, فتح فوائد المعاني بمفتاح بدائع البيان...

Son 234a:

... هذا الكتاب أعني الوزير غياث الدين المرحوم المذكور في خطبة الكتاب لا زالت أمور العالمين
منتظمة برأيه وأقطار المشارق والمغارب منورة برؤائه, يقال رجل له رؤاء بالضم أي منظر.

Topkapı Ktp. nr. 8155:

Eser, mıklepli ve şemseli koyu kahverengi meşin bir cilt içinde 208 varak olup, 205x125 (110x70) mm. ebadındadır. Aharlı kağıt üzerine kırmızı cetvel içine 25 satır halinde nesih hattıyla kaleme alınmıştır. Girişinde tezhipli bir ser levha mevcuttur. Müellif nüshasından istinsah edilmiştir.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. لله الحمد في الآخر والأوّل على ان خلق النسان في أحسن تقويم... وبعد فان
مما منحني الله من النعم والاحسان, فتح فوائد المعاني بمفتاح بدائع البيان...

Son 208a:

... والمسؤل من الملك المتان والكریم المستعان أن يجعل سعبي هذا مشكوراً وضيعي مبروراً ويتيسر لي ما
يزلقني الى عزّ جنابه ويعدني عما يستوجب اليهم عقابه بجرمة نبيّه النبيه وآله وصحبه وذويه صلوات الله عليه
وسلامه وعلى من حسن بهم جمال الدين ونظامه.

Serez Ktp. (Sül.) nr. 2480:

Eser, mıklepli ve şemseli vişne rengi bir cilt içinde 199 varak olup, 215x160(170x100) mm. ebadındadır. Az aharlı sarı kağıt üzerine 21 satır halinde nesih hattıyla kaleme alınmıştır.

İstinsah kaydı:

تمت كتابته في يوم الأحد وقت الضحى سنة اثنتين وثمانين وتسعمائة (h.982).

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. لله الحمد في الآخر والأول على ان خلق النسان في أحسن تقويم... وبعد فان

مما منحني الله من النعم والاحسان, فتح فوائد المعاني بمفتاح بدائع البيان...

Son 208a:

... والمسؤل من الملك المئان والكریم المستعان أن يجعل سعبي هذا مشكوراً وضيعي مبروراً ويتيسر لي ما

يزلطني الى عزّ جنابه ويعدني عما يستوجب اليهم عقابه بجرمة نبيّه النبيه وآله وصحبه وذويه صلوات الله عليه

وسلامه وعلى من حسن بهم جمال الدين ونظامه.

Diğer Nüshalar:

Ayasofya Ktp. (Sül.) nr. K. 4494: h.977, 224 vrk., 19 str.

Yeni Cami Ktp. (Sül.) nr. 1037: h. 1053, nesih.

Hacı Selim Ağa Ktp. (Sül.) nr. 1045: 404 vrk., 21 str., talik.

Lala İsmail Ktp. (Sül.) nr. 95 vrk., 23 str., talik.

Giresun Yazmalar Ktp. (Sül.) nr. 3615: 52b-190b vrk., 19 str. talik, bu nüsha eksik.

Hāşiye ‘alā şerh el-Miftāh

es-Seyyîd eş-Şerîf el-Curcânî'nin el-Mişbâh adlı el-Miftāh şerhine Taşköprülü-zâde'nin yazmış olduğu hāşiyenin kütüphanelerde iki nüshası mevcuttur:

Veliyuddin Efendi nr. 2025:

Eser, üzeri ebru kaplı meşin bir cilt içinde 151 varak olup, 220x155(160x85) mm. ebadındadır. Aharlı sarı kağıt üzerine 25 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله على توالي نواله والصلوة على نبيه محمد وصحبه وآله. قال شريف
زمانه أكرم الله بجنابه خصّ بالذكر من صفاته العلي ما هوأخص به تعالى أعني الوجوب الذاتي...

Son 151a:

... ويؤيده قصة ابراهيم عليه السلام ومن انه عمّ لما أراد مشاهرة احياء الموتى ليطمئن قلبه بذلك وقال
رب أرني كيف تحي الموتى أرشده الله تعالى الى ما طلبه تفريق الاجراء ثم جمعها حيث قال فخذ أربعة من الطير...

Köprülü Ktp. nr. 487/1:

Eser, 1a-72b varakları arasında olup, 213x134(140x65) mm.ebadındadır. 19 satır halinde talik hattıyla h. XI. asırda kaleme alınmıştır.

Baş 1a:

بسم الله الرحمن الرحيم. الله المتعالي محمود بالتوالي على نعم لا تحصى ومن لا تستقصي كالتوفيق لفتح
أبواب المعاني بمفتاح البيان البديع...

Son 72b:

يكون الأولى رجوع الضمير الى من له فضل تمييز ومعرفة فقط تأمل. تمت الرسالة.

El-Ġnāye fī taḥkīk el-istiʿare bi'l-kināye

Taşköprülü-zâde, istiâreye dair olan bu risalesini iki bölüme (makame) ayırmış, her bölümü de kendi içinde (meslek) sınıflandırmıştır. İlk bölümde, kendisinden önceki âlimlerin istiâreyi kinaye ile tahkik etmedeki görüşlerini ele almış, daha sonra ise el-Ġazvinî ve es-Sekkākî'nin bu konudaki görüşlerini zikretmiştir. İkinci bölümde ise istiârenin kinaye ve tahayyül ile bir arada olup olamayacağı konusunu işlemiş ve bu bölümü de kendi içinde iki kısma (matlab)

ayırmıştır. İki varak hacmindeki bu küçük risalenin kütüphanelerde mevcut tek nüshasının tavsifi şöyledir:

Serez Ktp. (Sül.) nr. 3880:

Risale, mukavva bir cilt içindeki mecmuanın 15b-17b varakları arasında yer alıp, 204x150 (132x60) mm. ebadındadır. Az aharlı kağıt üzerine 23 satır talik hattıyla kaleme alınmıştır.

Baş 15b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لوليه على خفي لطفه وجلّيه ... أما بعد هذه رسالة موسومة بالعناية في تحقيق الاستعارة بالكناية...

Son 17b:

... آخر ما قصدنا في هذه الرسالة من البيان سالكا فيها مسلك الانصاف...

Mesālik el-ḥalāṣ min meḥālik el-ḥavaṣ

Taşköprülü-zâde bu risalesini, Sa'deddin et-Teftazānī (792/1390) ile es-Seyyid eş-Şerif'in (816/1413), el-isti'are et-temşiliye ile teba'iyye konusunda yaptıkları münazaradaki haksızlığı gidermek için kaleme almıştır. Hatırlanacağı üzere bu tartışma es-Seyyid eş-Şerif'in üstünlüğü ile sona erince, olay et-Teftazānī için üzücü bir hadise olarak tarihe geçmişti. Ancak Taşköprülü-zâde'ye göre bu tartışmada et-Teftazānī haklıdır. O anda es-Seyyid tarafından hile yoluyla kafası karıştırılmış ve bu haklılığını ispat edememiştir. Şimdiye kadar hiç kimsenin bu haksızlığı gidermek için bir şeyler yapma cesaretini gösteremediğini belirten Taşköprülü-zâde, risaleyi yazmakla hakkı batıldan ayırdığını, inatçılığı ve taassubu yendiğini söylemektedir. Risalenin konu başlıkları dikkati çekmektedir. Mesela "Mukaddime" (öncü), "Meymene" (sağ kanat), "Meysere" (sol kanat), "Kalb" (merkez) ve "Saka" (öncünün zıddı, artçı) gibi fasıllarla kurduğu risalesini, adeta bir askeri tertib ve taarruz planına benzetmektedir ki, bu da pek duyulmamış bir taksimat usulüdür¹³⁹.

¹³⁹ Hacımüftüoğlu, a.g.m., s. 123.

Bu risaleye ilk önceleri başlıktaki ismi veren müellif, daha sonraları risaleyi istek üzerine tekrar kaleme alarak el-İnsaf fî muşācarat el-eslāf adını vermiştir. Nitekim öğrencisi Emrullāh er-Rûmî, ilk risaleyi şerh mesālik el-ḥalās adıyla daha sonraları şerh edecektir¹⁴⁰. Her iki isim altında kütüphanelerde mevcut olan bu risalenin nüshalarının tavsifi şöyledir:

H. Hüsnü Paşa Ktp. (Sül.) nr. 1453:

Risale, fes rengi mukavva bir cilt içindeki mecmuanın 1b-14b varakları arasında yer alıp, 205x155 (155x105) mm. ebadındadır. Az aharlı kağıt üzerine 23 satır halinde nesih hattıyla kaleme alınmıştır.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. باسمك اللهم يا عظيم الاسم والشأن... أحمدك والحمد غاية الأمانى ونهاية
الأمانى في يد آية كل أمر ذي بال... وبعد فدونك أيها الملقى شراشر تمت على تطلع كل تحقيق والمتهالك في
استكشاف السراير على معرفة كل جلي ودقيق...

Son 14b:

وقد نلت منها ما كنت راجيا وأودعت في كشف وحلها بدايع معنى تحت درّ منظوم.

Laleli Ktp. (Sül.) nr. 3691:

Risale, kahverengi meşin bir cilt içindeki mecmuanın 51b-59b varakları arasında yer alıp, 270x170 (220x110) mm. ebadındadır. Az aharlı kağıt üzerine 27 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır.

Baş 51b:

بسم الله الرحمن الرحيم. باسمك اللهم يا عظيم الاسم والشأن... أحمدك والحمد غاية الأمانى ونهاية
الأمانى في يد آية كل أمر ذي بال... وبعد فدونك أيها الملقى شراشر تمت على تطلع كل تحقيق والمتهالك في
استكشاف السراير على معرفة كل جلي ودقيق...

¹⁴⁰ bkz.: aş. s. 106.

Son 59b:

وقد نلت منها ما كنت راجيا وأودعت في كشف وحلها بدايع معنى تحت درّ منظوم.

Esad Ef. Ktp. (Sül.) nr. 3652:

el-İnsaf fî muşâcarat el-eslâf adıyla ikinci kez kaleme aldığı bu risale, üzeri ebru kaplı kahverengi meşin bir cilt içindeki mecmuanın 148b-157b varakları arasında yer alıp, 206x129 (140x65) mm. ebadındadır. Aharlı kağıt üzerine 19 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır.

Ferağ kaydı:

تم تحريرها والنظم تقريرها في اليوم الأحد الرابع عشر من أولي الجمادين لسنة سبع وستين وتسعمائة من

الهجرة النبوية (h.967).

İstinsah kaydı:

جفّ القلم عن كتابة هذه الرسالة بعون الله الملك العلام في أوائل شهر محرم الحرام من السنة الخامسة

الثمانين وتسعمائة من الهجرة النبوية (h.985).

Baş 148b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله ربّ الأرض والسماء والصلوة على رسوله محمد سيد الأنبياء... وبعد

فهذه رسالة موسومة بالانصاف في مشجرة الأسلاف وذلك في اجتماع الاستعارتين التبعية والتمثلية...

Son 157b:

... هذا بعون الله الملك المثلّان آخر ما قصدنا في هذه الرسالة من البيان والله المستعان وعليه التكلان.

Yazma Bağışlar Ktp. (Sül.) nr. 607:

Eser, meşin bir cilt içindeki mecmuanın 145b-151b varakları arasında olup, 222x102 (185x135) mm. ebadındadır. Aharlı kağıt üzerine 19 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır.

Baş 145b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله ربّ الأرض والسماء والصلوة على رسوله محمد سيد الأنبياء... وبعد

فهذه رسالة موسومة بالانصاف في مشاجرة الأسلاف وذلك في اجتماع الاستعارتين التبعية والتمثلية...

Son 151b:

... هذا بعون الله الملك المّان آخر ما قصدنا في هذه الرسالة من البيان والله المستعان وعليه التكلان.

3.26. Tosyalı Celâl-zâde Sâlih Çelebi

Sâlih Çelebi, Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin kardeşidir. Babasının kadılığı sırasında 900/1494-95 yılı civarında Vulçitrin'de doğdu. Kemal Paşa-zâde'nin ve Kanuni'nin hocası Hayreddin Efendi'nin öğrencisi oldu. Ayrıca Hattat Şeyh Hamdullah'tan hat dersleri aldı. 25 akçe yevmiye ile Edirne'de Saraciye Medresesi müderrisliğine gönderildi. Daha sonra İstanbul'da Murad Paşa Medresesi'ne nakledildi. Burada uzun süre müderrislik yaptıktan sonra 1535'te 40 akçe ile Divanyolu'nda Atik Ali Paşa Medresesi'ne geçti. 1536'da Sahn-ı Seman, 1542'de Edirne'de Beyazıt, 1546'da yine İstanbul'da Beyazıt Medresesi müderrisi oldu.

Sâlih Çelebi, ilme ve talebe yetiştirmeye olan hevesi sebebiyle daima müderrisliği tercih etmişse de meslek hayatında bazı önemli kadılıklarda da bulunmuştur. İlk olarak Halep daha sonra Şam ve en son olarak da Mısır kadılığına getirilen Sâlih Çelebi, bu görevinden 1550'de 80 akçe yevmiye ile emekli oldu, ücreti daha sonra 100 akçeye yükseltildi. 1558'de isteği üzerine 100 akçelik emekli maaşına denk bir ücretle Eyüp Medresesi müderrisliğinin kendisine verilmesini Şehzade Bayezid sağladı. Üç yıl sonra gözlerine perde inince müderrislikten ayrılmak zorunda kaldı. 973/1565'te vefat ettiğinde Eyüp'te ağabeyinin yaptırdığı Nişanca Camii haziresine defnedildi¹⁴¹.

Sâlih Çelebi'nin hak ve adalet kavramlarına bağlı olduğu; özellikle Mısır, Şam ve Halep'te kadılık yaptığı dönemlerde zorbalığı önlediği ve mazlumlara himaye

¹⁴¹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Tayyip Gökbilgin, "Celal-zâde Salih Çelebi", İ.A. C.III, s. 63-64; "Celal-zâde Salih Çelebi", DİA., C.VII, s. 262-264; İbn 'İmâd, a.g.e., C.VIII, s. 372; Ali b. Bâli, a.g.e., C.II s. 155;; Atâi, a.g.e., s. 48; el-Bağdadi, Hediyye., C.I, s. 423; Bursalı, a.g.e., C.III, s. 279; Süreyya, a.g.e., C.III, s. 200; Kehhâle, a.g.e., C.V, s. 5.

ettiği belirtilir. Kadı iken merkeze sunduğu tayin tekliflerinde çok titiz ve dürüst davrandığı, o bölgelerin Arap tarihçileri tarafından da kaydedilir.

Sâlih Çelebi çok yönlü bir müellif olup başta tarih olmak üzere edebiyat, gramer ve fıkıh alanlarında çeşitli eserler kaleme almıştır. Çalışmaları arasında bizi ilgilendiren eseri el-Mişbâh hâşiyesidir¹⁴².

Hâşîye ‘ala’l-Mişbâh

Seyyid Şerîf el-Curcânî’nin Miftâh el-‘ulûm’un üçüncü kısmına yaptığı el-Mişbâh adlı şerhe yazdığı hâşiyenin girişinde Sâlih Çelebi şunları söylemektedir: “Uzun yıllarımı ilimlerin ve fenlerin özellikle de Arapça ile ilgili olan ilim ve sanatların tahsiline harcadım. Bunlar arasında öğrenilmesi, mana ve hakikatlerine varılması az sayıda insana nasip olan meânî ve beyân ilmi vardır ki, bu ilimleri öğrenmek bana ancak kırkımdan sonra nasip oldu. Bu ilimleri öğrenmeyi Allâh bana lutfedince, bu nimete karşılık olarak bilgilerimi kağıda dökmek istedim ve Seyyid Şerîf’in Miftâh şerhine bir hâşîye yazdım. Şimdiye kadar bu esere düzgün bir hâşîye yazılmamıştı. Bu hâşîyeyi yazarken Miftâh’ın şerhlerinden sadece Taftazani’ninkine başvurdum çünkü Seyyid’in tespitlerinin çoğu ona reddiye mahiyetindedir. Böylece hâşiyemi aralarında hakem tayin etmek istedim. Nitekim -Allâh’ın izniyle- bunu başardım ve çalışmamı onların arasında kimi zaman hakem tayin edip kimi zaman da her ikisini de eleştiren bir üslupta kaleme aldım ve çalışmama “Nâkid er-re’yeyn fî kavâ'id el-fenneyn (iki sanatın kurallarıyla ilgili iki görüşü eleştiren) ismini verdim”.

Sâlih Çelebi, Cürçani’nin eserinin girişindeki hutbesini şerh edeceğini, daha sonra da yukarıda zikrettiği amaç doğrultusunda eserin şerhine başlayacağını zikreder. Ancak eserin sonunda kırmızı mürekkeple yazılmış (القانون الثاني من علم المعاني وهو) ifadesinden çalışmanın tamamlanmadığı anlaşılmaktadır.

Bu eserin kütüphanelerde iki nüshası mevcuttur.

Carullah Ktp. (Sül.) nr. 1787:

¹⁴² Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 109, C.II, s. 1765,1893; el-Bağdadi, İzah el-meknûn fî'l-zeyl ‘alâ Keşf el-zunûn ‘an asāmî el-kutub ve'l-funûn, 2 c., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971 C.I, s. 216.

Eser, kapakları aşanmış kahverengi meşin bir cilt içinde 155 varak olup, 210x150 (155x75) mm. ebadındadır. Aharlı beyaz kağıt üzerine 23 satır halinde talikle ve başlıklar kırmızı olarak yazılmıştır. Metin قوله sözüyle başlamak suretiyle hâşiyeden ayırt edilmiştir. Ferağ veya istinsah kaydı yoktur.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. وبعد فإني قد كنت منذ زمان أمطيت عني التمام وتعممت بالعمائم مشغوفا
بإكتساب العلوم وافتناء الفنون لاسيما العلوم العربية والفنون الأدبية ومن بينها علما المعاني والبيان...

Son 155a:

... القانون الثاني من علم المعاني وهو قانون الطلب.

Damat İbrahim Paşa (Süleymaniye) nr. 994:

Eser, vişne rengi üzeri ebrulu mıklepli bir kılıfın içinde, sırtı tamir görmüş yaldızlı şirazeli orta ve kenar şemseli fes rengi bir ciltte 147 varak olup, 215x150 (130x70) mm. ebadındadır. Orta aharlı kağıt üzerine talikle ve başlıklar kırmızı olarak yazılmıştır. Metin قوله sözüyle başlamak suretiyle hâşiyeden ayırt edilmiştir. Ferağ veya istinsah kaydı yoktur.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. وبعد فإني قد كنت منذ زمان أمطيت عني التمام وتعممت بالعمائم مشغوفا
بإكتساب العلوم وافتناء الفنون لاسيما العلوم العربية والفنون الأدبية ومن بينها علما المعاني والبيان...

Son 155a:

... القانون الثاني من علم المعاني وهو قانون الطلب.

3.27. Bursalı Ahmed b. Muhammed

Bursalı olan Molla Arab'ın yeğeni ve öğrencisidir. İlk tahsilini amcasından aldıktan sonra devrin hocalarından olan Yıldırım Bayezid Medresesi müderrisi

Fudayl Efendi, Sahn müderrisi Bursalı Şeyhî Çelebi'nin derslerine katılarak stajını (mülazemet) Malûl Emir Efendi'nin yanında tamamladı.

Tahsilini müteakip ilk olarak Bursa'da Bayezid Paşa Medresesi müderrisliğine atandı. Daha sonra bir süre İstanbul'da Cafer Çelebi Medresesi'nde görev yapmış, ardından yine Bursa'da sırasıyla Ahmed Paşa, Kadri Efendi ve en son 971/1563 yılında Molla Yegân Medresesi müderrisliğine getirilmiş ve bu görevi sırasında 977/1569'da vefat etmiştir¹⁴³.

Arapça şiir yazacak kadar bu dile hakim olan Ahmed b. Muhammed, yazdığı Selçuklu tarihini de bu dilde kaleme almıştı. Eserleri arasında konumuzla ilgili olanı Seyyîd Şerîf'in el-Miftâh'a yazdığı şerhe olan talîkidir. Tek nüshasına rastladığımız bu eserin nüsha özellikleri şöyledir:

Bağdatlı Vehbi Ktp. (Sül.) nr. 2029:

Eser, mukavva bir cilt içindeki mecmuanın 51a-55b varakları arasında olup, 150x105 (105x60) mm. ebadındadır. Aharlı sarı kağıt üzerine 15 satır halinde talik hatıyla yazılmıştır. Şerh, hâşiyeden (قال أقول) lafızlarıyla ayırt edilmiştir.

İstinsah kaydı:

قد وقع الفراغ من تحريره في أوائل ذي الحجة سنة 983.

Baş 51a:

بسم الله الرحمن الرحيم. سبحانه الذي ألهم الانسان نكة نظم القرآن بقواعد علم المعاني والبيان... أما بعد فهذه ورقة علقتهها بشرح مفتاح العلوم للسيد الشريف الجرجاني نور الله مرقده وطيب مشهده مما لاح يخاطري القاطر وفكري القاصر بعون الله القادر مع قلة البضاعة و قصور الياح في الصناعة...

Son 55b:

فبما قلت قد ظهر انه لا غبار في نظم الأسباب المختلفة على سلك واحد وان المخطئ هو المخطئ.

3.28. Bihiştî Ramazan Efendi

Tam adı Ramazan b. Abdulmuhsin el-Vizevî'dir. Şiirlerinde Bihiştî mahlasını kullandığından bu şekilde tanınmıştır. Tahsili için İstanbul'a gelerek Molla Sinan, Merhaba Çelebi ve Sadî Efendi gibi âlimlerden ders okudu. Sadî Efendi'nin vefatı

¹⁴³ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Yalar, "XV. Yüzyıl Bursa Alimleri", s. 132.

üzerine Mierkez Efendi'ye giderek tahsilini onun yanında tamamladı. Daha sonra İstanbul'dan ayrılarak Çorlu'ya yerleşti ve burada Ahmet Paşa Camii'nde imam ve vaizlik görevini sürdürdü. Çorlu'da uzun yıllar bu hizmetlere devam eden Bihiştî Ramazan Efendi, orada vefat etti ve Bihiştî Zaviyesi olarak anılan evinin bahçesine defnedildi¹⁴⁴.

İlim adamlığı kadar şairliği de kuvvetli olan Bihiştî Ramazan Efendi'nin talebeleri arasında değerli nâsir ve kuvvetli bir şair olarak tanınan Zafîfî de vardı. Eserleri ilmi ve edebi olarak iki grupta toplanabilen Bihiştî Ramazan Efendi'nin konumuzu ilgilendiren çalışması, es-Seyyîd eş-Şerîf'in el-Miftâh'a yaptığı şerhin bazı konularına yazmış olduğu hâşiyesidir. Kaynaklarda zikredilmesine rağmen bu esere kütüphanelerde tesadüf edilememiştir¹⁴⁵.

3.29. Aydınî Nureddîn Hamza

Küçük Nureddîn lakabıyla meşhur olan müellifimiz Aydınî olup, doğum tarihi bilinmemektedir. Tahsilinden sonra stajını Kadî-zâde'nin yanında tamamlayıp, ilk olarak yirmi akçe ile Bursa'daki Hamza Bey Medresesi'ne müderris oldu. 961/1553 yılında Ebussuûd Efendi'nin:

وانقض فوق عروشها جدرانها

لن الديار تضععت أركانها

Beyiti ile başlayan kasidesini belâgat yönünden şerh ederek ona sunmuş ve mükafat olarak yirmi beş akçe ile Bursa'da Molla Hüsrev Medresesi'ne atanmıştır. Daha sonra otuz akçe ile İstanbul'da Efdal-zâde Medresesi'ne tayin edildi. 978/1570'de Seyitgazi müftülüğüne getirilerek aynı yıl terfi ettirildi ve Çorlu Medresesi'ne naklolundu. Bu görevi esnasında 979/1571'de vefat eden Nureddîn Hamza, memleketinde defnedildi¹⁴⁶.

¹⁴⁴ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Mustafa Uzun, "Bihiştî Ramazan Efendi", DİA., C.VI, s. 145-146; ayrıca bkz.: İbn 'İmâd, a.g.e., C.VIII, s. 387-388.

¹⁴⁵ İbn 'İmâd, a.g.e., C.VIII, s. 388; Bursalı, a.g.e., C.I, s. 42.

¹⁴⁶ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Atâî, a.g.e., s. 151-152; Bursalı, a.g.e., C.II, s. 42.

Birçok esere talikatı ve risaleleri bulunan Nureddîn Hamza'nın konumuzla ilgili çalışması, hac yolculuğunda kaleme aldığı için el-Mesâlik adını verdiği eser ile bunun şerhi olan el-Hevâdî adlı eserdir¹⁴⁷.

El-Mesâlik

Bu eser, Muhammed b. 'Abdurrahmân el-Kazvinî (739/1338)'nin Telhîş el-Miftâh isimli muhtasarının Nureddîn Hamza tarafından tekrar ihtisar edilmesidir. Bu eserini 962/1555 yılının hac dönüşü Dimaşk'ta kaleme aldığını belirten müellif, eserinin bir mukaddime, üç bölüm (mesâlik) ve bir hatimeden oluştuğunu belirtir. Her bölüm de kendi içinde (menzil) adıyla alt bölümlere ayrılmıştır. Meânî ilminden bahseden birinci bölümde İsnâd, müsnedün ileyh ve müsned'in durumları, inşâ, fiilin müteallikleri, kasr, fasl ve vasl, icâz, itnâb ve musavât; beyân ilmine tahsis edilen ikinci bölümde teşbih, hakikat ve mecâz ile kinâye; bedî sanatlarına dair olan üçüncü bölümde de Arapça lafızların ve ifadelerin manevi ve lafzi olarak süslenmesi anlatılmaktadır.

Bu eserin kütüphanelerde mevcut sekizi tarihli, yedisi tarihsiz toplam on beş nüshasını tespit edebildik:

Köprülü Ktp. nr. 510:

Eser, muklepli kahverengi bir cilt içinde 22 varak olup, 200x140 (160x75) mm. ebadındadır. Âharlı sarı kağıt üzerine 21 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır.

İstinsah kaydı:

تمت بعون الله في يوم الثلاثاء (هكذا) في شهر ربيع الآخر سنة ألف وتسع وستين. (h.1069)

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لمن علم الانسان ما احتواه القرآن من حقائق المعاني... أما بعد فلما رفع

العزيمة من اغتتم باقتباس أنوار شمس المعارف. حمزة بن درغود نورالدين... وموسومة بالمسالك...

¹⁴⁷ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.1, s. 478; Brockelmann, GAL., C.I, s. 296, Suppl., C.I, s. 519.

Son 22b:

... نحو بقیة باذن الله یا ملجأ الوری بسیر مقامات بقاء مسالك.

Bağdatlı Vehbi Ktp.(Sül.) nr.1793:

Eser, şirazeli, sırtı meşin mukavva bir cilt içinde 54 varak olup, 217x149 (158x65) mm. ebadındadır. Âharlı kağıt üzerine 19 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır.

İstinsah kaydı:

وتم تحریر هذه الأوراق ثمانية عشرون يوماً من جمادى الآخرة سنة ثلث عشر ومائة وألف. (h.1113)

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لمن علم الانسان ما احتواه القرآن من حقائق المعاني... أما بعد فلما رفع العزيمة من اغتنم باقتباس أنوار شمس المعارف. حمزة بن درغود نورالدين... وموسومة بالمسالك...

Son 54b:

... نحو بقیة باذن الله یا ملجأ الوری بسیر مقامات بقاء مسالك

Esad Ef. Ktp.(Sül.) nr. 3679:

Eser, mıklepli, şirazeli, üzeri ebru kaplı koyu kahverengi bir cilt içinde 95-122 varak olup, 205x145 (140x75) mm. ebadındadır. Aharlı sarı kağıt üzerine 17 satır halinde nesih hattıyla kaleme alınmıştır.

İstinsah kaydı:

تم الكتاب بعون الملك الوهاب وقع الفراغ من كتاب المسمى بالمسالك في أواسط ربيع الأول في يوم پنجشنبه سنة ألف ومائة وواحد وثلاثين (h.1131)

Baş 95b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لمن علم الانسان ما احتواه القرآن من حقائق المعاني... أما بعد فلما رفع العزيمة من اغتنم باقتباس أنوار شمس المعارف. حمزة بن درغود نورالدين... وموسومة بالمسالك...

Son 122b:

... نحو بقت باذن الله يا ملجأ الورى بسير مقامات بقاء مسالك

Yazma Bağışlar Ktp.(Sül.) nr. 1716:

Eser, şirazesı dağılmış, sırtı tamir görmüş mukavva bir cilt içinde 22 varak olup, 205x145 (145x75) mm. ebadındadır. Az âharlı beyaz kağıt üzerine 17 satır halinde talik hattıyla yazılmıştır.

İstinsah kaydı:

تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب من يد العبد الضعيف خليل بن الحاج محمد ... سنة سبع وثلاثين

ومائة وألف (h.1137).

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لمن علم الانسان ما احتواه القرآن من حقائق المعاني ... أما بعد فلما رفع العزيمة من اغتنم باقتباس أنوار شمس المعارف. حمزة بن درغود نورالدين... وموسومة بالمسالك...

Son 22b:

... نحو بقت باذن الله يا ملجأ الورى بسير مقامات بقاء مسالك

Bağdatlı Vehbi Ktp.(Sül.) nr.1004/2:

Eser, üzeri ebru kaplı kahverengi bir cilt içinde 38-52 varak olup, 211x156 (135x45) mm. ebadındadır. Âharlı sarı kağıt üzerine 25 satır halinde nesih hattıyla kaleme alınmıştır.

İstinsah kaydı:

تمت هذه الرسالة الشريفة اكدار الكثير اللهم اني أسأل منك قراءة هذه الرسالة مع سرور الكثير سنة

ألف ومائة وخمس وستين (h.1165).

Baş 38b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لمن علم الانسان ما احتواه القرآن من حقائق المعاني... أما بعد فلما رفع

العزيمة من اغتنم باقتباس أنوار شمس المعارف. حمزة بن درغود نورالدين... وموسومة بالمسالك...

Son 52b:

... نحوقيت باذن الله يا ملجأ الورى بسير مقامات بقاء مسالك

Diğer Nüshalar:

Yazma Bağışlar Ktp.(Sül.) nr. 1716: h. 1137, 25 vrk.; Tekelioğlu Ktp.(Sül.) nr. 797: h. 1161, 29b-57b vrk.; Yazma Bağışlar Ktp.(Sül.) nr. 1303: h. 1169, 59-92 vrk.; Hacı Mahmud Ktp.(Sül.) nr. 5872: 59 vrk.; Kadızade Mehmed Ktp.(Sül.) nr. 459: 43 vrk.; Tekelioğlu Ktp.(Sül.) nr. 729: 21 vrk.; Tire Kütüphanesi nr. 822.

el-Hevādī (Şerh el-Mesālik)

Nureddîn Hamza'nın, el-Mesālik adında Telhîş el-Miftāh'ın muhtasarı olan bir eser yazdığını yukarıda zikretmiştik. Daha sonra bu eseri sekiz yıl sonra 970/1563'de şerh ederek ona el-Hevādî adını vermiştir. Geçen sekiz yıl boyunca el-Mesālik adlı esere ilginin çok olduğunu gören Nureddîn Hamza, bu şerhinde el-Mesālik'te geçen ayetleri izah etmiş, beyitleri açıklayarak bahirlerini ve şairlerini tespit etmiştir. Ayrıca konuları çeşitli örneklerle de zenginleştirmiştir. Böylece şerh, asıl metnin üç katı kadar bir hacme ulaşmış ve bu eserden istifade etmek kolaylaşmıştır. Bu şerhin kütüphanelerde biri müellif nüshası olmak üzere yirmi dördü tarihli ve yirmi biri tarihsiz toplam kırk altı nüshasını tespit edebildik:

Laleli Ktp.(Sül.) nr. 2864:

Eser, mıklepli ve orta şemseli, sırtı tamir görmüş kahverengi bir cilt içinde 142 varak olup, 200x133 (145x70) mm. ebadındadır. Âharlı kağıt üzerine 17 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır. Girişinde farklı bir varak üzerine konular ve sayfa numaraları (مطلب) başlığı altında verilmiştir. Bu nüsha müellif nüshasıdır.

Ferağ kaydı:

وقع الفراغ عن تسويده بقسطنطينية في صحوة أربعاء في أوائل شعبان سبعين وتسعمائة وقد وقع تأليف
المتن ببلدة دمشق في شهر جمادى الأولى من شهور اثنين وستين وتسعمائة (h.970).

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي علّق قلائد الألفاظ مصونة عن تناول الألفاظ محجوبة عن عيون
أهل عكاظ... أما بعد فلما ساقني في اثنين وستين وتسعمائة سائق التقدير وقادني عقب القفول عن الحجّ في دمشق
الشام قائد التدبير الى ابتغاء حسن المآب بابتداع المسالك...

Son 142b:

وقرّها ومقامات الرسالة ومسالك يجتمل الرسالة لأنها موسومة بالمسالك ومسلكها الثلاثة والسبل في
وجه الأرض.

Köprülü Ktp. nr. 1067:

Eser, kahverengi bir cilt içinde 23-131 varak olup, 200x140 (160x75) mm.
ebadındadır. Âharlı kağıt üzerine 21 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır.

İstinsah kaydı:

قد تمّ هذا الكتاب في وقت الضحى من يوم الثلاث (هكذا) في شهر ذي القعدة سنة سبع وستين وألف.
(h.1067)

Baş 23b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي علّق قلائد الألفاظ مصونة عن تناول الألفاظ محجوبة عن عيون
أهل عكاظ... أما بعد فلما ساقني في اثنين وستين وتسعمائة سائق التقدير وقادني عقب القفول عن الحجّ في دمشق
الشام قائد التدبير الى ابتغاء حسن المآب بابتداع المسالك...

Son 131b:

وقرئها ومقامات الرسالة ومسالك يجتمل الرسالة لأنها موسومة بالمسالك ومسلكها الثلاثة والسبل على

وجه الأرض.

Yazma Bağışlar Ktp.(Sül.) nr. 751:

Eser, kapağı kopuk, mıklepli mukavva bir cilt içinde 157 varak olup, 190x125 (126x58) mm. ebadındadır. Âharlı kağıt üzerine 17 satır halinde nesih hattıyla kaleme alınan eser yaldızlı çerçeve içerisine yazılmıştır.

İstinsah kaydı:

رقمه العبد الحقير عبد الرزاق بن الحاج صفر... تم الكتاب بعون العالم سنة أربع وتسعين وألف.

(h.1094)

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي علّق قلائد الألفاظ مصونة عن تناول الألفاظ محجوبة عن عيون أهل عكاظ... أما بعد فلما ساقني في اثنين وستين وتسعمائة سائق التقدير وقادني عقب القفول عن الحجّ في دمشق الشام قائد التدبير الى ابتغاء حسن المآب بابتداع المسالك...

Son 157b:

وقرئها ومقامات الرسالة ومسالك يجتمل الرسالة لأنها موسومة بالمسالك ومسلكها الثلاثة والسبل في

وجه الأرض.

Bağdatlı Vehbi Ktp.(Sül.) nr. 1807:

Eser, üzeri ebru kaplı, mıklepli sütlü kahverengi bir cilt içinde 154 varak olup, 213x150 (140x65) mm. ebadındadır. Az âharlı sarı kağıt üzerine 17 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır.

İstinsah kaydı:

وقد وقع الفراغ من تسويده في وقت الضحى يوم السبت من شهر الشوال المبارك سنة ثمان ومائة بعد

الألف عن يد العبد الضعيف محمد بن سليمان (h.1108).

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي علّق قلائد الألفاظ مصونة عن تناول الألفاظ محجوبة عن عيون
أهل عكاظ... أما بعد فلما ساقني في اثنين وستين وتسعمائة سائق التقدير وقادني عقب القفول عن الحجّ في دمشق
الشام قائد التدبير الى ابتغاء حسن المآب بابتداع المسالك...

Son 154b:

وقرّها ومقامات الرسالة ومسالك يجتمل الرسالة لأنها موسومة بالمسالك ومسلكها الثلاثة والسبل في
وجه الأرض.

Süleymaniye Ktp. nr. 956:

Eser, üzeri ebru kaplı, mıklepli kahverengi bir cilt içinde 186 varak olup,
208x157 (145x70) mm. ebadındadır. Âharlı kağıt üzerine 17 satır halinde nesih
hattıyla kaleme alınmıştır.

İstinsah kaydı:

قد وقع الفراغ من هذه الكتاب الشريف قبل الظهر في يد العبد الضعيف ولي بن أحمد بن ولي... تاريخ
سنة ثمان وستين ومائة وألف. (h.1168).

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي علّق قلائد الألفاظ مصونة عن تناول الألفاظ محجوبة عن عيون
أهل عكاظ... أما بعد فلما ساقني في اثنين وستين وتسعمائة سائق التقدير وقادني عقب القفول عن الحجّ في دمشق
الشام قائد التدبير الى ابتغاء حسن المآب بابتداع المسالك...

Son 186b:

وقرّها ومقامات الرسالة ومسالك يجتمل الرسالة لأنها موسومة بالمسالك ومسلكها الثلاثة والسبل في
وجه الأرض.

Eserin Diğer Nüshaları:

Tire Ktp. nr. 433 (h. 970,172 vrk. müellif nüshasından istinsah edilmiştir); Tekelioğlu Ktp.(Sül.) nr. 697 (h. 981,163 vrk.); Manisa Ktp. (Sül.) nr.1930 (h.1020, 98 vrk.); Tekelioğlu Ktp. (Sül.) nr. 694 (h.1033, 126 vrk.); Hacı Selim Ağa nr. 1048 (h.1040, 117vrk.); Denizli Ktp.(Sül.) nr. 363 (h. 1044); İ.Ü. Merkez Ktp. nr. 6861 (h.1072,152 vrk.); Kasidecizade Ktp. (Sül.) nr. 548 (h.1089, 142vrk.); Mahmud Ktp.(Sül.) nr. 5857(h. 1127); Veliyuddin Ef. nr. 2831(h.1127, 166 vrk.); Serez Ktp.(Sül.) nr. 3930(h.1128, 147vrk.); Kasidecizade Ktp.(Sül.) nr. 539(h. 1131, 123 vrk.);Dokuz Eylül Üniv. Ktp. nr. 27489(h.1144); Tekelioğlu Ktp.(Sül.) nr. 702(h. 1146, 145 vrk.);Tekelioğlu Ktp.(Sül.) nr. 716(h. 1147, 144 vrk.);Mahmut Paşa Ktp.(Sül.) nr. 348 (h.1151, 141vrk.); Denizli Ktp.(Sül.) nr. 438(h. 1156, 30 vrk.); Esad Ef. Ktp.(Sül.) nr. 3000(h. 1172, 238 vrk. 15 str., nesih); Denizli Ktp.(Sül.) nr. 437(h. 1183, 44 vrk.);Tekelioğlu Ktp.(Sül.) nr. 693(126 vrk.); Tekelioğlu Ktp.(Sül.) nr. 877(81 vrk.); Tekelioğlu Ktp.(Sül.) nr. 729(21-143 vrk.); Harput Ktp.(Sül.) nr. 187(132 vrk.); Kadızade Mehmed Ktp.(Sül.) nr. 448(94 vrk.); Atıf Efendi Ktp. nr. 2363(120 vrk.); Atıf Efendi Ktp. nr. 2336(105 vrk.);Manisa Ktp.(Sül.) nr. 1929(68 vrk.); Manisa Ktp.(Sül.) nr. 1935(46 vrk.);Veliyuddin Ef. nr. 2829(200vrk.); Serez Ktp.(Sül.) nr. 2454(163vrk.); Tire Ktp. nr. 823(346vrk.); Hacı Selim Ağa nr. 1046(347vrk.); Hacı Selim Ağa nr. 1047(198vrk.); Fatih Ktp.(Sül.) nr. 5373/1(51vrk.); Esad Ef. Ktp.(Sül.) nr. 3001(146 vrk., 19 str. nesih); Bağdatlı Vehbi Ktp.(Sül.) nr. 1771(185 vrk. 17 str. İvaz b. Muhammed);Darulmesnevi Ktp.(Sül.) nr. 469(97 vrk. 25 str. nesih); Şehit Ali Paşa Ktp.(Sül.) nr. 2240(133 vrk.19 str. Nesih); Marmara İlahiyat Fakültesi Ktp. nr. 468(150 vrk.); Marmara İlahiyat Fakültesi Ktp. nr. 515(152 vrk.).

3.30. Nişancı-zâde Ahmed Efendi

Kanuni (1520-1566) ve II. Selim (1566-1574) devri Osmanlı âlim ve kadılarındandır. Tam adı Molla Ahmed b. Muhammed b. Ramazan'dır. Kanuni'nin tuğracısı Ramazan-zâde Mehmed Efendi'nin oğludur. 934/1527 yılında doğdu. Zamanının âlimlerinden Muhaşşi Şeyh-zâde Efendi'nin talebesi oldu. Ayrıca Abdülkerim-zâde Perviz Efendi'nin derslerinde de bulundu. Devrin ileri gelen âlimlerinden Sinan Efendi'nin yanında stajını (mülazemet) tamamladı. İlk defa Hacı Hasan-zâde Medresesi'ne, sonra İbrahim Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Daha

sonra 963/1555 yılında Dursun Efendi yerine Kâsım Paşa Medresesi müderrisi oldu. Bir müddet sonra Ebussuud-zâde Ahmed'in ayrılığı ile onun yerine haseki payesine yükseltildi. Onu bir ara bazı çocuklarını kaybettiğinden, öğretim hayatından uzaklaşmış görüyoruz. Ancak 969/1561'de tekrar tedrise dönerek Sahn'dan Akdeniz cihetindeki ikinci medrese olan Çifte Başkurşunlu Medrese'ye müderrisi oldu. 971/1563'de Mekke kadısı, 982/1574'te Kahire kadısı ve 985/1577'de Medine kadılığına getirildi. O yıl hacı kafilesiyle birlikte hacca gitti ve hac dönüşü Şam'a iki konak mesafelik bir yerde 986/1578 yılında vefat etti. Cenazesi Şam'a getirilip, Salahiyye Kabristanı'na defnedildi¹⁴⁸.

Çeşitli eserler¹⁴⁹ yazan Nişancı-zâde Ahmed Efendi'nin konumuzu ilgilendiren çalışması, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin el-Miftâh'a yaptığı şerhe olan hâşiyesidir. Kaynaklarda adı geçen bu eserin nüshasına kütüphanelerde maalesef rastlanılamamıştır.

3.31. Pervîz b. Abdullâh er-Rûmî

Nişancı Abdi Bey'in oğlu olup, tahsilini ve stajını Kemal Paşa-zâde'nin yanında yaptı. Sonra sırasıyla 30 akçe ile İstanbul'da Eski İbrahim Paşa, 939/1532'de Mahmud Paşa, 942/1535'te Edirne'de Daru'l-Hadis, 945/1538'de Sahn'dan bir medreseye müderris oldu. 950/1543'te azlolunmuşken bir sene sonra tekrar Sahn'a dönen Pervîz b. Abdullah er-Rûmî, 955/1548 yılından itibaren Bağdat, Halep, Şam, Kahire, Edirne ve İstanbul kadılığında bulunduktan sonra 971/1579'da Anadolu Kazaskeri oldu. 974/1566'da azlolunarak 984/1576'da tekrar kazaya intisapla Mekke kadısı oldu ve 987/1579 tarihinde Mekke'de vefat etti¹⁵⁰.

Şeyh Yavsi müntesiplerinden âlim ve arif bir zat olan Pervîz b. Abdullah er-Rûmî, İstanbul'da kendi adına Mimar Sinan'a bir medrese inşa ettirmişti¹⁵¹.

¹⁴⁸ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Ali b. Bâli, a.g.e., C.II s. 537-539; İbn 'İmâd, a.g.e., C.VIII, s. 409-410; Atâî, a.g.e., s. 251; Bursalı, a.g.e., C.I, s. 313; Keĥhâle, a.g.e., C.I, s. 301.

¹⁴⁹ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., I/123,650; el-Baĥdâdî, el-İzâh, C.I, s. 142.

¹⁵⁰ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: İbn 'İmâd, a.g.e., C.VIII, s. 437; Bursalı, a.g.e., C.I, s. 260.

¹⁵¹ Baltacı, a.g.e., s. 334.

Kaynaklarda¹⁵² belâgatla ilgili eserleri olarak Telhîş el-Miftâh'ın muhtasarı bir eserle onun şerhi zikredilmişse de, kütüphanelerde ancak ilkinde rastlayabildik.

Telhîş et-Telhîş

Bu eser, adından da anlaşılacağı üzere Muhammed b. 'Âbdurrahmân el-Kazvinî (739/1338)'nin Telhîş el-Miftâh isimli muhtasarının Pervîz b. Abdullah er-Rûmî tarafından tekrar ihtisar edilmesidir. Çalışmasını meânî, beyân ve bedî şeklinde üç bölüme (fen) ayırmış, bunları tarif edip hususiyetlerinden bahsettikten sonra her bölümü de kendi içerisinde konusuna göre (bab) sınıflandırmıştır. Meânî ilminden bahseden birinci bölümde haber isnâdî, mûsned ileyh, mûsned, fiilin mûteallikleri, kasr, inşâ, fasıl ve vasıl, icâz ve itnâb; beyân ilmine tahsis edilen ikinci bölümde teşbih, mecâz ve kinâye; bedî sanatlarına dair olan üçüncü bölümde de Arapça lafızların ve ifadelerin manevi ve lafzi olarak süslenmesi anlatılmaktadır. Kütüphanelerde bu eserin biri tarihli, diğeri tarihsiz olmak üzere iki nüshasına rastlayabildik:

Fatih (Süleymaniye) 5130/7

Eser, 180x125 mm ebadında orta kahverengi, mıklepli meşin ciltli, şirazeli, orta ve kenar şemsesiyle zencireği yaldızlı bir mecmuanın içerisinde yer almaktadır. Eserin kendisi 152x85 ebadında olup 201a-208b varakları arasında yer almakta ve talik yazıyla, 33 satır halinde başlıklar kırmızı, metin siyah mürekkeple kaleme alınmıştır.

Baş 201a:

بسم الله الرحمن الرحيم. أما بعد فان هذا المختصر الوجيز المنسوب الى أفقر عباد الله العزيز عبد الله بن

عبد الله الشهير بيرويز هو تلخيص ملخص القسم الثالث من المفتاح...

Son 208b:

¹⁵² Kâtip Çelebi, a.g.e., I/478

...وأحسن الانتهاء ما آذن بانتهاء الكلام كقوله بقيت بقاء الدهر بالكهف أهله وهذا دعاء للبرية شامل
وكقولنا نحمد الله تعالى على الاختتام حمداً دائماً الى يوم البعث والقيام وصلى الله على محمد سيد الأنام وعلى آله
الكرام وأصحابه العظام.

Laleli (Süleymaniye) 3760/2

Bu nüshada da eser bir mecmuanın içerisinde. Mecmua vişne rengi, miklepli meşin bir cilde sahip olup üzeri ebruludur. Telhis et-Telhis, 16a-40b varakları arasında, 15 satır halinde talik hattıyla yazılmış, başlıklar kırmızı, metin siyah mürekkepledir. Mecmuanın 1a varagında Sultan Süleyman'a ait vakıf mührü bulunmaktadır.

İstinsah kaydı:

تم في أواسط جمادي الأولى سنة خمس والـ ألف على يد الفقير إليه عز وجل إبراهيم المدرس بمدرسة
كستل (h.1005).

Baş 16a:

بسم الله الرحمن الرحيم. أما بعد فإن هذا المختصر الوجيز المنسوب الى أفقر عباد الله العزيز عبد الله بن
عبد الله الشهير بيرويز هو تلخيص ملخص القسم الثالث من المفتاح...

Son 40b:

...وكقولنا نحمد الله الأول والآخر والصلوة والسلام على نبيه وصفيّه المنعوت بالمعالي والمفاخر محمد
الذي هو فاتحة ديوان الفتوة وخاتمة رسالة الرسالة والنبوة وعلى آله الأخيار وأصحابه الأبرار الى يوم البعث
والقرار.

3.32. Abdurrahmân Alemsâh

Tam adı Abdurrahmân b. Saçlı Emir olup, lakabı Alemsâh'tır. Babası II. Bayezid devrinde birçok yerde kadılık yapmış olan Saçlı Emir diye meşhur Muhyiddîn Mehmed Efendi'dir.

İlk tahsilini babasından ve daha sonra Ebussuud Efendi'den alan Abdurrahmân Alemşâh, stajından (mülazemetinden) sonra ilk olarak Hayrabolu'da Rüstem Paşa, sonra Beşiktaş'ta Sinan Paşa Medresesi'nde ve 966/1558 tarihinde vezir-i azam Semiz Ali Paşa'nın inşa ettirdiği medresede görev yaptı. Burada müderris iken hastalanarak emekliye ayrıldı. Daha sonra iyileşince kazaya ayrılarak birçok yerde kadılık yaptı ve 987/1579 yılında Safed kadısıyken vefat etti¹⁵³.

Üç dilde de şiirleri bulunan Abdurrahmân Alemşâh'ın eserleri arasında konumuzu ilgilendiren çalışması, es-Seyyîd eş-Şerîf'in el-Miftah'a yaptığı şerhe olan hâşiyesidir. Kaynaklarda adı geçen bu eserin nüshasına tesadüf edilememiştir¹⁵⁴.

3.33. Kadı-zâde Ahmed Şemseddîn Efendi

Tam adı Şemseddîn Ahmed b. Mahmud el-Edirnevî er-Rûmî'dir. 918/1512 yılında dünyaya geldi. Babası, Kanuni devrinde Edirne kadılığı yapmış olan Bedreddin Mahmud Efendidir. Öğrenimine Edirne'de İshak Çelebi'nin huzurunda başlayan Kadı-zâde, yine Edirne'de bulunan Üçşerefeli Medresesi'nde, o zamanın meşhur âlimlerinden olan Şeyhulislam Çivizâde M. Muhyiddîn Efendi'den okudu. Ardından Sahn müderrisi Ebussuud Efendi'nin derslerine devam etti. Ayrıca Sadî Efendi'den de ders gördü. Nihayet Kadî Çelebi'nin talebesi iken stajını (mülazemet) tamamladı.

Kadı-zâde Ahmed Efendi, ilk olarak Bursa'da Ferhadiye Medresesi'ne müderris oldu. Bundan sonra Veliyyuddin-Oğlu Ahmed Paşa Medresesi'nde vazife aldı. Sonra yine Bursa'da bulunan Kaplıca Medresesi ve İstanbul'da Atik Ali Paşa Medresesi'nde ders okuttu. 963/1555 senesi Safer ayında Halep Kadısı oldu. 967/1559 senesi Zilkade ayında kendisine müfettişlik memuriyeti verildi. 971/1563'te İstanbul Kadısı ve 974/1566'da Rumeli Kazaskeri oldu. Bu sırada Sadrazam Mehmed Paşa ile aralarında meydana gelen bir soğukluk sebebiyle Edirne'ye gitti. Orada Daru'l-hadis Medresesi'nde ders vermekle meşgul iken, oğlu Kadı Abdurrahmân Çelebi'nin vefat etmesi üzerine İstanbul'a geldi.

O sırada tahta geçmiş olan Sultan Üçüncü Murad Han'ın iltifatına mahzar olan Kadı-zâde, padişah tarafından hatırı hoş edilerek, 983/1575 yılında Süleymaniye

¹⁵³ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: el-Bağdadi, Hediyye., s. 547; Bursalı, a.g.e., C.I, s. 357.

¹⁵⁴ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.II, s. 1126, 1347, 1766, 1825.

Daru'l-hadisi'ne nakledildi. Aynı yıl kendisine tekrar Rumeli Kazaskerliği vazifesi verildi. 985/1577 senesi Şaban ayının beşinci günü Hamid Efendi'nin vefatıyla Şeyhulislam oldu. İki buçuk yıldan fazla bu görevde kaldıktan sonra 10 Rebiulahir 988/25 Mayıs 1580'de vefat etti. İstanbul'da Küçük Karaman'daki türbesine gömüldü. Kadı-zâde'nin dürüst ve hakkı söylemekten çekinmeyen bir kişiliğe sahip olduğu belirtilir¹⁵⁵.

Kaynaklarda Kadı-zâde'nin çeşitli kitaplara yazdığı şerh ve hâşiye tarzında birçok eser ve risalesinden bahsedilmektedir. Bunlardan bizi ilgilendiren eseri, el-Miftâh'ın şerhine yazmış olduğu hâşiyedir¹⁵⁶.

Hâşiye 'alâ şerh el-Miftâh

Seyyîd Şerîf'in el-Miftâh'a yazdığı şerhe Kadı-zâde Ahmed'in yaptığı hâşiyenin kütüphanelerde beşi tarihli, on biri tarihsiz olmak üzere toplam on altı nüshasını tespit edebildik. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Veliyyuddin Ef. (Beyazıt Devlet Ktp.) nr. 2774/1:

Eser, üzeri açık renk meşin kaplı, miklepli, koyu kahverengi ciltli bir mecmuanın içinde 117 varak olup, 210x127 (155x70) mm. ebadındadır. Aharlı beyaz kağıt üzerine kırmızı çerçeve içerisinde 23 satır halinde nesih hattıyla yazılmıştır. Metin (قال), hâşiye (أقول) sözleriyle başlamak suretiyle birbirinden ayırt edilmiştir.

İstinsah kaydı:

قد ختم هذا الكتاب بعون الله وحسن توفيقه على يد أضعف العباد وأحوجهم اليه في الحال والمعاد

..... في أواخر رجب المرجب لسنة ثلث وثمانين وتسعمائة (h.983).

Baş 1^b:

¹⁵⁵ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Mehmet İpşirli, "Kadı-zâde, Ahmed Şemseddîn" DİA, C.XXIV, Ankara, 2002, s. 96-97; ayrıca bkz.: Ali b. Bâli, a.g.e., C.II s.387; İbn 'İmâd, a.g.e., C.VIII, s. 414; el-Bağdadi, Hedîyye., s. 148; Şemseddîn Sâmî, a.g.e., C.V, s. 3539; ez-Zirikî, a.g.e., C.I, s. 254; Kehhâle, a.g.e., C.II, s. 171.

¹⁵⁶ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 348,498, C.II, s. 1766, 2022, 2030, 2034; el-Bağdâdî, el-İzâh, C.II, s. 620,721.

بسم الله الرحمن الرحيم. قال الفاضل الشريف رتب كتابه على ثلاثة أقسام وأردفها بتكملة وفتين أقول
الظاهر من كلامه هذا أن يكون التكملة والفنان خارجة عن الأقسام الثلاثة اذ لا يتصور ارداف الشيء بما ليس
بخارج عنه...

Son 117^b:

...ولعمري ان ذلك البعض قد صدق في قوله ومفاسد قلة التأمل مما يضيق عنها نطاق البيان ولكنه انما
يناسب حاله نفسه وكم من غائب قولا صحيحا وآفة من الفهم السقيم. تمت بعون الله الملك الوهاب.

Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2835:

Eser, üzeri ebru kaplı, mıklepli, koyu vişne rengi bir cilt içinde 115 varak olup, 205x140 (150x80) mm. ebadındadır. Aharlı beyaz kağıt üzerine 19 satır halinde talik hatıyla başlıklar kırmızı olarak yazılmıştır. Metin (قال), hâşiye (أقول) sözleriyle başlamak suretiyle birbirinden ayırt edilmiştir. Ferağ kaydında h. 986 senesinde bitirildiği yazılıdır.

Baş 1^b:

بسم الله الرحمن الرحيم. قال الفاضل الشريف رتب كتابه على ثلاثة أقسام وأردفها بتكملة وفتين أقول
الظاهر من كلامه هذا أن يكون التكملة والفنان خارجة عن الأقسام الثلاثة اذ لا يتصور ارداف الشيء بما ليس
بخارج عنه...

Son 114^b-115^a:

...ولعمري ان ذلك البعض قد صدق في قوله ومفاسد قلة التأمل مما يضيق عنها نطاق البيان ولكنه انما
يناسب حاله نفسه وكم من غائب قولا صحيحا وآفة من الفهم السقيم تمت بعون الله الملك الوهاب.

Esad Efendi Ktp. (Sül.) nr. 2978:

Eser, üzeri ebru kaplı, mıklepli, koyu kahverengi bir cilt içinde 137 varak olup, 210x150 (160x80) mm. ebadındadır. Az aharlı beyaz kağıt üzerine 23 satır halinde talik hatıyla başlıklar kırmızı olarak yazılmıştır. Metin (قال), hâşiye (أقول)

sözleriyle başlamak suretiyle birbirinden ayırt edilmiştir. Ferağ kaydında h. 987 yılının ramazan ayının son Perşembe günü bitirildiği yazılıdır.

Baş 1^b:

بسم الله الرحمن الرحيم. قال الفاضل الشريف رتب كتابه على ثلاثة أقسام وأردفها بتكملة وفئين أقول
الظاهر من كلامه هذا أن يكون التكملة والفنان خارجة عن الأقسام الثلاثة إذ لا يتصور أرداف الشيء بما ليس
بخارج عنه...

Son 137a:

...ولعمري ان ذلك البعض قد صدق في قوله ومفاسد قلة التأمل مما يضيق عنها نطاق البيان ولكنه انما
يناسب حاله نفسه وكم من غائب قولاً صحيحاً وآفة من الفهم السقيم تمت بعون الله الملك الوهاب.

Giresun Yazmalar Ktp. (Sül.) nr. 131/1:

Eser, üzeri ebru kaplı, fes rengi ciltli bir mecmua içinde 65 varak olup, 205x150 (150x80) mm. ebadındadır. Az aharlı açık sarı kağıt üzerine 23 satır halinde nesih hattıyla başlıklar kırmızı olarak yazılmıştır. Metin (قال), hâşiye (أقول) sözleriyle başlamak suretiyle birbirinden ayırt edilmiştir. 41b varağı boştur. Ferağ kaydında h.995 yılının Zilkade ayının ortalarında Mustafa b. İbrahim tarafından müellif nüshasından istinsah edildiği yazılıdır.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. قال الفاضل الشريف رتب كتابه على ثلاثة أقسام وأردفها بتكملة وفئين أقول
الظاهر من كلامه هذا أن يكون التكملة والفنان خارجة عن الأقسام الثلاثة إذ لا يتصور أرداف الشيء بما ليس
بخارج عنه...

Son 65a:

...ولعمري ان ذلك البعض قد صدق في قوله ومفاسد قلة التأمل مما يضيق عنها نطاق البيان ولكنه انما
يناسب حاله نفسه وكم من غائب قولاً صحيحاً وآفة من الفهم السقيم تمت بعون الله الملك الوهاب.

Damat İbrahim Paşa Ktp. (Sül.) nr. 1007:

Eser, üzeri ebru kaplı, mıklepli fes rengi bir cilt içinde 169 varak olup, 205x135(135x60) mm. ebadındadır. Az aharlı beyaz kağıt üzerine 15 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır. Metin (قال), hâşiye (أقول) sözleriyle başlamak suretiyle birbirinden ayırt edilmiştir. İstinsah kaydındaki müstensihin ismi, silik olduğundan okunamamaktadır.

İstinsah kaydı:

تم بعون الله وحوله وقوته وطوله استكتبه أذلّ عباد الملك الأعظم في سنة 995.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. قال الفاضل الشريف رتب كتابه على ثلاثة أقسام وأردفها بتكملة وفئين أقول الظاهر من كلامه هذا أن يكون التكملة والفنان خارجة عن الأقسام الثلاثة إذ لا يتصور إرداف الشيء بما ليس بخارج عنه...

Son 65a:

...ولعمري ان ذلك البعض قد صدق في قوله ومفاسد قلة التأمل مما يضيق عنها نطاق البيان ولكنه انما

يناسب حاله نفسه وكم من غائب قولاً صحيحاً وآفة من الفهم السقيم تمت بعون الله الملك الوهاب.

Diğer nüshalar:

Carullah Ktp. (Sül.) nr. 1791: 96 vrk. 25 str. talik; Ayasofya Ktp. (Sül.) nr. K 4383: 175 vrk. 19 str. Talik; Veliyyuddin Ef. (Beyazıt Devlet Ktp.) nr. 2772: 150 vrk. 17 str. Talik; Beyazıt Devlet Ktp. nr. 2493: 69b-177b vrk. 24 str. Talik; Şehit Ali Paşa Ktp. (Sül.) nr. 2210: 149 vrk. 23 str. Hüsamzade Efendi; Laleli Ktp. (Sül.) nr. 3650: 124b-133a, 17 str. (bu nüshadaki hâşiye, Şerh el-Miftāh'ın sadece ilk bölümüne yapılmıştır.); Bağdatlı Vehbi Ktp. (Sül.) nr.1808: 127 vrk. 23 str. Talik; Kadı-zâde Mehmed Ktp. (Sül.) nr. 446: 164 vrk. talik, tezhipli; Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2846: 176 vrk. Talik; Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2840: 182 vrk. Talik; Atıf Efendi nr. 2338: 155 vrk. talik.

3.34. Ali b. Bâlî

Ulemâdan Uzun Bâlî Efendi'nin oğlu olan Ali b. Bâlî, 934/1527 yılında doğdu. Fazla sessizliğinden ve yumuşaklığından dolayı "munuk, minik veya manık" ve Ahîzâde Efendi neslinden gelmesinden dolayı "hısım" lakaplarıyla da meşhur oldu.

İlk eğitimini babasından aldıktan sonra devrin diğer hocaları olan Küçük Bostan Efendi ve Ahîzâde Efendi'nin derslerine iştirak ederek stajını (mülazemet) Molla Salih Efendi'nin yanında tamamladı. Daha sonra ilk olarak yirmi akçe ile Dimetoka'daki Abdolvâsi Medresesi'ne ve ardından yirmi beş akçe ile Oruç Paşa Medresesi'ne atandı. Ardından otuzla İstanbul'daki Kethüdâ Medresesi'ne tayin edilip, 974'de Sinan Efendizâde yerine kırkla Davut Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Bir ara azledilmişken tekrar tedrisata dönerek bir ay kadar Sahn müderrisliğinden sonra Manisa müftülüğüne getirildi. 991'de Maraş kadıgına tayin edildi ve 992/1584 yılındaki vefatına kadar bu görevine devam etti. Mezarı Alâüddevle Camii avlusundadır.

Eserleri arasında konumuzla ilgili çalışması Kemal paşa-zâde'nin Tağyîr el-Miftâh adlı eserine yazmış olduğu İfâzat el-Miftâh adlı hâşiyedir.

İfâzat el-Miftâh

Kemal paşa-zâde, Miftâh el-ʿulûm adlı eseri tenkit ve tashih ederek şerh etmiş ve buna Tağyîr el-Miftâh adını vermişti¹⁵⁷. Ali b. Bâlî daha sonra bu eser üzerine İfâzat el-Miftâh adını verdiği bir hâşiyeye yazdı. Bu hâşiyenin girişinde Ali b. Bâlî, eserini niçin yazdığını şöyle ifade ediyor: "İlimlerin en yücesi, delil ve ispat yönünden en büyüğü tefsir ilmidir. Bu ilim, yüce Kur'ân'ın üzerindeki esrar perdesini kaldırır ve gizli yönlerini açıklar. Herkesin kabul ettiği gibi bu ilimde başarılı olmak için Arapça ilimlerde ve edebi sanatlarda özellikle de meâni ve beyân ilimlerinde çok iyi olmak gerekir. Bu yüzden ilim erbabı kimseler bu ilimlerin sistemini koymuşlar, kısımlarını tespit ederek tanzim etmişlerdir. el-Miftâh adlı kitap, tefsir ilminin gizliliklerini ve inceliklerini anlamada ve güç yerlerini çözmede büyük yardımcı olmuştur. İşte bu kitabı et-Tağyîr adıyla Kemal Paşa-zâde şerh etmiş,

¹⁵⁷ Bk. yuk: s. 63.

nüktelerini açıklamış ve izah etmiştir. Ancak bu esere şimdiye kadar onun değerine değer katacak, kapalı yerlerini açıklayacak layıkıyla bir hâşiye yazılmamıştır. Ben de tüm emeğimi ve gücümü bu uğurda sarf ederek ona layık bir hâşiye yazmak istedim” dedikten sonra hâşiyesine başlamaktadır.

Bu eserin, biri müellif nüshası olmak üzere bir tarihli dördü tarihsiz toplam altı nüshasına ulaşabildik:

Feyzullah Efendi Ktp. nr. 1773:

Müellif hattı olan bu nüsha, kahverengi mıklepli bir cilt içinde 290 varak olup, 190x115 (135x60) mm. ebadındadır. Aharlı açık sarı kağıt üzerine 19 satır halinde talik hattıyla başlıklar kırmızı olarak kaleme alınmıştır. Şerh (في الشرح), hâşiye (في الحاشية) lafızları kullanılmak suretiyle birbirinden ayırt edilmiştir.

Ferağ kaydı:

قال العبد المبتهل بجناب ربّه الغني الشريف علي بن بالي الحسين قد استراح قدم القلم حين وصل الى هذا المدى من مزالق الرقم حسبما وقع التقاء الدروس في المدرسة المباركة الخاصة في آخر ربيع الآخر في سلك شهور سنة 986 من الهجرة وقد مضى من البدأ والختام ثلاثة أعوام الخمسة أشهر وعشرة أيام وقد عاقني في ذلك بعض الأمراض والعلل والأعراض رزقني الله العافية وحسن العاقبة.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. جلّ ذكر من بيده مفتاح العلوم ودلّ ألسنة البرايا على كمال ذاته بالمنطوق والمفهوم... أمّا بعد فإنّ أجلّ العلوم محلاً ومكاناً وأعظمها حجة وبرهاناً علم التفسير الكاشف عن وجوه عرايس القرآن الجليل...

Son 290a:

... وأئما لم نقل أن التمكن في الذهن أئما يناسب الأحكام كما قال التفتازاني لئلا يردّ انه قال فيما

سيجيء...

Esad Efendi Ktp. (Sül.) nr. 240:

Eser, üzeri ebru kaplı kahverengi bir cilt içinde 327 varak olup, 205x150 (135x65) mm. ebadındadır. Az aharlı beyaz kağıt üzerine 21 satır halinde talik hattıyla başlıklar kırmızı olarak kaleme alınmıştır. Şerh (في الشرح), hâşiye (في الحاشية) lafızları kullanılmak suretiyle birbirinden ayırt edilmiştir.

İstinsah kaydı:

تم الكتاب سنة عشر وألف (1010).

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. جلّ ذكر من بيده مفتاح العلوم ودلّ السنة البرايا على كمال ذاته بالمنطوق والمفهوم... أمّا بعد فإنّ أجلّ العلوم محلاً ومكاناً وأعظمها حجة وبرهاناً علم التفسير الكاشف عن وجوه عرايس القرآن الجليل...

Son 327a:

... وأما لم نقل أن التمكن في الذهن أمّا يناسب الأحكام كما قال التفزازي لئلا يردّ أنه قال فيما

سيجيء...

Fatih Ktp. (Sül.) nr. 4580:

Eser, orta şemseli, miklepli bir kapağı kopuk orta kahverengi bir cilt içinde 271 varak olup, 205x135 (140x75) mm. ebadındadır. Az aharlı beyaz kağıt üzerine 23 satır halinde talik hattıyla kırmızı çerçeve içinde yazılmıştır. Şerh (في الشرح), hâşiye (في الحاشية) lafızları kullanılmak suretiyle birbirinden ayırt edilmiştir.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. جلّ ذكر من بيده مفتاح العلوم ودلّ السنة البرايا على كمال ذاته بالمنطوق والمفهوم... أمّا بعد فإنّ أجلّ العلوم محلاً ومكاناً وأعظمها حجة وبرهاناً علم التفسير الكاشف عن وجوه عرايس القرآن الجليل...

Son 271a:

... وأئما لم نقل أن التمكن في الذهن أئما يناسب الأحكام كما قال التفتازاني لئلا يردّ انه قال فيما

سيجي...٥

Hacı Bekir Ağa Ktp. (Sül.) nr. 561:

Eser, mıkpleli fes rengi bir cilt içinde 216 varak olup, 245x150 (170x80) mm. ebadındadır. Metin, aharlı sarı kağıt üzerine 21 satır halinde talik hattıyla altın yaldızlı çerçeve içerisinde, başlıklar kırmızı olarak kaleme alınmıştır. Şerh (في الشرح), hâşiye (في الحاشية) lafızları kullanılmak suretiyle birbirinden ayırt edilmiştir.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. جلّ ذكر من بيده مفتاح العلوم ودلّ ألسنة البرايا على كمال ذاته بالمنطوق والمفهوم... أمّا بعد فإنّ أجلّ العلوم محلاً ومكاناً وأعظمها حجة وبرهاناً علم التفسير الكاشف عن وجوه عرايس القرآن الجليل...

Son 271a:

... وأئما لم نقل أن التمكن في الذهن أئما يناسب الأحكام كما قال التفتازاني لئلا يردّ انه قال فيما

سيجي...٥

Feyzullah Efendi Ktp. nr. 1801:

Eser, orta şemseli ve mıkpleli koyu kahverengi bir cilt içinde 256 varak olup, 210x140 (140x70) mm. ebadındadır. Metin, az aharlı beyaz kağıt üzerine 25 satır halinde nesih hattıyla başlıklar kırmızı olarak yazılmıştır. Şerh (في الشرح), hâşiye (في الحاشية) lafızları kullanılmak suretiyle birbirinden ayırt edilmiştir.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. جلّ ذكر من بيده مفتاح العلوم ودلّ ألسنة البرايا على كمال ذاته بالمنطوق
والمفهوم... أمّا بعد فإنّ أجلّ العلوم محلاً ومكاناً وأعظمها حجة وبرهاناً علم التفسير الكاشف عن وجوه عرايس
القرآن الجليل...

Son 271a:

... وأما لم نقل أن التمكن في الذهن أمّا يناسب الأحكام كما قال التفتازاني ثلّا يردّ انه قال فيما

سيجي...

Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2858: 103-162 var. 23 str. talik, eserin yaklaşık yarısı
eksik.

3.35. Alâiyyeli İvaz Efendi

Manav İvaz Efendi adıyla da tanınan müellif, döneminin âlimlerinden ders
aldıktan sonra 954/1547 yılında stajını (mülazemet) Sahn müderrislerinden Kara
Çelebi'nin yanında tamamladı. İlk olarak Vezir-i azam Rüstem Paşa'nın
adamlarından Şahsuvar Ağa'ya hoca tayin edildi. Sonra 30 akçe ile Edirne'de
Beylerbeyi, 965/1557'de 40'la İstanbul'da Davud Paşa ve bir sene sonra İstanbul'da
Rüstem Paşa Medresesi'ne müderris oldu. 968/1560 yılında Haseki, aynı yıl içinde
Sahn'dan birine ve 970/1562'de 60 akçe ile Bursa'da Muradiye Medresesi'ne
atanmışken, kabul etmeyerek bir sene sonra tekrar Sahn'a döndü. 974/1566'da
Edirne'de II. Bayezid, iki sene sonra Ayasofya, bir sonraki sene Süleymaniye ve
981/1573 tarihinde Edirne Selimiye Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra
kadılığa ayrılarak 984/1576'da Edirne ve bir sene sonra İstanbul Kadısı oldu. Bir ara
azledilen İvaz Efendi, 988/1580'de tekrar bu görevine dönerek, bir sonraki yıl
Anadolu ve onu müteakiben de Rumeli Kazaskeri oldu ve 994/1585 yılında vefat
ederek Eğrikapı dışındaki camii haziresine defn olundu¹⁵⁸.

Hayırsever bir kişi olan İvaz Efendi, İstanbul'da Eğrikapı dışarısında bir
cami, medrese ve çeşme yaptırmıştı. Bu eserleri, Mimar Sinan yapmış olup, bugün
hepsi yıkılmıştır. Kalemi kuvvetli, şair ve hüsn-ü hat sanatında da usta bir kimse olan

¹⁵⁸ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Atai, a.g.e., s. 291; Bursalı, a.g.e., C.I, s. 358; Sütreyya, a.g.e., C.III, s. 606-607; Baltacı, a.g.e., 549-550.

İvaz Efendi'nin birçok esere hâşiyesi vardır. Bunlar arasında konumuzu ilgilendiren çalışması, es-Seyyîd eş-Şerîf'in el-Miftâh şerhine yazmış olduğu hâşiyesidir. Müellif, eserinin girişinde bu çalışmasını hazırlarken et-Teftâzânî ile İbn Kemal'in eserlerinden de istifade ettiğini belirtmektedir. Kütüphanelerde tek nüshasına rastladığımız bu çalışmanın nüsha özellikleri şöyledir:

Nuruosmaniye Ktp. nr. 3864/4392:

Eser, miklepli, orta şemseli orta kahverengi bir cilt içinde 397 varak olup, 275x170 (185x90) mm. ebadındadır. Aharlı kağıt üzerine 29 satır halinde talik hatıyla kaleme alınmıştır. Girişinde müzehhep bir ser levha vardır. Şerh, hâşiyeden (قال المدقق , قال الشارح) lafızları yazılmak suretiyle ayırt edilmiştir.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. اللهم افتح علينا أبواب الفهم واجعل في أيدينا مفتاح العلوم حتى ينفتح علينا خزائن القرآن ودقائق الفرقان... وبعد فان أخرى العلوم في الكشف والتبيان لما كان علم المعاني والبيان اذ هو المطلع على نكت نظم القرآن...

Son 397b:

... المدقق لاجل القرائن اذ لا بد لها... فحصل بما أصل الاضاح فظهر سرّ الزيادة. هذا لما وجد من

حاشية المولى المرحوم منو عوض على شرح المفتاح الشريف.

3.36. Bayram-zâde Zekerıyyâ el-Ankaravî

Şeyhulislam Zekerıyyâ Efendi Ankaralı olup, 920/1514 tarihinde doğmuştur. İstanbul'da Arapzâde ve Malul Emir Efendi'nin yanında öğrenim gördükten sonra hocası Emir Efendi ile birlikte Mısır'a giderek, Şeyh 'Ali el-Makdisî'nin derslerini takip etti. Dönüşünde çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Bunlar arasında Bursa'da Hamza Bey, Çendik ve Kaplıca medreseleri; Edirne'de Üçşerefeli; İstanbul'da Sahn ve 980/1572'de Sultan Selim Medresesi vardı. Buradan kazaya ayrılarak 981/1573'te Halep, 985/1577'te Bursa, üç sene sonra İstanbul kadısı, bir sene sonra Anadolu Kazaskeri oldu. Onu daha sonra 995/1586'da Süleymaniye

Daru'l-Hadis'i müderrisi olarak görüyoruz. İki sene sonra Rumeli Kazaskeri ve 999/1590'da Şeyhulislam olan Bayram-zâde Zekerîyya Efendi, 1001/1592'de Miraç gecesinde vefat etti ve Çarşamba'da Sultan Selim Camii yakınındaki Daru'l-Hadis haziresine defnedildi¹⁵⁹.

Kendi adına Çarşamba Kovacı Dede Mahallesi'nde 1001/1592 tarihinde tamamlanan bir medrese yaptırmıştı. Osmanlının son devirlerinde 41 talebesi bulunan medreseden bugün bir eser bulunmamaktadır. Meyli mahlasıyla şiirler de yazan Zekerîyyâ Efendi'nin çok sayıda eseri arasında belâgat ile ilgili olanları el-Mişbâh üzerine yazdığı hâşiye ile yine el-Miftâh'ın şerhlerinden birine yaptığı talikâtır¹⁶⁰. Kütüphanelerde ancak birinci eserin nüshalarına rastlayabildik.

Veliyyuddin Efendi (Beyazıt Devlet Ktp.) nr. 2769:

Eser, üzeri açık renk meşin kaplı, miklepli, şirazeli fes rengi bir cildin içinde 88 varak olup, 200x122 (120x55) mm. ebadındadır. Aharlı sarı kağıt üzerine 17 satır halinde nesih hattıyla kaleme alınmıştır.. Şerh hâşiyeden (قال - أقول) lafızlarıyla ayrılmıştır. Sayfa kenarlarında sıkça Kemal Paşa-zâde'nin adı geçmektedir.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. قال الشريف اعلم أن علم العربية المسمى بعلم الأدب آه وقال في الحاشية قال

في صدر الكتاب واعلم أن علم الأدب متى كان الحامل الخ...

Son 88b:

...قوله لانه لما خالف كل من المتجانسين فان قلت المخالفة في حرف كاف على رأيه قلت جوابه ظاهر

فتأمل. هذا آخر ما جمعته من هامش كتاب الأستاذ سلمه الله الى يوم التناد وهو الموسوم بذكرى جعل الله له مكانا

عليًا. تم الكتاب بعون الملك الوهاب واليه المرجع والمآب.

Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2843:

¹⁵⁹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: el-Muhibbî, a.g.e., C.II, s. 173-175; Atâî, a.g.e., s. 322; Süreyya, a.g.e., C.II, s. 427; el-Bağdadi, Hediyye., s. 374-375; Bursalı, a.g.e., C.I, s. 321; Şemseddin Sâmî, a.g.e., C.IV, s. 2416.

¹⁶⁰ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.I, s. 192, C.II, s. 1199, 1766, 1767, 2023; Brockelmann, GAL., C.I, s. 377-378, 417, Suppl., C.I, s. 647, 970.

Es r, ilk kapağı kopuk, m klepli, şirazeli, fes rengi bir cildin içinde 76 varak olup, 155x105 (115x60) mm. ebadındadır. Az aharlı beyaz kağıt üzerine 17 satır halinde talik hattıyla yazılmıştır.

İstinsah kaydı:

قد وقع الفراغ من تنميقة بعون الله وحسن توفيقه يوم الأربعاء التاسع عشر من شهر ذي الحجة الشريفة لسنة أربع وتسعين وتسعمائة من الهجرة النبوية المصطفوية على يد أحوج عباد الله الهادي يحيى بن محمد بن علي المؤيدي (h.994).

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم. قال الشريف اعلم أن علم العربية المسمى بعلم الأدب اه وقال في الحاشية قال في صدر الكتاب واعلم أن علم الأدب متى كان الحامل الخ...

Son 76b:

...قوله لانه لما خالف كل من المتجانسين فان قلت المخالفة في حرف كاف على رأيه قلت جوابه ظاهر فتأمل. هذا آخر ما جمعته من هامش كتاب الأستاذ سلمه الله الى يوم التناد. وهو الموسوم بذكرنا جعل الله له مكانا عليا. تم الكتاب بعون الملك الوهاب واليه المرجع والمآب.

3.37. Seyrek-zâde Muhammed Emrullâh Efendi

Tam adı Emrullâh Muhammed b. Muhyiddîn'dir. II. Selim'in hocası Seyrek Muhyiddîn Efendi'nin oğludur. 945/1538 yılında dünyaya geldi. Taşk pr l -z de Ahmed Efendi ve döneminin diğer hocalarından ders aldıktan sonra stajını (mülazemet) tamamlayarak Hayrabolu'da Rüstem Paşa, oradan da 973/1565'de kırk akçe ile Rodos uk'taki Rüstem Paşa ve İznik'teki Orhan Gazi Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra aziedilerek 987/1579 yılında seksen akçe ile Edirne'de bulunan   şerefeli Medreselerden birine ve nihayet 989/1581'de Sahn'dan Karadeniz cihetindeki birinci medrese olan Başkurşunlu Medresesi'ne müderris oldu. 995/1586'da Bağdat, 998/1589'da Manisa ve 1000/1591 tarihinde Trablusşam Kadısı oldu. Tekrar tedrise dönerek Edirne'de Daru'l-hadis, 1003/1594'te Sahn'dan birinde

ve daha sonra Selanik'te müderrislik yaptı. 1008/1599'da Gelibolu Kadılığı verilmişken burayı kabul etmeyerek İzmir Kadısı oldu ve aynı yıl vefat etti¹⁶¹.

Şaka'ık'a zeyli de bulunan Emrullâh Efendi'nin eserleri arasında konumuzu ilgilendiren çalışması, hocası Taşköprülü-zâde'nin Mesâlik el-ḥalâş¹⁶² adlı risalesine yazmış olduğu şerhidir¹⁶³.

Şerh Mesâlik el-ḥalâş

Taşköprülü-zâde, risalesini ilk önceleri böyle adlandırmış, ancak daha sonra tekrar kaleme aldığında ona el-İnsâf fî muşâcarat el-eslâf adını vermişti. Bu ikinci risalesini öğrencisi Emrullâh Efendi, bizzat müelliften imla etmişti. Bunu şerhinin girişinde belirten Emrullâh Efendi, risalenin önemine değinerek, kimi yerlerinin açıklanmaya ihtiyaç duyduğunu, önceleri kısa bir şerh yazmakta iken, istek üzerine bunu ayrıntılı hale getirdiğini söyler.

Kütüphanelerde dört nüshasına rastladığımız bu risalenin tavsifi şöyledir:

Veliyuddin Efendi Ktp. nr. 2830:

Eser, üzeri ebru kaplı, mıklepli meşin bir cilt içinde 49 varak olup, 210x150(165x80) mm. ebadındadır. Aharlı kağıt üzerine 23 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır. Metin, şerhten altı çizilmek suretiyle ayırt edilmiştir.

İstinsah kaydı:

قد وقع الفراغ عن جمعها وتحريرها بعد العشاء الآخرة في ليلة الخميس وهي الليلة الثامنة من شعبان

المعظم لسنة أربع وثمانين وتسعمائة (h.984).

Baş 1b:

¹⁶¹ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Atai, a.g.e., 432-433; Müstakim-zâde, Mecellet en-nisâb, 265b; Keḥḥâle, a.g.e., C.III, s. 338; Baltacı, a.g.e., s. 372-373.

¹⁶² Bu risale hakkında bkz.: yuk. s. 69.

¹⁶³ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, a.g.e., C.II, s. 1058.

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين سبحانه منطق البلغاء بالاستعارة والمجاز ومرسل رسوله من العرب
العرباء لكشف الحقائق بدلائل الاعجاز وبعد فدونك هذه المتعلقة قد ألقيت عليها شرasher الهمة لتهديك الى
مسالك الخلاص في مهالك الخواص وتنبئك عن الانصاف في مشاجرة الاسلاف...

Son 58b:

... والله الحمد وهو الأحد الصمد فوق ما كنت راجياً وأودعت في كشف المعاني وحلها بدايع معنى
تحت درّ منظوم شبه مباحثها المنضودة بالدرر المنظومة.

Laleli Ktp. (Sül.) nr. 2979:

Eser, üzeri ebru kaplı, müklepli bir cilt içinde 58 varak olup, 215x150(170x100) mm. ebadındadır. Aharlı kağıt üzerine 25 satır halinde talik hatıyla kaleme alınmıştır. Metin, şerhten altı çizilmek suretiyle ayırt edilmiştir.

İstinsah kaydı:

قد وقع الفراغ بعد العشاء الآخرة في ليلة الأحد وهي ليلة العشرين من شعبان المعظم لسنة عشرين ومائة
وَأَلَفَ (h.1120).

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين سبحانه منطق البلغاء بالاستعارة والمجاز ومرسل رسوله من العرب
العرباء لكشف الحقائق بدلائل الاعجاز وبعد فدونك هذه المتعلقة قد ألقيت عليها شرasher الهمة لتهديك الى
مسالك الخلاص في مهالك الخواص وتنبئك عن الانصاف في مشاجرة الاسلاف...

Son 58b:

... والله الحمد وهو الأحد الصمد فوق ما كنت راجياً وأودعت في كشف المعاني وحلها بدايع معنى
تحت درّ منظوم شبه مباحثها المنضودة بالدرر المنظومة.

Kılıç Ali Paşa Ktp. (Sül.) nr. 890:

Eser, kahverengi, mıklepli meşin bir cilt içinde 127 varak olup, 150x105(110x65) mm. ebadındadır. Aharlı kağıt üzerine 13 satır halinde talik hattıyla kaleme alınmıştır. Metin, şerhten altı çizilmek suretiyle ayırt edilmiştir.

Baş 1b:

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين سبحان منطق البلغاء بالاستعارة والجاز ومرسل رسوله من العرب
العرباء لكشف الحقائق بدلائل الاعجاز وبعد فدونك هذه التعلقة قد ألقىت عليها شراشر الهمّة لتهديك الى
مسالك الخلاص في مهالك الخواص وتنبّك عن الانصاف في مشاجرة الاسلاف...

Son 127b:

... والله الحمد وهو الأحد الصمد فوق ما كنت راجياً وأودعت في كشف المعاني وحلها بدايع معني
تحت درّ منظوم شبه مباحثها المنضودة بالدرر المنظومة.

SONUÇ

XV ve XVI. asırlardaki belâgat çalışmalarını özellikle de Türk âlimlerin eserlerini incelediğimiz bu tezimizde gördüğümüz kadarıyla, bu dönemde yapılan çalışmalar, önceki asırların birikimlerini en iyi şekilde tahlil ve tenkit süzgecinden geçirerek sunmayı hedeflemiştir. Giriş bölümünde gördüğümüz gibi bu asırlara kadar ki devrede belâgat ilmi tekâmülünü tamamlamış, bütün incelik ve hususiyetleri kaidelerle tespit edilmişti. Ancak bunlar, bu sahada yazılan eserler içinde dağınık ve müteferrik bir halde bulunmaktaydı.

es-Sekkākī (626/1229), Miftāh el-‘ulūm adlı eserinin üçüncü bölümünde bu kaidelerin tamamını tertip ve tasnif ederek, bir arada toplamaya muvaffak olmuş; fakat bir çok da fazlalıklar, faydasız uzatmalar ve muğlak ifadeler kullanmıştı. Nihayet kendisinden bir asır sonra gelen el-Kazvinī (739/1338), bu eseri, önsözünde de söylediği gibi, lüzumsuz fazlalıklardan, faydasız uzatmalardan arındırmak ve muğlak yerlerini açıklamak suretiyle fevkalâde başarılı ve gayet edibâne bir şekilde telhis ederek, bu konuda eklenecek bir söz bırakmamıştı. Bu sebepten dolayı daha sonra gelen belâgat âlimleri et-Telhîş’i esas metin kabul ederek, çalışma ve te’liflerini bu eserin şerhine tahsis etmişler, eseri Kur’ân-ı Kerîm’den, eski Arap şiiri ve hitâbetinden derledikleri bol şevâhid ile zenginleştirmişlerdir. Arap belâgat âlimlerinin et-Telhîş’i esas alan bu tür çalışmaları İran, Horasan, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu’yu da içine alan bütün İslam coğrafyası içinde geçerlidir. Nitekim birinci bölümde ele aldığımız yabancı müellifler, ikinci bölümde işlenen Anadolu’ya sonradan gelen yabancı müellifler ile esas konumuzu teşkil eden ve III. Bölümde incelediğimiz Türk müellifler için aynı şeyler söylenebilir. Bütün bu müellifler, el-Miftāh ile et-Telhîş ya da onun şerh ve hâşiyeleri olan el-Mişbâh, el-İzâh, el-Muṭavvel ve el-Muḥtaşar v.d. üzerine yoğunlaşarak bu eserler üzerine şerh, hâşiye ve ta’lîk türünde çalışmalar yapmışlardır.

Bizi ilgilendiren bölümünde açıkça görüleceği üzere Türk müelliflerin de bu tür çalışmalara yöneldiklerini görüyoruz. Çünkü Anadolu’daki ilmi hayata büyük

katkıları bulunan iki âlim, Saʿdeddîn et-Teftâzânî ve Seyyîd Şerîf el-Cürcânî, diğer sahalarda olduğu gibi belâgat sahasında da örnek olacak çalışmalar yapmışlar ve büyük ilgi görmüşlerdir. Bu âlimlerin çalışmalarına baktığımızda çoğunun önceki dönemlerde kaleme alınmış eserler üzerine yazılmış şerh ve hâşiyeler olduklarını görüyoruz. Böylece dönemin karakteristiği gereğince bu tarz eserler verildiği sonucuna gidebiliriz. Meşhur bir âlimin eserini açıklamak ve kimi zaman tenkit etmek herhalde o dönemler için kabul görebilecek en iyi şekildir.

Zikrettiğimiz bu iki âlimin ve daha başkalarının bu yolu seçmesi Anadolu'daki müelliflere de örnek olmuş olmalıdır. Nitekim el-Cürcânî'nin ders arkadaşı olan Molla Fenârî ile ele almaya başladığımız Türk müelliflerin hepsinde bu durum hakimdir. Ancak şunu da hatırlatmalıyız ki bu tarz eserler hiçbir zaman küçümsenmeyecek orijinal fikirler de içermektedirler. İncelediğimiz müelliflerin eserlerinde buna şahit olmaktayız. Örneğin Hasan el-Fenârî'nin el-Muṭavvel üzerine yazmış olduğu hâşiye, kütüphanelerdeki nüsha sayısından da anlaşılacağı üzere oldukça ilgi görmüştür. Yine Türk âlimlerin önde gelenlerinden Taşköprülü-zâde'nin belâgata dair eserleri ve özellikle Mesâlik el-halaş adlı risalesi müellifinin de belirttiği gibi, kimsenin cesaret edemediği bir konuya, et-Teftâzânî ile el-Cürcânî arasındaki meşhur münazaraya değinip haklı ve haksızı ortaya koyarak bu konuda bir ilki gerçekleştirmiştir. Eserlerini çoğunlukla risaleler halinde kaleme alan Kemâl Paşa-zâde de bu sahada etkin olduğunu, el-Miftâḥ adlı eseri tenkit ve görüşleriyle yeniden kaleme aldığı Tağyîr el-Miftâḥ adlı çalışmasıyla ortaya koymuştur. Onun belâgat sahasındaki risaleleri bir araya getirilse hacimli bir belâgat eseri meydana gelecektir.

Bütün bu saydıklarımızı dikkate almayan ve bu dönemleri belâgat açısından donuklaşmış olarak gösteren edebiyat tarihçileri, eserlerinde bu asırlara maalesef gereken önemi vermemişlerdir. Özellikle Anadolu'daki çalışmalara hiç değinmeyen bu eserler gereken objektifliği yansıtmamışlardır.

Biz sunduğumuz bu çalışma ile bir nebze de olsa bu eksikliği gidermek ve bu sahada eser vermiş âlimlerin çalışmalarına ışık tutarak onlara vefa borcumuzu ödemek istedik. Nitekim sonraki asırlarda, bu söylediklerimizi teyit edecek derecede çalışmalar artarak sürmüştür. Çalışmamızın başlangıç aşamasında XV ve XVI.

asırlardan sonrasını da ele almak istemiştik. Ancak ortaya çıkan eser sayısı o kadar fazlaydı ki bizi bu asırlarla yetinmek zorunda bıraktı. Bu nedenle sonraki asırlarda yapılan çalışmaların da ilim lemine tanıtılması hiç şüphesiz faydalı olacaktır. Türkçe'ye dair belgat eserlerinin de bulunduğu hatırlandığında bunun gerekliliği ve ehemmiyeti daha da iyi anlaşılmaktadır.

Türkiye kütüphaneleri kapsamında olan bu çalışmamız, fiziki şartlardan dolayı bazı eksiklikler arz edebilir. Ancak yine de dönemin genel karakteristiğini yansıtmayı açısından bu sahaya ilgi duyanlara genel bir fikir verecektir.

BİBLİYOGRAFYA

Adnan, Abdülhak: "Ali Kuşçu", İ.A., Eskişehir, 1997, C.I, s. 321-323;

Akpınar, Cemil: "Hasan Çelebi, Fenârî", DİA., C.XVI, İstanbul, 1997, s. 313-314.

Atâi, Nevî-zâde Atâullâh Efendi: *Hadâîk el-hakâîk fî tekmllet eş-Şekâîk*, yay. haz. Abdülkerim Özcan, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989.

‘Atîk, ‘Abdul‘azîz: *Tarîh el-belâga el-‘arabiyye*, Beyrut, Dâr en-nahza el-‘arabiyye, t.y.

Atsız, Nihal: "Kemalpaşaoğlu'nun Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, C.VI, İstanbul, Edebiyat Fak. Basımevi, 1966, s. 72-111; C.VII, İstanbul, 1972, s. 112-135.

Aydın, Cengiz: "Ali Kuşçu", DİA., C.II, İstanbul, 1989, s. 408-410.

Baltacı, Cahid: *XV ve XVI. asırda Osmanlı medreseleri: teşkilat, tarih*, İstanbul, İrfan Matbaası, 1976.

el-Bağdādî, Baban-zâde İsmail Paşa: *Hedyyet el-‘arîfin esmâ’ el-mu‘ellifin ve âşâr el-muşannifin*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.

el-Bağdādî, Baban-zâde İsmail Paşa: *İzâh el-meknûn fi’z-zeyl ‘alâ Keşf ez-zunûn*, yay.haz. M. Şerafettin Yaltkaya ve Rıfat Bilge, 2 c., Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971.

Benli, M. Sami: "Başlangıçtan Fatih Devri Sonuna Kadar Belâgata Dair Eser Veren Osmanlı Âlimleri", İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991.

Benli, Mehmet Sami: "Yusuf el-Kirmastî Hayatı ve et-Tebyîn fi’l-Me‘ânî ve’l-Beyân’ı", İstanbul Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996.

Benli, Mehmet Sami: *Molla Lutfî ve Zubdetu’l-belâga adlı eseri*, İstanbul, Çantay, 2003.

Brockelmann, Carl: *Geschichte der Arabischen Litteratur*, 2 c., Leiden, E. J. Brill, 1943-1949.

Brockelmann, Carl: *Supplementband*, 3 c., Leiden, E. J. Brill, 1937-1942.

Bulut, Ahmet: "Arap Edebiyatında Edebî tenkit ve Belâgatın Tarihi Seyri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, C.IX, 2000, s. 143-191.

Bursalı Mehmet Tahir: **Osmanlı Müellifleri**, 3 c., İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1333.

Çetin, Nihad M.: "Arap", **DİA.**, C.III, İstanbul, 1991, s. 286-309.

Çollak, Fatih, Akpınar, Cemil: "Gazzî, Bedreddîn", **DİA.**, C.XIII, İstanbul, 1996, s. 537-539.

Döndüren, Hamdi "Fenârî, Ala'addîn", **DİA.**, C.XXII, İstanbul, 2001, s. 337.

DİA.: "Celal-zâde Salih Çelebi", C.VII, s. 262-264.

Durmuş, İsmail: "İsferâyinî, İsâmuddîn", **DİA.**, C.XXII, Ankara, 2000, s. 516-517.

Durmuş, İsmail: "Kazvinî, Hatîb", **DİA.**, C.XX, Ankara, 1999, s. 156-157.

Furat, Ahmet Suphi: **Arap Edebiyatı Tarihi** (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar) I, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996.

Furat, Ahmet Suphi "Fatih'in iltifatına mahzar olmuş bir alim: Kırmılı Seyyid Abdullah Oğlu Ahmed", **Türk Dünyasına Bakışlar**, İstanbul, 2003, s. 263-269.

el-Ğazzî, Necmeddin: **el-Kevâkib es-sâira bi a'yân el-mie el-âşira**, 3 c., 2. bs., Beyrut, Dâr el-âfâk el-cedide, 1979.

Gökbilgin, Tayyip: "Celal-zâde Salih Çelebi", **İ.A.** C.III, s. 63-64.

Gökbilgin, Tayyip "Müeyyed-zâde" **İ.A.**, C.VIII, s. 786-790.

Gökyay, Orhan Şaik: **Molla Lütî**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Gümüş, Sadreddîn: **Seyyîd Şerîf el-Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri**, İstanbul, Fatih Yayınevi Matbaası, 1984.

Hacımuftioğlu, Nasrullah: "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları", **A. Ü. Fen-Edebiyat Fak. Dergisi**, Sayı: 8, Erzurum 1988, s. 115-127.

el-Hatîb el-Kazvî, Celâleddîn Ebü 'Abdillâh b. Sa'duddîn: **el-İzâh fî 'ulûm el-belâga**, Nşr. M. 'Abdulmun'im el-Hafâcî, Kahire, y.y., 1980.

el-Hatîb el-Kazvî, Celâleddîn Ebü 'Abdillâh b. Sa'duddîn: **Telhîş el-Miftâh**, Trablus, el-Munşeat el-âmmeli'n-neşr, t.y.

İbn el-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed: **Şezerât ez-zeheb fî aḥbâr men zeheb**, 8 c., Beyrut, el-Mekteb et-ticârî, t.y.

İpşirli, Mehmet: "Fenari-zâde Muhammed", **DİA.**, C.XII, İstanbul, 1995, s. 339.

İpşirli, Mehmet: "Kadıẓâde, Ahmed Şemseddîn" **DİA**, C.XXIV, Ankara, 2002, s. 96-97

Kallek, Cengiz: "İbn Cemâa", **DİA**, C.XIX, İstanbul, 1999, s. 394-395.

Karaaslan, Nasuhi Ünal: "İbn Hicce", **DİA**, C. XX, İstanbul, 1999, s. 65-66.

Karahan, Abdülkadir: "Süyûtî", **İ.A.**, Eskişehir, 1997, C.XII, s. 258-263.

Kâtip Çelebi: *Keşf ez-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, yay.haz., Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge, 2 c., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971-1972.

el-Ğayrevânî, İbn Reşîk: *el-'Umde fî meĥâsin eş-şî'r ve nakĥdih*, Nşr. Muĥammed Ķarĳazan, Beyrut, Dâr el-Ma'rife, 1988.

Kehĥâle, 'Omer Rızâ: *Mu'cem el-Muellifîn*, 15 c., Dımaşk, Mektebet el-Muşennâ, 1957.

Kılıç,Hulusi: "Belâgat", **DİA**, C.V, İstanbul, 1992, s. 380-383.

Kılıç,Hulusi: "Bed'iiyyât", **DİA**, C.V, İstanbul, 1992, s. 323-324

Kılıçer, M. Esad: "Bisâtî", **DİA**, C.VI, İstanbul, 1992, s. 216-217.

Koca, Ferhat: "Karâfî, Bedreddîn", **DİA**, C.XXIV, İstanbul, 2001, s. 394.

Koçak, A. Yaşar: **Arap Dili ve Edebiyatında Temel Kaynaklar ve Araştırmada Usul Hakkında Bazı Notlar**, İstanbul, Akademya, 2001.

el-Kostantinî, Ali b. Bâli, *el-'İkd el-manzûm fî zıkr efâzil er-rûm* (Vefeyat hamîşinde), y.y., Mısır, 1310.

Köse, Saffet: "İbnü'l-Mukrî el-Yemenî", **DİA**, C.XXI, İstanbul, 2000, s. 138-140.

Krenkow, F. : "Sekkâkî", **İ.A.**, Eskişehir, 1997, C.X, s. 328-329.

el-Leknevî, Ebu'l-Ĥasenât Muĥammed 'Abdulĥay b. Muĥammed: *el-Fevâ'id el-behiyye fî terâcim el-Ĥanefiyye*, Thk. Aĥmed Za'бі, Beyrut, Dâr el-erĳâm, 1998.

Maĥlûb, Aĥmed: *el-Belâĝa 'inde es-Sekkâkî*, Bağdat, y.y., 1964.

Maĥlûb, Aĥmed: *el-Ğazvinî ve şurûĥ et-Telĥîş*, Bağdat, Mektebet en-nahẓa, 1968.

Mehmed Süreyya: **Sicill-i Osmânî**, 4 c., İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1308-1315.

Mekrem, 'Abdulâl Sâlim: *Celâluddîn es-Suyûtî ve eşeruh fî'd-dîrâsât el-luĝaviyye*, Beyrut, Mu'esseset er-Risâle, 1989.

el-Meraĝî, Ahmed Mustafa: *Tariĥ el-'ulûm el-belâĝa*, y.y., Kahire, 1950.

- el-Mubâarak, Mâzin: *el-Mücez fî târih el-belâga*, Beyrut, Dâr el-fikr, 1968.
- el-Muhibbî: *Hulâşat el-eşer fî a'yân el-ğarn el-hādî aşer*, 4 c., Beyrut, Dâr Şâdir, t.y.
- Müstakim-zâde, Süleymân Sa'dedin Efendi: *Devhat el-meşâyih*, İstanbul, y.y., 1982.
- Müstakim-zâde, Süleymân Sa'dedin Efendi: *Mecellet en-nisâb fî'n-niseb ve'l-kunâ ve'l-elğâb*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Ocak, Ahmet: "Osmanlı Medreselerinde Eşarî Geleneğinin Oluşmasında Selçuklu Medreselerinin Tesirleri" **XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara, 2002, C.III, s. 763-776.
- Özel, Ahmet: "Ba'ûniyye" **DİA.**, C.V, İstanbul, 1992, s. 212-213.
- Özel, Ahmet: "Kirmastî", **DİA.**, C.XXVII, Ankara, 2003, s. 67-68.
- Özen, Şükrü: "İbnü's-Şihne, Ebü'l-Velîd", **DİA.**, C.XXI, İstanbul, 2000, s. 222-224.
- Sami, Şemseddîn: *Kâmûs el-a'lâm*, 6 c., İstanbul, Mihran Matbaası, 1306.
- Saraç, M. A. Yekta: **Şeyhülislam Kemâl Paşazâde: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, İstanbul, Risâle Yayınları, 1995.
- Sarıkaya, Muammer: "Kemal Paşa-zâde'nin Arapçalaştırma ve Dil Hataları Konusunda İzlediği Yöntem", **İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2004.
- es-Seğvî, Muhammed b. 'Abdurrahmân: *ez-Zav' el-lâmi' li ehl ħarn et-tâsi'*, Beyrut, Dâr el-Mektebet el-ħayât, Kahire, 1353.
- Storey, C.A. : "Tefîzânî", **İ.A.**, Eskişehir, 1997, C.XXII/I, s. 118-121.
- eş-Şahrûdî, Ali b. Mecduddîn "Musannifek": **Tuhfetü'l-vüzerâ**, yay.haz., Mustafa Çiçekler, İstanbul, 1999.
- Şeşen, Ramazan: "İlk Devir Osmanlı Alimleri ve Yazdıkları Eserler", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 12, Eylül 2002, İstanbul, s. 261-292.
- eş-Şevkânî, M. b. 'Alî: *el-Bedr e't-ğali' bi meħâsin min ba'd el-ħarn es-sâbi'*, 2 c., Kahire, y.y., 1348.
- Taşköprülü-zâde, İsamuddîn Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafâ: **eş-Şakâ'ik en-Nu'mâniyye fî 'ulemâ' ed-Devlet el-'Osmâniyye**, yay.haz., Ahmet Suphi Furat, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1405.
- Uzun, Mustafa: "Bihişti Ramazan Efendi", **DİA.**, C.VI, İstanbul, 1992, s. 145-146

Üzüm, İlyas: "Hatibzâde Muhyiddîn Efendi" **DİA**. C.XVI, İstanbul, 1997, s. 463-464.

Yalar, Mehmet: "XV. Yüzyıl Bursa Alimleri ve Arap Diline Katkıları", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XI, Sayı: 2, 2002, s. 97-116.

Yalar, Mehmet: "XVI. Yüzyıl Bursa Alimleri ve Arap Diline Katkıları", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.X, Sayı: 1, 2001, s. 127-136.

Yaltkaya, M. Şerafettin: "Molla Lütü", **Tarih Seminerleri Dergisi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1937-1938, s. 33-59.

Yavuz, Mehmet: **Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı Türk Alimleri (XV. Asra Kadar)**, İstanbul, Çantay Kitabevi, 2001.

Yıldız, Musa: **Bir Dilci Olarak Ali Kuşçu ve Risâle fi'l-İsti'âre'si**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2002.

Yuvalı, Abdülkadir: "İbn Arabşâh, Şehâbeddîn", **DİA**., İstanbul, 1999, C.XIX, s. 314-315.

Zayf, Şevki: **el-Belâğa ta'avvur ve târîh**, Kahire, Dâr el-me'ârif, 1983.

ez-Zirikli, Hayreddîn: **el-A'lam kamûs terâcim li eşher er-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-musteşrikîn**, 10 c., Kahire, y.y., 1954-1959.